

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra Ribe Amt

1978 . Bind XXI-1

Udgiven af Historisk Samfund for Ribe Amt

Historisk Samfund for Ribe Amt

Bestyrelse:

Mag. art. *Kirsten Agerbæk*, Ribe
Borgmester *A. Chr. Andersen*, Grindsted
Pens. overlærer *Vald. Andersen*, Vejen, redaktør
Seminarielektor *Verner Bruhn*, Esbjerg, formand
Købmand *Johannes Hansen*, Brørup
Museumsinspektør *S. Manøe Hansen*, Ølgod, kasserer
Ingeniør *G. Ibsen Sørensen*, Esbjerg

Redaktion:

Kirsten Agerbæk
Vald. Andersen (fmd.)
H. K. Kristensen
Jens Kusk

Adresser:

Formanden: Tulipanvej 24, 6700 Esbjerg
Kassereren: Løkkevang 18, 6870 Ølgod
Redaktøren: Liljevej 8, 6600 Vejen
Ekspedition: Skolebakken 171, 6700 Esbjerg

FRA RIBE AMT

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT
1978

Billedet på omslaget:

Hotel Spangsberg, hjørnet af Stormgade og Havnegade, fot. 1921.

**TRYKT I
VESTKYSTENS BOGTRYKKERI
ESBJERG**

Dommerfuldmægtig i Varde

Af Henning Schlanbusch

I marts 1932, da jeg var sagførerfuldmægtig i Viborg, men på ferie hos mine forældre i Sønderborg, ringede politimester Cortsen til mig og bad mig komme hen til sig, da han gerne ville tale med mig. Han fortalte mig da, at han fra 1. april var blevet dommer i Varde, og at 4. fuldmægtigen dér lige var rejst, og at der var en fuldmægtig på 85, som han havde sagt op fra 1. juli at regne, da han ikke ville have en så gammel fuldmægtig. Hvis jeg ville tage stillingen som 4. fuldmægtig fra 1. maj med en månedsløn på 181 kr., skulle jeg fra 1. juli rykke op til 3. fuldmægtig. Jeg slog til og tiltrådte den 1. maj 1932 som dommerfuldmægtig i Varde.

At komme til Varde med toget sydfra en forårs- eller sommermorgen, når mosekonen brygger over ådalen, så denne ligner en fjord eller en sø, er et skønt syn. Byen, som dengang næsten ikke var vokset ud over sine gamle grænser, var omgivet af træer, så det så ud, som om man kom til en lille skov, og kun kirkespiret, der ragede op over træerne, røbede, at der var en by. Når man fra banegården gik ad Storegade og fortsatte ud ad Ringkøbing Landevej, var der lidt ude øst for landevejen nogle små hedestrækninger med mængder af hjulspor som et levn fra den tid, hvor en vej kun var mange hjulspor i heden, og øst herfor igen nogle højedrag, der var kronet af oldtidsgrave langt ældre end gravene langs Via Appia. Mod vest så man ud over det store, flade land, der helt ude i horisonten hævede sig lidt i en blå farvetone som fjerne bjerge. Øst for Ringkøbing Landevej førte en anden vej mod nord, Frisvadvej, der førte forbi galgebakken, hvor man mindedes kællingen, der så sin søn hænge i Varde galge og opfordrede ham til at takke Gud for, at han ikke var kommet for Ribe ret.

På Frisvadvej lå dommergården med en stor og god dommerbolig og nogle alt for små og kummerlige kontorer, såle-

des som det var sædvanligt dengang, og kontorinventaret var også efter tidens skik yderst spartansk. Dommeren var en stor, tung mand, men umådelig flittig og pertentlig og i besiddelse af sund fornuft, så hans domme var uangribelige. Den ældste fuldmægtig, kancelliråd Andresen, var født 1847 og var efter konfirmationen kommet på kontoret som kontorist og var siden kommet til København og havde taget dansk juridisk eksamen 1869. Fra 1736 til 1936 havde man jo to juridiske eksaminer, juridisk kandidateksamen, der krævede studentereksamen og et flerårigt studium med romerret som et af fagene, og en mindre eksamen, der ikke krævede studentereksamen, og hvortil man ikke læste romerret, hvorfor den kaldtes dansk juridisk eksamen, og de, der havde taget den, danske jurister. Før 1821 kunne de danske jurister opnå alle mulige embeder, men efter 1821 kunne de alene blive sagførere og fuldmægtige hos embedsmændene, skønt eksamenskravene stadig voksede og i og for sig gjorde de danske jurister lige så praktisk anvendelige som kandidaterne. Indtil ca. 1890 var de fleste fuldmægtige danske jurister, men derefter blev det almindeligt, at de fleste fuldmægtigstillinger hos embedsmændene blev besat med juridiske kandidater. Straks efter sin eksamen blev Andresen fuldmægtig i Varde, hvilket han altså er endnu var 1932. Desuden var han hospitalsforstander og medlem af direktionen for Varde Sparekasse, og da den hidtidige administrerende direktør netop i 1932 gik af, tiltrådte kancelliråden fra 1. juli stillingen som administrerende direktør, hvilket fik et københavnsk blad til at harcelere over, at man i Varde gjorde en mand på 85 til administrerende sparekassedirektør, men kancelliråden svarede i samme blad, at man havde harceleret over, at man i Varde gjorde en mand på 85 til administrerende sparekassedirektør, men han ville gøre opmærksom på, at han var født samme år som rigspræsident Hindenburg, der lige var genvalgt til præsident for det tyske rige, og han ville dog mene, at det var vanskeligere at styre det tyske rige end Varde Sparekasse.

Kancellirådstitlen havde han som dengang almindeligt fået, da han havde 25 års fuldmægtigjubilæum. Før 1874 var det de kongelige embedsmænd, som fik titler, men 1874 fik alle kongelige embedsmænd fast rang og kunne derefter vel udmærkes med ordner og hofcharger, men ikke med titler, og de fleste ældre fuldmægtige fik herefter titler som kancelliråd, indtil ministeriet Zahle i 1913 nægtede at kontrasignere udnævnelser til titler, således at disse fremtidigt faldt bort.

Aflønningsforholdene på dommerkontorerne var dengang meget mærkelige, hvilket hang sammen med to historiske forhold. Indtil 1861 var retsembedsmændene sportellønnede, hvilket vil sige, at de retsgebyrer, som betaltes, fik dommerne selv mod at afholde alle udgifter til leje og møblering af kontorer, til lønninger og til protokoller, papir og andre kontorartikler. I 1861 kom dommerne på fast løn, medmindre de ønskede at fortsætte under den gamle ordning, i hvilket tilfælde lønningsloven først trådte i kraft ved nybesættelse af embedet. Den sidste sportellønnede embedsmand i landet var vist nok herredsfoged Rosenørn i Skads herred, hvis kontor lå i Varde, til det 2 år efter Rosenørns død flyttedes til Esbjerg 1893. Rosenørn havde overtaget embedet 1859 efter sin fætter kammerherre Rosenørn-Teilman, da denne overtog stamhuset Nørholm, og kunne derfor fortsætte som sportellønnet til sin død 1891, men da var de fleste andre dommerembeder for længst blevet fastlønnede. Samtidig med at dommerne blev fastlønnede, blev der tillagt dem et »kontorhold«, af hvilket de skulle afholde alle udgifter til kontoret. Efterhånden købte staten de fleste dommerboliger, men de øvrige kontorholdsudgifter blev stadig betalt af kontorholdet, og da det naturligvis ikke var meningen med reformen, at staten skulle have større udgifter, blev der sparet lige så meget, som da det var dommeren selv, der skulle afholde udgifterne. Til disse forhold kom en anden ting: den private praksis. Da fæstegodset blev solgt fra herregårdene, vidste bønderne, der var vant til at få deres juridiske forretninger ord-

net på godskontoret, ikke andet end at henvende sig til herredsfogden, når de skulle have juridisk vejledning, have ordnet private dødsboer eller skrevet dokumenter som skøder, pantebreve, aftægtskontrakter og testamenter. Herredsfogderne fik herved en stor juridisk praksis, og mange af dem fik ligefrem prokuratorbevilling (dvs. sagførerbestalling), som dog naturligvis ikke gav dem ret til at procedere ved den ret, de selv beklædte, men i nabojurisdiktionerne. Ved en forordning af 1816 blev dette ændret. De dommere, der havde prokuratorbevilling, beholdt denne til deres død, men fremtidigt kunne ingen retsembedsmænd eller deres fuldmægtige få prokuratorbevilling, og hvis en prokurator blev udnævnt til retsembedsmand, skulle hans bevilling (bestalling) kasseres (eller efter 1869 deponeres), og dommerne måtte herefter heller ikke drive anden form for juridiske forretninger, men det måtte deres fuldmægtige. Disse »privatiserende« fuldmægtige fik naturligvis ingen løn, men måtte leve af den indtægt, deres private forretning gav dem, og mange måtte for at få disse stillinger betale en afgift til dommeren, akkurat som en overtjener på en stor restaurant af sine drikkepenge måtte betale en afgift til værten, altså en slags forpagtningssafgift. Senere blev det forbudt, at dommeren personlig modtog afgift af sin fuldmægtig, men derimod var det almindeligt, at denne betalte et beløb til kontorholdet, således at det trods det sparsomme kontorhold blev muligt at få tilstrækkeligt og kvalificeret personale. Disse forhold vedvarede, lige til den private praksisret afskaffedes 1935, og dommerfuldmægtigene blev statsansatte. Kancelliråden havde naturligvis også været privatiserende fuldmægtig, men da han blev for gammel, foretrak han alene at varetage tinglysningsvæsnets og overdrog sin praksisret til en yngre fuldmægtig, mod at han fik en løn af kontorholdet på 4.000 kr. og et tilskud fra den privatiserende fuldmægtig på 4.000 kr., således at han, så længe han forblev i dommerfuldmægtigstillingen, kunne have 8.000 kr. i årlig indtægt her. Den privatiserende

fuldmægtig Markussen var en rar og venlig mand på 40. 3. fuldmægtig Elmdal, der var en meget dygtig mand, havde indtil kancellirådens afgang varetaget foged- og notarialforretninger, men rykkede derefter op til at varetage tinglysningsvæsnets, medens jeg overtog foged- og notarialforretningerne. Markussen ville ved kancellirådens afgang naturligvis gerne være fri for at betale de 4.000 kr., og Elmdal, der havde haft en løn på 5.400 kr., gjorde gældende, at den afdøde dommer havde lovet ham 6.000 kr. om året, når kancelliråden gik af, og det blev altså en besparelse for Markussen på 2.000 kr., og så blev lønnen for den stilling, jeg overtog, sat ned fra 5.400 til 3.600 kr., hvorved der sparede 1.800 kr., og endelig blev de sidste 200 kr. af Markussens tilskud tjent ind ved at skære ned på 4. fuldmægtigens flotte løn på 181 kr. om måneden. Jeg var naturligvis noget skuffet over det sløje resultat, jeg havde fået ud af at flytte til Varde, men jeg sagde ikke noget, for der var jo intet at gøre. Nogen forbedring af stillingen var der ikke at håbe på, da der ikke var noget, der hed alderstillæg, men lønningerne skulle udredes af kontorholdet, og når dette først var fordelt, var der ikke mere at gøre.

Om arbejdsfordelingen skal bemærkes, at Markussens tid i virkeligheden var fuldt optaget af hans store private praksis, så han kun meget sjældent kunne arbejde lidt med dommerkontorets sager. Skifteværnsnet, der vel egentlig skulle have været hans område, blev derfor delt således, at Elmdal varetog de fleste offentlige dødsboer, medens jeg fik nogle få og små dødsboer samt alle konkurs- og akkordboer. I juni 1932 kom der en 21-årig vardenser, Arne Pedersen, hjem til Varde efter at have taget en smuk dansk juridisk eksamen, og han, der var meget dygtig og energisk, blev straks ansat som 4. fuldmægtig, da jeg den 1. juli rykkede op i stillingen som 3. fuldmægtig. Han førte protokol i retten og var i det hele sekretær for dommeren og afløste os andre under ferier. Arbejdet på dommerkontoret var meget omfattende, kontortiden

fra 9 til 18 med kun ret kort middagspause, men fuldmægtigene måtte i stort omfang gå på kontoret om aftenen og om søndagene for at holde sagerne fra døren. Dommerkontoret havde selvfølgelig nogle kontordamer, og havde vi haft et par stykker mere, kunne de have aflastet os noget med journalføring og andet ikke juridisk arbejde, men vi havde på kontoret ikke plads til flere mennesker, så der var ingen mulighed for aflastning.

Forholdene på dommerkontoret var utvivlsomt i mange retninger, som de havde været fra gammel tid, men i én retning var der sket store forandringer: Indtil henimod slutningen af forrige århundrede havde kontoristerne været unge mænd, som ville have en praktisk juridisk uddannelse, inden de begyndte at læse til dansk jurist, og normalt boede og spiste disse unge mennesker hos dommeren, som undertiden også brugte dem til andet end kontorarbejde. En aften, da jeg var hos forhenværende proprietær Thøger Teilman, fortalte fru Teilman mig, at hun og hendes mand kort efter deres bryllup havde været til middagsselskab hos deres slægtning herredsfoged Rosenørn, og hun havde da undret sig over, at herredsfogden havde flere meget nydelige tjenere, og havde spurgt ham, om det var tjenere fra et af byens hoteller, men det var det ikke. Det var herredsfogdens unge kontorister, som boede hos ham, og som var forpligtede til, i hvert fald når der var selskab, at varte op ved bordet. Det mente herredsfogden var en fordel både for ham og for de unge mennesker, som derved lærte gode manerer. Udførte de deres gerning på tilfredsstillende måde, bekostede han deres uddannelse til dansk jurist, hvorefter de kunne blive fuldmægtige hos ham og var med til hans selskaber sammen med egnens godsejere og embedsmænd, medens en ny generation stod bag stolene. I almindelighed tænker man jo, at det må være umådeligt længe siden, at lakajgerningen kunne være vejen til en juridisk løbebane, men det er altså ikke længere siden, end at mennesker, som jeg har kendt, har oplevet det.

Fra slutningen af forrige århundrede ophørte det, at embedsmændene havde nogen af deres personale boende hos sig, og kontoristerne blev efterhånden unge damer, der ikke skulle være jurister.

Det var i landbrugskrisens år, jeg var dommerfuldmægtig i Varde, og en meget stor del af min tid tilbragte jeg derfor med at køre på fogedforretninger på landet, så jeg fik et indgående kendskab til hele retskredsen, som jeg i min fritid supplerede med cykel- og vandreture. Har man sans for det vestjyske landskab i alle dets afskygninger, har man selvfølgelig megen glæde af sådanne landture. Havet og klitterne var en natur, jeg var fortrolig med fra min barndom i Ringkøbing. Når jeg sidst på eftermiddagen en sensommer- eller efterårsdag færdedes i egnen ved Filsø, faldt tanken uvilkarligt på I. P. Jacobsens digt fra Thy:

En ensom hede med mossede sten,
lidt blinkende vand i det fjerne,
en gulrød stribe, hvor solen gik ned,
en eneste skælvende stjerne.

Lidt nordøst for Varde ligger den fredede Nørholm hede, som vel efterhånden helt forvandles til skov, og lige ved den yndige Nørholm skov, den eneste rigtige bøgeskov i Vestjylland, med de henrivende slugter ned til åen. Men i øvrigt var der praktisk talt overalt landskaber, der frydede øjet.

Men det er jo ikke nok at glæde sig over naturen. Vigtigst er dog de mennesker, man lever iblandt, og også her var jeg heldig. I I. P. Jacobsens »Niels Lyhne« ræsonnerer hans senere hustru over, hvorfor hun har fattet interesse for Niels Lyhne, og hun kommer til det resultat, at for det første var han helt anderledes end alle andre mennesker både i Varde og Ringkøbing. Jeg havde i mit dengang endnu unge liv truffet mange mennesker, der var anderledes end mennesker i Varde og Ringkøbing, men det var noget trygt og hjemligt ved at leve blandt mennesker, der er som mennesker i Varde og Ringkøbing. Selv når man kom til folk i et så ubehageligt ærinde

som en fogedforretning, var det sådan, at når man havde givet hånden rundt til dem, der var til stede, og begyndte at tale om tingene, blev man næsten altid modtaget med rolig og værdig venlighed, hvilket gjorde ens hverv mindre ubehageligt, end det ellers ville have været. Når hertil kom, at mine medarbejdere på dommerkontoret, både fuldmægtigene og kontorpersonalet, var venlige og hyggelige mennesker, fik jeg et par gode år ud af min dommerfuldmægtigtid trods min skuffelse over det sløje økonomiske resultat af min ansættelse.

Henning Schlanbusch, født 1. april 1905, cand. jur. sommeren 1930, volontør på dommerkontorerne i Sønderborg maj-august 1931, sagførerfuldmægtig i Viborg september 1931-april 1932, dommerfuldmægtig i Varde maj 1932-september 1934, politifuldmægtig i Varde 1. oktober 1934, i tysk fængsel og koncentrationslejr fra 9. februar 1944 til slutningen af april 1945 og derefter overført til Sverige, politifuldmægtig i Vejle 1. november 1946 og siden politiassessor og vicepolitimester dér til 30. april 1975. Adresse Dæmningen 10^a, Vejle.

Har skrevet en artikel om det jordiske begreb Herlighed i Fra Ribe Amt 1937 og en artikel i »19. september« om mit koncentrationslejrphold.

Gavl og tårn

*Nogle træk i bygningskulturen i og omkring
Esbjerg efter 1850*

Af Peter Dragsbo

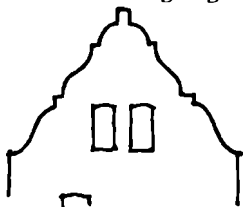
At følge nogle bygningsdetaljers udbredelse og oprindelse behøver ikke blot at være spidsfindig kunsthistorie. Kombineret med en viden om de kulturelle påvirkninger og set på baggrund af en økonomisk og social udvikling kan bygningerne bringes til at fortælle væsentlige ting om den tid, de er produkter af, og om de mennesker, der byggede og brugte husene.

Nogle detaljer kan f.eks. have en inspiration, der viser vigtige kontakter eller lokale traditioner. Andre detaljer kan ved opførelsen have skullet symbolisere noget i husets funktion, som var karakteristisk for en historisk periode.

Sving på gavlen: »Labyrinten 6, fot. 1977 Esbjerg Museum«.

1. Fanøs svungne gavle

En bygningsdetalje, som de fleste Fanø-rejsende i større eller mindre grad lægger mærke til, er det store antal svungne »nyrenæssance«-gavle, specielt i Nordby. Specielt for disse huse er, at de udover den svungne gavlkam står glat pudsede, kun dekorerede med nogle murankre og en profileret taggesims.

På Fanø er til vore dage bevaret 18 af disse huse, deraf 16 i Nordby: Ndr. Engvej 7, Brigvej 4, Krogvej 1, Labyrinten 6, Suensonsvej 3-5 og 9, Skolevej 3, Lindevej 4-6, Svenskervej 12, Hovedgaden 25 og 57, Grønnevej 2 og Sdr. Engvej 18. I Sønderho er bevaret ét eksempel: mtr. 119 a, tidligere K. Engsteds bageri. På ældre fotografier ses der at have været flere af de svungne gavle både i Nordby og Sønderho.¹

På »fastlandet« finder man ved nøjere eftersyn flere af disse gavle. I selve Esbjerg er kun bevaret én: Exnersgade 31. Men til for nylig var endnu en svungen gavl at se på baghuset til Borgergade 48, og ved hjælp af gammelt billedmateriale kan yderligere 3 konstateres: Kronprinsensgade 1 (før nedrivningen en del af Jensen & Olsens maskinfabrik), Havnegade 53 samt Englandsgade 1, der nok er bevaret, men uden svungne gavle.

Også i Hjerding ligger et smukt eksemplar på Strandvejen, mens de næste eksempler skal søges længere borte. Således 2 gårde i Kjelst, Billum sogn, i Varde Nørregade 33 og det såkaldte »Apostelhus« Søndergade 12, og i Ribe det lille hus, Skibbroen 7. I Sønderjylland findes gavlene jævnt spredt, og nord for Varde bemærkes især »Peder Holdensens« eget hus«, mtr. 4 ck af Gaarde by, Tistrup sogn.

At en så lokal specialitet også i ældre tid har vakt forundring, kan ses af, at man på Fanø har tilskrevet dem hollændere. Dette er af flere grunde ikke sandsynligt, men det viser, at der ikke er bevaret en direkte erindring om husenes

Kronprinsensgade 1, der var et af Esbjergs ældste, fotograferet ca. 1920 med Esbjerg jernstøberi i baggrunden.

bygning, hvilket bekræftedes ved en række interviews på Fanø. Som mulige bygmestre til nogle af husene kan nævnes den Hans Nielsen, der 1876 byggede Fanø ting- og arresthus, samt »murer« Hans Peter Iversen, der byggede nogle af Nordbys store huse med skifertag og trempel (Havnevej 2, 1879, Grønnevej 3, 1890 og Grønnevej 4, 1891.² Oplysningerne må altså søges ad anden vej. Gennem brandforsikringsarkivalier kan en lang række af husene tidsfæstes.³

I Nordby er Hovedgaden 25 således opført 1864 af Jers Jacob Warrer, mens Svenskervej 12 og Grønnevej 2 begge er fra 1869, bygget for henholdsvis N. M. Lybecker og skibsfører Mathias S. B. Andersen. Endvidere er Suensonsvej 9 bygget 1871 for Søren Ankersens hustru, Ane Ankersen, Lindevej 4 i 1875 for skibsreder Thomas Chr. Andersen, Ndr. Engvej 7 er bygget 1876 for skibstømrer Niels Chr. Thøstesen og Skolevej 3 også i 1876 for skibsfører Peder Nielsen Harby. Endelig er Brigvej 4 bygget 1878 for skibsfører Hans Duysen Duye. - Huset Hovedgaden 69 udgør et problem. Huset har halvval-

Svenskervej 12, bygget 1869. Fot. 1977 Esbjerg Museum.

mede gavle, hvor årstallet 1843 står i murankre mod øst. Over sydfacaden er opført en trefags kvist med svungen gavlkam forsynet med initialerne »M M A« og »A M D« i jernankre. »M M A« må henvise til Mathis Mathisen Andersen,⁴ der ejede huset første gang, det blev takseret i 1857. Kvisten kan således evt. være yngre end 1843.⁴

Et par enkelte andre huses nuværende skikkelse kan heller ikke entydigt dateres. Suensonsvej 3-5 er opført 1869 for skibsfører M. T. Ting, men omtakseres betydeligt i 1875, og Lindevej 6 er blevet omtakseret såvel 1865 som 1869 og 1875.

For Esbjergs vedkommende kan de forsvundne huse Kronprinsensgade 1 og Havnegade 53 samt det endnu stående Englandsgade 1 ved hjælp af bevarede kort henføres til årene 1868-70,⁵ mens Exnersgade 31 og det nedrevne hus i Borgergade 48 må henvises til tiden 1874-ca. 1890. Kronprinsensgade 1 beboedes 1870 af bygmester Søren Nielsen, født i Billum,⁶ og Englandsgade 1 var opført af »Det Vardensiske In-

Hovedgaden 69. Kvist over sydsiden. Fot. 1977 Esbjerg Museum.

Østre Havnevej set fra den senere Byparks terræn. Til venstre ses nuværende Englandsgade 1 med de forsvundne svungne gavle. Fot. ca. 1880.

teressentskab« (der drev »Tutten«) og beboedes 1870 af kasserer Lindbach.⁶

NORDBY GAMLE PRÆSTEGÅRD. EFTER FOT. I KROMANN II, S. 459.

Huset i Hjertering er med murankre dateret til 1878, og hvad angår gårdene i Billum sogn, kan den ene, mtr. 16 a af Kjelst, gennem forsikringsarkivalier dateres til 1885. I Varde kan de svungne gavle på Nørregade 33 formentlig henføres til en ombygning 1876,⁷ og endelig er gavlen på det lille hus på Skibbroen i Ribe først lavet efter en brand 1900.⁸ »Peder Holdensens eget hus« i Tistrup sogn skal han have bygget til sig selv, da han flyttede til stedet 1874.⁹

Men hvortil er inspirationen til gavlene kommet?

Går vi til det formentlig ældste eksempel, kvisten på Hovedgaden 69 i Nordby, er der næppe megen tvivl om, at forbilledet er hentet direkte fra Nordby Præstegård, der indtil branden 1901 havde en næsten identisk kvist, der stammede fra opførelsen 1781.¹⁰

»Nyrenæssance«-kvisten er altså i virkeligheden ny-barok! Også et andet stykke jysk barokarkitektur var at finde i Fanø nærhed, nemlig Mandø kirke, der iflg. N. J. Israelsen er et N. H. Rieman-værk fra 1727 eller senere.¹¹ Her ses tydeligt, hvorledes den jyske baroks gavlkamme stod som en profil omkring en plan gavlflade - det træk, der netop blev karakteristisk for Fanø-gavlene.

Den nye byggemodes gennembrud i årene efter 1860 kan dog ikke alene have sin rod i denne enlige forløber. Baggrunden må ikke mindst søges i de almene kulturstrømninger ved denne tid. - Den nationale vækkelse, der gik over landet efter 1848 bidrog blandt andet til en fornyet interesse for den

danske renæssance. Denne interesse forstærkedes især ved Frederiksborg slots brand i 1859. Allerede i 1850-erne fik vi herhjemme flere nye rådhus i »Rosenborg«-stil.¹² Og i 1860-61 kom den nye stil for første gang til Sydvestjylland, da herregården Estrup ved Vejen af sin ejer, landvæsenskommissær Lautrup, fik påsat nyrenæssancegavle. Fra Estrups skove fik Fanø en del af sit bygnings- og skibstømmer, og fanniker kom ofte til Estrup for at hente træ.¹³ Muligheden for, at Estrup har formidlet nyrenæssancen til Fanø, er derfor til stede. En yderligere inspiration har det uden tvivl været, at fabrikant Giørtz i 1864 opførte sit privatpalæ i Ribe i stor-slået »Christian 4.-stil«.

Den direkte påvirkning, som bygmestrene har fået fra Estrup og Ribe, er desuden antagelig blevet forstærket ved de søfarende bygherrers kendskab til såvel København som Holland - og ikke mindst: Hamborg og Bremen, hvortil fannikerne havde mange forbindelser, og hvor de ofte havde borgerhuse i renæssance og barok for øje.

Fanø-gavlene må altså nærmest klassificeres som et af lokal baroktradition påvirket tidligt nedslag af den nationalt betingede nyrenæssance. Stilen slog rod i de blomstrende søfarts-samfund på Fanø, hvor man ønskede at understrege den urbaniserede levevis - og dermed også distancere sig fra »fastlandet«, der endnu i 1850-erne var helt præget af den traditionelle bondekultur. Denne tendens fremhæves af de mulige forbilleder for byggeriet: Præstegård, kirke og herregård, store byhuse og slotte.

Hustypens tidlige optræden i Esbjerg viser både nybygger-samfundets karakter af »by« og den stærke tilknytning til Fanø i de første årtier.

I årene efter 1830-40 ses Peder Holdensens byggeri i Ribe Amts østlige dele som et tegn på, at der også her var ved at ske en ny kulturel udvikling blandt de større bønder.¹⁴ Spredningen af Holdensen-detaller til bl.a. Esbjerg-egnens landbyggeri i 1870- og 1880-erne,¹⁵ må, sammen med den

samtidige spredning af de svungne gavle og lignende elementer, ses som et ydre udtryk for den nye tid, hvor andelsmejerier og folkelige bevægelser voksede frem.

Først i 1890-erne brød industrialisering og urban livsstil helt igennem - og dermed gik enhver form for lokalstil over i den almene »stationsbyarkitektur«.

II. Esbjerg - rårnenes by

Byen Esbjerg vedblev længe at bestå af småhuse for arbejdere, håndværkere og fiskere, - huse uden anden udsmykning end evt. en lille nygotisk tak på gavlkammen. Mod slutningen af 1880-erne begyndte 2-etages huse at dukke op, men først efter 1890 begyndte udviklingen rigtig at tage fat:

I løbet af de få år 1894-97 forvandlede Esbjerg til en storby med over 10.000 indbyggere. I sit fysiske miljø sprang Esbjerg på en måde adskillige stadier i andre byers udvikling over: Den gik lige fra at være en nybyggerby af småhuse til at være et typisk industrielt bymiljø.

I en sådan by var såvel klasserne som bolig og arbejde fysisk adskilt: Ved havnen byggedes de store industri- og handelsbygninger, ved Havnegade lå det højeste borgerskabs villaer, på den vidtstrakte bymark og i gaderne øst for banegården lå arbejdernes små huse - og derimellem byggedes i de centrale bydele store udlejningsejendomme for det lavere borgerskab.

Det var især disse ejendomme, der blev typiske for Esbjerg. I de optimistiske år 1894-97 opførtes der henimod 100 tre- eller fireetages ejendomme med fra 6 til 30 lejligheder i hver.

Sådanne huse kunne jo ikke appellere til de potentielle lejere med beboelsernes individuelle karakter - de måtte reklamere med et kollektivt gode: Husets ydre.

Og den stærke konkurrence om lejere bevirkede, at den ydre pragt i disse borgerlige lejhuse hurtigt overtrumfede både villaer og offentligt byggeri. Først og fremmest fik de tårne.

Et af de første tårne i Esbjerg står rejst Kongensgade 66, fot. 1895.

Tårnet blev i disse år brugt overalt i landet til at give store lejhuse en karakter af slot eller borg - hvad der ofte afspejlede i navnet på ejendommen, jfr. »Asborg«, »Solborg«, »Englandshus« mfl. i Esbjerg.

Første gang tårne blev sat på almindelige huse var på en villa på Frederiksberg 1852, men allerede inden 1860 var der i København opført adskillige tårnprydede etagehuse, deriblandt et »Lille Rosenborg«. ¹⁶ I 1870- og 1880-erne byggedes i mange af vore byer huse med klassiske kupler eller franske »chateau«-tårne over hjørnerne. I løbet af 1890-erne kom nyrenæssance og nyrokoko stærkere ind i billedet, ligesom Nyrops rådhus i København (tegningerne offentliggjort 1888,

færdigbygget 1899-1901) gav stødet til nye bølger af tårne i det private byggeri.

De første tårne i Esbjerg-området optrådte ved Fano Vesterhavsbad. Her opførtes »Kurhotellet« og »Strandhotellet« i 1892, mens »Kongen af Danmark« fulgte i 1893. På disse hoteller kunne både kupler og spir ses i mange forskellige udformninger.¹⁷

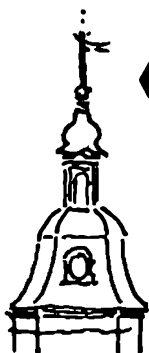
Den første tårnprydede bygning i selve Esbjerg var - bortset fra kirken - det gamle tinghus, opført 1891 efter tegninger af professor H. C. Amberg. Tinghusets 2-delte spir fik dog ingen umiddelbare efterligninger. I højere grad synes det at have været »Hotel Spangsberg«, der startede tårnbyggeriet. Til hotellet ligger i byggesagen både tegninger af arkitekt O. Berg og C. H. Clausen - og det synes at have været sidstnævntes, der fulgtes ved ombygningen 1894. Hotellet forsynedes med en stor midterkuppel og 2 hjørnetårne af typen kuppel-»lygte«-spir.

I 1894 byggedes der ellers kun et lille traditionelt tårn på Skolegade 69. I 1895 byggedes der 3 tårne: - Det første på H. C. Ørstedsgade 1, opført for snedker A. Kaas. Her udformedes tårnet som en italiensk tagloggia - en tårntype, der ellers mest ses på villaer fra tiden ca. 1860-80.

Samtidig opførtes Danmarksgade 38 (den nedrevne administrationsbygning) af arkitekt C. H. Clausen for murermestrene Jensen og Sehested. Her kom tårnet til at bestå af en trinvis muret opbygning, afsluttet af et spidst pyramidespir. Denne mere »klassiske« facon blev ikke særlig udbredt. I virkeligheden gentoges den kun to steder: Nemlig på konsul Lauritzens villa i Havnegade, hvis tårn ombyggedes 1896 af arkitekt

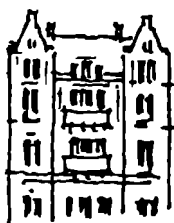
O. Berg, samt på »Borgerforeningen«s store hjørnebygning, Kongensgade 42, opført af arkitekt H. J. Qvist 1897-98.

Den tårntype, som blev mest brugt i 1890-erne, var den sindrige kombination af svefede kupler og gennembrudte »lygtere«, som første gang sættes på huset Kongensgade 66, hjørnet af Kirkegade, i året 1895. Denne ejendom blev også på andre måder mønsterdannende, dels ved sin størrelse, dels ved facadens udformning med koblede vinduer. Det var arkitekten J. Lund Christensen, der her byggede for trikotagehandler O. P. Olesen - og Lund Christensen kom også til at stå for så godt som alle de store tårnprydede ejendomme, der opførtes i de næste 2 år. I 1896 tegnede han Norgesgade 40 A (for købmand J. Chr. Jensen), Kongensgade 79 (for købmand M. Jørgensen og tømrermester H. F. Hansen - nu »Neptun«-apoteket), Borgergade 41-41 A (for købmand Bilgrav, nu nedrevet), Borgergade 65 (for skomager Mejnertz) og Kongensgade 65 (for trikotagehandler Larsen og O. P. Olsen) samt Englandsgade 9, der dog mere var en villa.

Lund Christensens arkitektur bestod af meget blandede elementer. Mange træk er hentet fra tidens førende arkitekter som Nyrop, Kampmann og Borch, f.eks. de koblede vinduer. Andre dele er nygotiske: F.eks. »Neptun«-apotekets spidsbuede vinduer og de kamtakkede gavle på flere andre huse. En anden Lund-Christensen-specialitet var en facade med balkoner og altaner indrammet af to karnapper, foroven sluttende i spidse gavlviste. Denne hustype er hentet fra tysk boulevard-arkitektur: Det var bygninger, hvor borgerskabet kunne tage del i gadelivet fra et ophøjet ståsted - en første-parket til den nye storbys travle scene. Hav-

negade 5 og 83 (begge 1897) samt Kongensgade 7 A og 85 (1898) er eksempler på disse bygninger.

Men det var først og fremmest gennem tårnene, at Lund Christensen kom til at præge Esbjerg. - Disse tårne, der bedst kan karakteriseres som tysk-fransk ny-rokoko, var hverken hentet fra Nyrop eller dansk middelalder. De var et selvstændigt element, importeret fra det store udland via hjemlige strandhoteller og stormagasiner til at kaste glans over spekulationsbyggeriet.

Tårnene blev i de næste 30-40 år et næsten uundværligt tilbehør til de store ejendomme, hvor butikker og lejligheder udlejedes i serier. I årene 1911-12 opførtes der igen - efter den lange byggepause - tårne: Nu i form af løgkupler eller slanke spir, evt. opdelt af en »lygte«. Arkitekt C. H. Clausen byggede »Westend« (Kongensgade 100) og Torvegade 37 (for murermester M. Th. Jensen og tømrermester H. C. Jensen), mens et hus som Nørregade 28 byggedes af arkitekt N. Chr. Nielsen (for murermester A. Rasmussen) og Strandbygade 28 byggedes af og for murermestrene Nielsen og Lucassen.

I 20'erne byggedes der fortsat tårne: F.eks. Skolegade 82, bygget 1928 af murermester Kr. Jensen. Og så sent som 1931 byggedes Kongensgade 11 med et højt hjørnetårn. Dette hus tegnedes af arkitekt Hedemann i København, der også havde tegnet »Englandshus«, Skolegade 16, i 1909-10.¹⁸ Denne direkte overføring af københavnsk byggeri viser, hvorledes Esbjerg var blevet en af landets store byer.

Tårnenes karakter af symbol for den store borgerlige ejendom gjorde, at de levede videre ind i en tid, hvor såvel »Bedre Byggeskik« som den første funktionalisme ellers gjorde sig gældende. Men det medvirkede også til tårnenes forsvinden efter 1940, - thi opfattet som et symbol for såvel »klunketiden« i almindelighed som for Esbjergs spekulations-

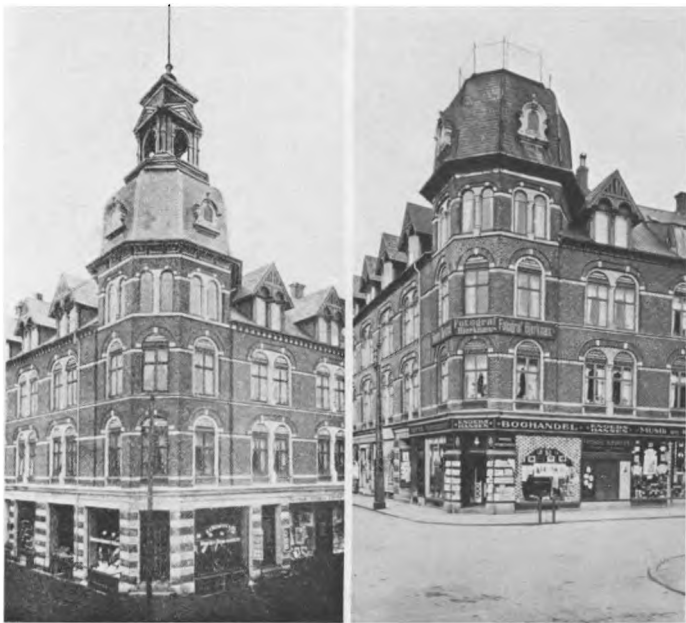
periode og nybyggerbyens smagløshed i særdeleshed måtte tårnene - sammen med meget af det øvrige byggeri fra efter 1890 - provokere enhver funktionalistisk indstillet arkitekt.

Da tårnene ydermere var ret uegnede til at modstå vestenvind og havgus bygget som de var i træ og zink, er det ikke underligt, at »afpilningerne« tog fart. I perioden 1940-60 fjernedes nogle af de største tårne: Kongensgade 42 og 65 samt Borberggade 41 og 65, og derudover pilledes der tårne af »Hotel Spangsborg«, af Danmarksgade 66, Skolegade 68 og Strandbygade 21 (»Ny Rosenborg«) samt adskillige flere.

Den samme »rensensens ånd« gik over facaderne: Bangs hotel og flere huse på Kongensgade blev glatpudsede, mens man på Missionshotellet Skolegade 45, Kongensgade 9 og Danmarksgade 51 dækkede facaden med brændte klinker. I tilfældet Danmarksgade 51, der var arbejderkooperationens hus, har rensningen måske haft en ekstra politisk-ideologisk karakter. - Det er ikke tilfældigt, at to af de mest markante facaderensninger i København i de samme år skete på »Social-Demokraten« og »Land og Folk«s hovedsæder.

Jeg har her forsøgt at vise, hvorledes vort fysiske miljø - huse, gader m.m. - kan bruges til at fortælle væsentlige ting om samfundets sociale og kulturelle udvikling. Dette forudsætter naturligvis en etnologisk viden om mennesker og livsformer i de lokale samfund, som skabte og brugte miljøet. Denne viden er det bl.a. museernes opgave at fortælle ved hjælp af genstande, billeder, skrift og tale. Men i formidlingen er også det overleverede fysiske miljø til stor nytte, hvis tilstrækkelig mange bygninger og helheder med »fortællerværdi« er bevaret.

Hvad det ældste Esbjerg angår, er denne fortælling snart umulig. De svungne gavle er borte, de sidste småhuse fra pionertiden snart ligeså. Hvad angår tårnene ville situationen også have været kritisk, hvis ikke Apotekerfonden i 1976-77 havde ofret store beløb på såvel »Løve«-apotekets spir som på

Kongensgade 65 efter opførelsen 1896, 1922 og 1972 - et studie i tårnens forsvinden.

en gendigtning af »Neptun«-apotekets tårn. De fleste »afpillede« facader står endnu, på »Ny Rosenborg« i Strandbygade illustreres på sørgelig vis »en bygnings forfald og undergang«.

Der er altså også af hensyn til det daglige arbejde i fremtiden, at museumsfolk overalt i landet i disse år engagerer sig i, hvad der sker med vore byer, huse og kulturlandskaber.

NOTER OG HENVISNINGER

1. I. N. M. Kromann: »Fanø Historie«, 1933-34, II s. 532 ses bl.a. et hus med svungne gavle lige over for Sønderho skole. Ligeledes ses på ældre billeder af Nordby havn et par nu forsvundne gavle i denne del af byen.
2. Oplysninger fra fru kaptajn Winther, Grønnevej 4 og fru Beck, Vestervej 23, Nordby.
3. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg:
 - Register til forsikringsnumre for Nordby og Sønderho 1847-86 (x 320 - 21).
 - Brandtaksationsprotokol for Fanø 1844-84 (x 320 - 4).
 - Brandforsikringsprotokol Fanø Birk 1844-84 (x 320 - 7).
 Det almindelige Forsikringselskab for Landbygninger, Kirkegade 22, Esbjerg, Arkivet: Fanø.
4. Om M. M. Andersen se evt. N. M. Kromann 1933-34, III s. 73 og 332.
5. Byhistorisk Arkiv, Esbjerg: Kopi af gadeplan udarbejdet af landinspektør H. Wilckens 1870. Endvidere: Geodætisk Instituts Atlasblad, Esbjerg 1873.
7. Første brandforsikring for gården 1885 i Det almindelige Forsikringselskab for Landbygninger, Esbjerg, arkivet.
8. H. H. Engqvist: »Bevaringsplan Ribe«, 1969.
9. J. Richter: »Bygmesteren Peder Holdensens«, i »Fra Ribe Amt«, IV, 1915-18, s. 108-122.
10. N. J. Israelsen: »Nicolaus Heinrich Rieman«, Kbh. 1965.
12. Kn. Millech: »Danske Arkitekturstrømninger 1850-1950«, Kbh. 1951, s. 31, 50-51 m.fl. st.
13. Oplysninger venligt meddelt forfatteren af pens. førstelærer H. K. Kristensen, Varde, jfr. H. K. Kristensen: »Hovedgården Estrup«, Varde 1968, s. 153 ff.
14. Jfr. J. S. Køster: »Per Hollensens« i »Mark og Montre« 1974, s. 54-65, samt Niels Thomsen: »Stråtag og græske søjler« i »Skalk« 6, 1972 s. 8-11.
15. Se bl.a. T. Kragelund: »Bygmester Peder Højer« i »Fra Ribe Amt« 1948, s. 71-80, samt i Jens Kusk: »Sneum og Tjæreborg«, 1977 II, s. 240-41 (om bygmesteren Søren Mose).
16. Kn. Millech 1951, s. 55, 139, 160 m.fl. st.
17. Olaf Lassen: »Fanø Badested gennem 50 år«, Fanø 1950.
18. »Skal vi blive stående?«, Byhistorisk arkiv, Esbjerg 1976.

19. M.h.t. bevaringsarbejdet i Esbjerg se Stig Eriksen: »Historiske Huse i Esbjerg« (udgives 1978 af Esbjerg Kommune og Nationalmuseets 2. Afdeling).

Til oplysningerne om Esbjerg-byggeriet er desuden først og fremmest anvendt oplysninger fra Byggesagsarkivet, Stadsarkitektens afd. Esbjerg rådhus, hvor ekspeditionen har været forfatteren til stor hjælp.

J. Peter la Cour Dragsbo, født 7/10 1948, museumsinspektør, mag. art., Jyllandsgade 32, 1. sal, DK - 6700 Esbjerg. Andre artikler: »Byggeri og byggestre i Åbenrå 1850-1914«, i Sønderjyske Årbøger, 1974. »Ørslevkloster som landbrugsejendom efter 1584« (sa. m. Grete Rung), i »Ørslevkloster«, Viborg 1975. »Esbjerg kvarterer«, i »Esbjerg by og egne«, Bygd 1977. »Fra Chinatown til Villa Frida«, i »Folk og Kultur« 1977. »Det industrielle miljø i Esbjerg«, i »Mark og Monte«, 1978.

Svinedrifter

Af H. K. Kristensen

»Mi swyn render te skows!«

»Mi swyn render mæj!«

»Gjæt så hwa stam' en' legger onder!«

Sådan var begyndelsen til en af vor barndoms gættelege ved juletid. Hvad ordene betød ud over at være en invitation til at deltage, tænkte vi ikke på. Ja, fingrene på den fremrakte, knyttede hånd var vel stammer, og den nød eller pebernød, der skjulte sig under en af fingrene, var vel svinet. Pegede man på den rigtige finger, fik man nødden, ellers måtte man af med en. Men selve ordenes mening var »dunkel tale, halvvejs husket, halvvejs glemt«. - Nej, det var nok helvejs glemt, at svinene herude fra Vestjylland engang »rend te skows« helt over til Østeregnens løvmasser.

Svinets historie som husdyr er interessant. Ikke alt, hvad der kaldes historie kan dog tages for gode varer. En østrigsk arkæolog, Osvald Menghin, påstår således, at man i Danmark allerede i ældre stenalder drev en slags svineavl, en teori, der dog er grundig afvist af prof. Gudmund Hatt. Knogler af tamsvin, okse og får optræder pludselig og i mængde i yngre stenalders affaldsdynger, og dyrene må være indført fra sydligere lande. Svinet kan ikke sådan på én gang være udviklet af vildsvinet, hvad allerede Herluf Winge har gjort opmærksom på. Husdyrene er nok kommet hertil sammen med agerbruget. Yngre stenalders svin var for øvrigt større end jern- og middelalderens, de stod stamfaderen, det store vildsvin, nærmere.¹

Det var i skovene, som i lange tider dækkede store dele af vort land, svinene måtte søge den meste føde. I Vestjylland gik de fleste skove til grunde med den ældre middelalder, andre fulgte efter i yngre middelalder, og de overlevende var stærkt skadede. Endnu står der rester af dem. Vi kan nævne

lundene ved Varde, Nørholm, Krarup og Ribe Kærgård, og vi kan tænke på Seem skov, Grimstrup krat og Løvklitterne på Tinglund Ris i Sdr. Gørding, der endnu 1615 kaldes Gørding skov, og Lunden ved Vardho. Usynlige minder om undergåede skove eller lunde har vi i en række stednavne som f.eks. Nordenskov, Skovlund, Kragelund og Lunde. Sidstnævnte sted har man endogså i nypløjet hede fundet spor af omblæste store træer, såkaldte rodvælder.² Gamle skrifter vidner undertiden om endnu flere skove ude på Vesteregnet. Markbogen 1683 taler under Lindbjerg om en løkke ved lunden, der med den ene side strakte sig til Gammelgård og den anden til Bredmose. Ansager præst skriver 1766 om skov- og kratrester af eg, hassel og lind, hvor folk huggede løs til brændsel, klovbånd og lejrspoler i høvogne osv. Når lensregnskaberne viser, at flere gårde i Tjæreborg sogn svarede nogle tønder kul i landgilde, og kullene ikke synes at kunne være tørvekul, men trækul, må det sige, at der endnu var skov eller krat på den tid, landgilden fastsattes. På Nørholm fredede hede ses endnu eftergroede kulgrave til trækulsbrænding. Lensregnskabet 1631 nævner, at en mand i Uglvig fæstede skovparten af en helgård, hans far havde haft. De nævner også, at nogle gårde i Jerne sogn leverede træ. I egnen omkring Nørholm var det endog ret almindeligt. Et »tømmertræ« indgik således i landgilden fra 4 gårde i Sig, 3 i Ovnbøl, 3 i Yderik, 2 i Snørup, 1 i Tastrup og 1 i Mejls så sent som 1661. Snarest er disse afgifter dog på dette tidspunkt afløst med en pengeafgift, de er blot gået igen i jordebøgerne som »forsteninger«. Derimod er det sikkert rigtigt, at en lade i Lønborg præstegård, opført 1634, er skovet i Lyne sogn, hvor Nerild krat åbenbart dengang var skov.³

Da de vestjyske skove forsvandt eller blev stærkt forringede, kunne svinene ikke mere finde olden nok til at leve af. De måtte lejes ind i Østregnets skove. Betalingen herfor kaldtes oldengæld, og svinene kaldtes skovsvin, oldensvin eller brændsvin, fordi de var brændmærkede med ejerens

Svin af den gamle danske landrace. Udsnit efter Danske Atlas III 1767.

mærke, så han kunne være sikker på, han fik sine egne ved tilbageleveringen. Landgilderne giver atter gode oplysninger. De nævner således levering af 19 skovsvin fra Øster Horne herred og 129 1/6 andre svin, der sikkert også var svin, der skulle »rend' te skows«. ⁴ At der var en brøk imellem vil sige, at der kun skulle leveres med års mellemrum. Svin var i 1600-tallet en almindelig landgildeydelse. Vi nævner nogle eksempler fra Vester herred. Fra Lunde-Ovtrup leverede de to sognes 77 fæstegårde og -bol 49 svin, fra Nr. Nebel-Lydums 67 tilsvarende ejendomme 44 svin og fra Janderup Billums 78 ejendomme 64 svin. ⁵ Selv om de færreste opgives som skovsvin, har de nok været det alle sammen. Da kronen dengang ejede særlig meget jordegods herude, har de fleste været Kgl. Majestæts svin. Det kunne blive store flokke, når de skulle af sted. Blev dyrene under marchen forskrækket, for de som vilde til alle sider. Det har åbenbart været et problem at få dem igennem Varde. 1647 krævede den kgl. delefoged (lensmandens stedfortræder på tinget) Niels Christensen Østergaard i Billumtarp, Christen, Hans Philipsens søn i Tarp, og Hans Mikkelsen i Kjelst dømt for uhørsomhed, fordi »de ikke mødte og jaget Kg. Majestæts skovsvin igennem

Varde, som de derom var tilsagt.*⁶ - Også andre uheld kunne indtræffe, når driften skulle starte. Det viser et tingsvidne fra Kærgård birk 1642: »Jon Vollesen i Lønne, Hans Sørensen og Chr. Christensen ibidem vond, at de nu i forgangen høst, den tid man ydede skovsvin, da var der svinesygdum blandt Mikkel Sørensen i Lønne hans svin, så de lå syge og kunne hverken æde eller drikke, og i samme tid svinesygdum i det grandelav, som Per Adersen i Lønne bor iblandt, og døde der da to gode galtsvin af samme sygdum, og i det lav, som Christen Jørgensen og Kirsten Jørgensdatter ibor, også svinesygdum og døde der også 2 svin».⁷

Uvilkårligt spørger vi, der er vant til vor tids hurtige omsætning og opfedning af svinebestanden, hvorfor dog dengang fornuftige og erfarne landmænd såvel som høje embedsmænd indlod sig på slige svinedrifter tværs over Jylland. Svaret er ganske enkelt: det var for at få svinene fede til jul. Tiden var en anden, svinene også en anden race, langbenede og krumryggede med lange stive børster på ryggen. De havde meget stærkere ben end vor tids svin. Navnlig de sortbrogede regnedes for gode fodgængere. Man kunne i reglen ikke opnå at fede dem hjemme på gårdene, hvor husdyrene nærmest sultefodredes vinteren over. Korn var der ikke meget af, når landgildekorn og tiende var leveret, ikke altid slog æde- og sædekorn til. Men i en rigtig skov var der olden, dvs. bøgens og egens nedfaldne frugter, svinene fortærede også andre frugter, rødder, svampe, snegle og insekter osv., og de rode de vældigt op i jorden, hvorved den udluftedes, blev mere porøs og skør til gavn for det meste af skoven og måske til nogen skade for resten. Desuden syntes folk bedst om »oldenflæsk«, man fandt det mere velsmagende og fastere end andet flæsk, også i vort naboland Sverige havde man samme smag. Senere fandt man dog, at flæsket af svin, fedet på stiv med havre, vikker og ærter, var det bedste. Ja, nogle påstod, at bogfedet flæsk skulle ammende kvinder holde sig fra, da hendes mælk ellers kunne skade det diende barn.⁸ På gårde-

ne var det jo sådan, at de svin, der ikke var tøjrede, gennemrodede marker og møddinger, tofter og veje, kun få var i sti, selv i købstæderne gik mange løse omkring, småsvin kunne man undertiden finde gående inde i stuerne, i den hårdeste vinter måtte de vel i en bøgl (aflukke).

Ikke blot i Vestjylland gik det tilbage med skovene, der var nogen tilbagegang overalt. Vald. Andersen oplyser i sin bog om Hald, at 1544 slagtede man på slottet 660 svin »at skoven«, og 3 »af stien«. Et oldenregister 1637-38, Andersen også bringer, viser, at der da kun havde været 294 svin på olden i Hald skove, af disse var de 93 lensmandens hjemmefødte svin,⁹ resten var vel landgildesvin, selv om der kunne være megen forskel på gode og dårlige oldenår, siger det nok alligevel noget rigtigt om tilbagegangen både af skov og svin gennem de forløbne hundrede år, det var mere end en halvering. Med antallet af de svin, bønderne satte på olden, og hvoraf der skulle svares oldengæld, har det næppe været bedre. Det er klart, at bønder i skovegnene havde mange flere svin på olden end vestjyske bønder, og der er også eksempler på, at de undertiden gik i skoven hele året. I sin store bog »Fra Vildornen til Baconsvinet«, nævner Sal. Frifelt, at der da kunne bygges skure til svinene derude. Disse folk kunne jo også selv eje skovparter eller rettigheder til olden.

Skønsmæssigt skulle der svares over et halvt tusinde svin i landgilde til herskerne fra det område, der nu udgør Ribe, Gørding, Skast, Øster og Vester Horne herreder. Langt de fleste af dyrene skulle sikkert drives til skovs. Hvor mange svin bønderne eventuelt selv lod drive herfra, er det ikke lykkedes at finde oplysninger om. Proprietærer og borgere har vel også drevet en del. Om en enkelt ripensers oldensvin ved vi god besked. Blandt den vrimmel af oplysninger fra dagliglivet, biskop Hegelund noterer i sine kalendere, er der noter om svin, han lod drive på olden. I tiden 1571 til 1613 har han for 10 år oplyst det.¹⁰ Med undtagelse af 1587, da svinedriften startede 3. okt., har han altid ladet svinene uddrive i

september. I denne måned falder egens agern og i oktober bøgens bog, de sidstnævnte frugter var den væsentligste bestanddel af olden. Noget før frugterne faldt, blev der taget syn over skoven og anslået, hvor mange svin den kunne ernære, og derefter skete fordelingen til dem, der havde ret til olden, så hver vidste, hvor mange svin han måtte sætte ind.

Her gengives enkelte af Hegelunds notater:

20. sept. 1599: »Loed ieg driffue til Koldingskow - vij (7) suin«.

19. sept. 1605: »Sende ieg suin til aalden vj til Smidstrup, iiij til Rødding«.

11. sept. 1613: »Loed ieg driffue til aalden til Her Staphen xvj suin, deraff de vj til Hiarderup (Hjarup), de x til Wirst (Veerst)«.

Hr. Staphen er sognepræsten i Veerst, der muligvis selv havde skovparter, så han kunne indtage fremmede svin. Samme år skrev Hegelund også til præsten i Lejrskov og en præst i Kolding om at få svin på olden. Andre skove, hvor han har haft svin gående er »Nebel skov i nærheden af Kolding«, d. e. Vester Nebel skov i Brusker herred, denne er nu forsvundet. Gentagende nævner han Kolding skov, Smidstrup og Rødding og et enkelt år »Handrup ved Pugdalk«. 1600 skriver han, 29. december »slagtet 6 svin«, Man har altså ikke nået at slagte dem inden jul. 1573 kom hans 8 svin hjem den 13. december. - I Vejle bys vide fra 1610 hedder det udtrykkeligt: »Ingen mands svin må blive i fornævnte skov (Nørreskov) længer om året end olden er opædt og borgmestre og råd tilsiger, at svinene skal aftages«. I forbindelse hermed bestemmer viden: »Ingen må bygge svinefeld i Nørreskov«. Svinene skulle altså hjem inden vinteren ret satte ind. Der skulle også passes på flokken, ellers kunne der gå svind i den. Johan Hjuler fra Gerndrup kom mikkelsdag 1660 til Niels Hansens i Surhave. Der spurgte han, om Hans Christensen i Adserbøl ikke havde spurgt om ham. »Jo«, svarede Niels Hansen, »han tror Jer ilde for hans svin, der blev

borte for ham i skoven«. - »Så Gud, det gør han«, svarede hjuleren, »han ved det vel, jeg har taget den. Hvem siger ham det? Han har været hos mig og ville lokke mig til at betale ham den. Det var en stor skade, jeg tog et svin, som gik ved en alfar vej!« Derefter blev hjuleren stævnet.

Hegelund opgiver også sine omkostninger ved svinedriften. 1573 betalte han i oldengæld 6 sk. lybsk (= 12 sk. dansk), »og kostede hver svin at drive hen 7 alb., nok for vogterløn, svinekone, hver 8 sk. d. 2 alb.«, altså i alt 23 sk. danske. Oldengælden var ca. halvdelen af udgifterne. Taksten steg åbenbart. Ellers var det ofte således i jyske skove, at hvert 6. svin ydedes i oldengæld eller »åbod«, måske efter en ordning fra middelalderen, da skoven inddeltes i svinelæg på 6 svins olden. Svinepriserne kunne svinge, i realiteten blev svinet med tiden mere værd, da det blev større, i middelalderen var det nærmest dværgagtigt. Delefogden i Malt herred, Chr. Jørgensen i Gerndrup, indbetalte 1623 oldengæld af bøgeskoven »af den part, Kgl. Majestæt kunne tilkomme, eftersom forne skov dette år var sat for, 6 svins olden, for hvert svin 21 sk., forgangen år intet i så måde«. Det svarede så nogenlunde til, hvad fæstebønderne 1653 måtte betale for oldensvin i Veerst skov, hvor der betaltes 20 sk. pr. svin. Denne skov blev for øvrigt dette år, der var et godt oldenår, sat til 83 svin.¹¹ I gode oldenår gav oldengælden mere i kassen end træsalget. I 1688 fastsattes skovenes beskatning efter deres olden, 1 td. skovskyld var så stort et stykke skov, at det kunne ernære 24 3-års svin. Det er den gamle takst, som også Arent Berntsen opgiver.

Ifølge gamle opgivelser var det en mængde svin, der gik på olden. Farrisskoven syd for Kongeåen, der fra Skamlingsbanken strakte sig helt over mod Ribe, i alt fald til Fæsted, og hvoraf Rødding skov var en del, kunne 1630 føde 12.000 svin på olden, og skovene i den sydlige del af Als kunne i almindelige oldenår føde 18.000 svin. Efter de ødelæggende svenskekrige sattes Estrup skov til 50 svins olden.

Som nævnt gav skoven ikke olden hvert år. Hvad skulle lensmanden og godsejeren så stille op med de svin, der leveredes i de oldenløse år? Ja, man tog mod penge i stedet for. Det fremgår bl. a. af et kongebrev fra 1579:

»Vi Frederik den Anden, med Guds nåde osv. gør alle vitterligt, efter at vore og kronens bønder og tjenere udi Vester herred og Vester herreds birk [Kærgård birk], som ligger og tjener til vort slot Riberhus har underdanigst for os beklaget, hvorledes de fast over billigt besværes med pendinge at give for deres brændsvin, når ikke er olden, da haver Vi nådigst undt og bevilget og tilladt og nu med dette vort åbne brev under, bevilger og tillader, at forne vore og kronens tjenere udi forne herred og birk må af altid herefter give for hvert brændsvin, de årlig pligtig ere, tre ort af en daler, når ikke olden er, dog når olden er, skal dermed forholdes efter som til des haver været sædvanligt. Forbydendes vor embedsmand på Riberhus, den som nu er og herefter kommandes vorder, og alle fogder for vore og kronens tjenere udi Vester herred og Vester herreds birk herimod at hindre eller ydermere pendinge for deres brændsvin at give end som forskrevet står at besvæрге.

Under vor hyldest og nåde. Givet på Haverballegård d. 27. dag november år MDLXXIX. Under Vort signet.

Frederich«.

»Tre ort af en daler« er $\frac{3}{4}$ dl. Endnu 1649 fandt en vesterherredsmænd det rådeligt at lade kongebrevet tinglæse, og foranstående ordlyd af brevet er taget efter tingbogen for dette år.¹² Når man lod brevet læse, skyldes det antagelig, at lensmanden har krævet større beløb end sædvanligt, og bønderne har vel modsat sig forhøjelsen. Imidlertid gjaldt dette jo kun afløsningen for svin de år, der ikke var olden. Prisen, i alt fald for de egentlige oldensvin, er åbenbart skruet i vejret. 1656 lod lensmandens delefoged læse følgende på Kærgård birketing:

»Advares og tilsiges menige Kgl. Majestæts tjenere og bønder til Riberhus liggende udi Kærgård birk, og som giver skovsvin til landgilde, at I være tiltænkt efter lensherrens befaling at have udi god beredskab eders skovsvin, gode ydefærdige fjerde års galte, såfremt I ikke vil betale for stykket 2 rdl. og det inden Sct. Mikkels dag, til hvilken tid de og skal fange bud om dem at levere, hvorefter alle og enhver vide sig at rette.

Riberhus den 12. september anno 1656.

*Jens Mortensen, e. h.*¹³

Jens Mortensen var slotsskriver, senere rådmand i Ribe.

John Kvist oplyser i sin Veerstbog, at et brændsvin var et magert svin, der 1636 kunne afløses med $\frac{1}{2}$ rdl., mens en bolgalt, der var hjemmefedet, kostede 4 rdl.¹⁴ Der har nok været forskellige afløsningstakster i de forskellige egne, og der har måske også været forskel på svinenes alder. Svinene fra Kærgård birk har formodentlig været eftertragtede. Her var der i sommertiden under forårs- og efterårsfiskeriet let adgang til rigeligt fiskeaffald, så svinene var næppe sultefodrede som flertallet af deres kammerater, og de gik vel så længe i skoven, at tran- og fiskesmagen kunne gå af flæsket.

I de store mageskifters tid byttedes en del krongods bort, og næsten hele resten af den store mængde bøndergods, kronen ejede herude, blev efter Skånske krig udlagt som ryttergods, hvorved landgilden ændredes. Også landgilden på private proprietærs gods ændredes efterhånden og blev ofte afløst med penge, så i 1700-årene er der næppe leveret mange landgildesvin, og der blev næppe heller drevet mange svin til skovs mere fra de vestjyske egne. Skifter i dødsboer synes at vise, at bønderne i en længere periode havde meget få svin. Der betaltes dog oldengæld til sidst i 1700-tallet, men det må navnlig have været af Østeregnsens folk.

Selv i skovegnene måtte svinholdet aftage, efterhånden som

skovene forringedes. Som eksempel kan her nævnes skovene under Hørsholm. 1680 indbrændte man dér over 5000 svin, 1737 ca. 2600, men 1758 og senere kun 600. Og så hørte disse skove endda ikke til de værste.¹⁵ I skovløse egne, hvor studehold var almindeligt, havde man næsten kun svin til eget behov. Og de blev nærmest behandlet som »sølle skumpel-skud«, som Frifelt skriver. Betegnelsen er nok ret rammende. I Sejstrup bys vide fra 1732 puttes svinene i alt fald ind i en paragraf om »vriske Plage, Suin og Gaardbrydere« (voldskreaturer), hvad der jo ikke er særligt rosende, og paragraffen fortsætter da også med at fastslå, at »da mand ved disse Slags Creature fremfor andre serdellis kand vorde fornærmet«, gøres det forstaaeligt, at viden »en serdellis straf dicterer«, og bestemmer, »at Svinene skal verre krøgede og af Marchen endtholdes, naar Byefolkene derom af Pandtemændene vorder advarede, huoe sig her imod forseer, bøder 4 Sk. og Schaden erstatte«. Krøgning var påbudt i alle landsbyer og købstæder.

Den Ollerup præst Th. Bredsdorff, der var opvokset i Lunde præstegård ved Varde, skrev omkring 1760, at de vestjyske svin var større end svin i andre egne, og han mente, det kom af, at bonden vesterude sjældent havde mere end 2 svin, der fra ungdommen af kunne få overflødig mælk og valle.¹⁷ Adskillige kunne dog sælge et svin eller flere om året, så studedrifter og hestekobler var ikke de eneste husdyrflokke, man kunne møde på datidens veje. Svinedrifterne dukkede også op. Men de havde fået et andet mål.

De magre svin blev nu afsat i hertugdømmerne. Svinene var måske endnu nogle proprietærers landgildesvin såvelsom deres hjemmefødte svin, svinehandlernes opkøbte dyr talte efterhånden de fleste i flokken. Når der 1731 blev drevet over 1200 svin derved, er det næppe en eksport, der pludselig er opstået dette år. Svinedriften sønderud må have været i gang i årevis. 1731 gik følgende antal magre svin gennem tolden i Ribe:

18/4 Peder Nielsen, Vestervig	38
2/5 Terman Madsen, Krogsgdr.	140
11/5 Søren Andersen, Gredsted	26
12/5 Peder Nielsen, Vestervig	44
15/5 Jep Sørensen, Lydumgård	96
16/5 Chr. Christensen, Hjert., Sdrj.	60
16/5 N. Christensen, Hillerup	124
16/5 Terman Madsen	127
16/5 Chr. Jensen, Lustrup	140
19/5 C. J. Bastrup, Holstebro	112
13/6 P. Nielsen, Vestervig	36
21/6 Terman Madsen	81
1/7 Peder Nielsen, Vestervig	21
11/7 Terman Madsen	115
20-8 Terman Madsen	92
28-8 Terman Madsen	96
7-9 P. Lausen, Hygum, Sdrj.	40

Langt den største svinehandler var forpagteren på Krogsgård, Terman Madsen. Dette år døde hans far på Nielsbygård, som denne havde kompletteret, og som Terman Madsen nu overtager, hvad også fremgår af nedenstående toldregnskab for 1732, da følgende drifter nævnes:

Th. Jessen, Kyvling, Lønborg	102
Peder Rygaard, Hesselmed	172
Poul Jensen, Husum	82
Terman Madsen, Nielsbygård	72
Alexander Madsen, Holstebro	117
Jacob Lange, Visselbjerg	10
Søren Sterm, Viungård	96
1/7 Peder Jensen, Hesselmed	162
Terman Madsen, Nielsbygård	72
N. Pedersen, Knivsig, Løgumkloster	102
4/8 Peder Jensen, Hesselmed	86
3/11 Anders Nielsen, Ribe	2

Det var i alt 1075 svin, og det følgende år blev det 1155. Søren Sterm og Terman Madsen var proprietærer og Peder Rygaard halvbroder til proprietæren på Hesselmed. De har selvfølgelig ikke selv været med flokkene, men har sat penge i foretagendet, ligesom de gjorde det med studedrifterne.

Nogle nåede at sende drifter to gange. Når vi ser, at et par mand fra Sønderjylland er blandt dem, der kommer med flokke, siger det nok noget om, hvor svinene skulle hen. Denne eksport af årgamle magre svin tiltager, så sidst i århundredet er den omtrent oppe på det dobbelte antal. Da er proprietærene gledet ud af billedet. Det er handelsmænd fra bondestanden, der selv handler og driver.

En toldbog fra Gredstedbro for 1798 viser, hvad der da blev fortoldet:¹⁸

12/4	Knud Svendsen, Gredsted	7
18/4	S. Christensen, Kvie, Ansager . .	55
	Poul Pedersen, Alsogn	40
7/5	Jørgen Christensen, Kvie	41
	Peder Christensen, Autrup, Fåborg . .	104
10/5	Ebbe Hansen, Krarup	54
10/5	Chr. Jensen, Al	36
16/5	Hans Hansen, Vilslev	137
20/5	Jørg. Christensen, S. Omme	45
24/5	Jørg. Haagensen, Jernvedlund	113
27/5	Chr. Lauridsen, Resen	217
28/5	Ebbe Hansen, Krarup	62
	Hans Pedersen, Vestterp	35
	Søren Pedersen, Kvie	14
5/6	C. Pedersen, Autrup	114
13/6	J. Langballe, Thyholm	107
	H. Skovlund, Vår (Voer?)	12
15/6	Jørgen Skovlund, Omme	42
20/9	Chr. Jensen, Stadil	44

Der kom endnu flere flokke og ganske enkelte svin, så resultatet blev 1947 svin gennem Gredstedbro. De skulle åbenbart også til »Holsten« (hertugdømmerne).

Lige til jernbanerne kom, drev man årgamle magre svin derned. Også til de hjemlige markeder kunne de drives, det gælder således Vorbasse marked. Det nævner Dalgas i sin beskrivelse af Ribe amt 1830, men ellers giver han ikke svinet den særlige omtale, han giver de andre husdyr. Han har næppe fundet, de spillede nogen videre rolle. Fra Ringkøbing amt skriver Hald dog 1833, at »for de fleste af Amtets

Beboere er Svineavl en ikke uvigtig Erhvervsgren. Fra en almindelig Bondegaard sælges aarligen et Fedesvin og nogle Grise.

St. St. Blicher var endnu mere positiv. I sin beskrivelse af Viborg amt skriver han: »Svinet er for alle Landmænd et uundværligt, og for Møllere i Særdeleshed et vigtigt Huusdyr. Nogen særskilt eller bestemt indenlandsk Race haves ikke, men hver Egn, større og mindre, har sine, ofte næsten umærkelige Afændringer. Engellændere og Portugisere have ogsaa indtrængt sig i Svinestien, og det er muligt til ingen Skade. Vist nok er det, at disse holdes lettere, ere triveligere, og fedes med mindre, men saa opnaae de paa den anden Side langt fra ej den Størrelse som vore egne. Ej heller veed jeg, om de levende kunne gaae som courant Handelsvare. Af de ægte jydsk udføres mange syd paa, men Antallet har jeg ikke kunnet bestemme. - Naar dette Dyrs Røgt var ordentligere og mere forstandig indrettet, da vilde det indtage en højere Plads i Huusdyrenes Række. Men, i det mindste Bondens, almindelige Slendrian er denne: Svinet tøjres om Sommeren og faar noget, lidt nok, Suurmelk og Valle til sit Græs. Naar Ævret er opgivet, slaes det løs, og maae sørge for sig selv lige til hen paa Foraaret i sin Husbonds og andres Møddinger, for Ladedørene og ved at omrode Gader og Marker, da det ofte ikke ringes (krøges). Kun det, der skal slagtes, sættes paa Stie og faar 3 à 4 Tdr. Grottet Korn«. 19

Et par svinedrivere eller handlere slog sig gerne sammen, i marts købte de svin op i Thy, Salling og Mors eller langs hele vestkysten. Vi så i toldlisten, de første havde fået flokke samlet og var nået til Gredstedbro i april, vel på vejen mod Husum. De kom gerne i kvarter ved 9-10 tiden om formiddagen. I middagstiden og på hede dage kunne man ikke drive. Toldlisten 1798 har da heller ingen svin i den varme juli måned. I kroen blev der udleveret havre og rug, som blandedes sammen og blev rystet ud på grønsværen i små dynger, så

store som muldvarpeskud. De store grise fik gerne brød brokket i øl. Driften kunne vandre 2-2½ mil, så måtte flokken ligge stille til kl. 2-3 om natten. Den ene driver gik foran med en taske fuld af brød, hvoraf han kastede små stykker bag sig, gryntende og snøftende fulgte flokken efter. Bagest gik den anden driver og smældede med en pisk og med reserve »skraldere« i lommen. Blev det for varmt, kunne de gamle svin rejse børster og udstøde et »horr« eller »vaff«, og så bissede de som besatte til alle sider. Det samme skete, hvis de blev forskrækket, f.eks. i nærheden af en vejrmølle, der gik. I en fart måtte driveren da gribe et svin i benet, så det skreg, det kunne få de forvildede til atter at standse og samle sig om den skrigende. Det kunne ske, at et forskrækket dyr satte livet til, f.eks. ved at styrte i et vandløb, eller et svin blev måske helt borte. Det var tab for driverne. I Husum købte marskbønderne dyrene enkeltvis og fedede dem et års tid, så de kunne veje 200-250 kg. På Føer var det konerne, der handlede. Også øst på, til Als, kom enkelte af vore drifter. Eller de solgtes på torve i de sønderjyske købstæder,²⁰ eller man drev omkring fra gård til gård og falbød dem.

En enkelt svinedriver har givet en levende skildring af denne færd, nemlig Jens Sandholm. Han fortæller, at ved midten af 1850-erne købte han og hans broder »drivergalte« på Lemvig-egnen. De var opfodret med næsten ingenting, mest avner, der var sat til syrning, og frarensning (»atterkorn«). Galtene fra de forskellige gårde skulle leveres i en bestemt gård, oftest 40-50 svin. Leverandørerne fik deres penge og drak kaffe. Når farten derefter skulle begynde, blev der »brug for et par raske ben«, der måtte løbes for at få svinene samlet i én flok. Man havde en dreng med den første halve fjerdingvej, derefter måtte Sandholm og broderen selv klare det. Ret som svinene gik nogenlunde, kunne et par stykker fra samme gård stikke ud fra flokken »alt hvad sådan et par smalle mynder kunne løbe, og mens en af os hentede dem, og det kunne vare længe, havde den anden et frygteligt mas

med at holde de øvrige samlede«. Efter et par dages forløb var det let at have dem i en flok. De overnattede blandt andre steder i kroerne Brosbøl, Lyne, Sækbæk og Blaksmark. Derfra kom de en årle morgenstund gennem Varde sammen med flere drifter fra Ringkøbing- og Tarm-egnen. Borgerne lå endnu i deres søde søvn, men driverne kunne ikke dy sig for at knalde med piskene i de snævre gader. Når en sådan halv snes karle knaldede løs af alle kræfter, kunne det nok få borgerne til at gnide søvnen af øjnene«. Så hvilede man i Ølufvad, Posthuskroen, Kikkenborg, Gredstedbro, Hvide kro, og næste morgen gik det gennem Ribe. Endelig i Tønder havde brødrene nået rejsens mål. Broderen, der var den ældste, skyndte sig hjem pr. vogn for at give ordre til levering af næste hold, mens den unge Sandholm og andre måtte spadsere. Efter 3-4 dages hvil derhjemme »var ømmelsen nogenlunde gået af fødderne«, og så gik turen atter sydpå. Nu var varmen kommen, og de måtte være i kvarter en stor del af dagen, alligevel skete det, at et svin blev »forfangen«, så snittede driveren det i halen, så blodet løb. Mange blev slemt ømfodede, og tynde og smalle var de alle sammen, et enkelt kunne være så medtaget, at det gik bag efter flokken og skreg. Var markedet i Tønder overfyldt, og det heller ikke lykkedes at sælge dyrene i gårdene, drev man den lange vej til Husum, hvor galtene solgtes til gode priser.

Jeppe Hejbøl fortæller, at to mænd i Ansager opkøbte magre svin på 100-150 pund omkring i sognet. Svinene blev samlet på kirkepladsen, fik et lille foder af tørt korn, og så gik turen sydpå.

Det kunne også være drøjt for svinedriveren eller -handleren at bære betalingen hjem. Denne var i sølv, i »prøjsere« (prøjsiske dalere à 8 mark rigsmønt), der dog inden hjemrejsen ofte veksledes til specier eller lybskskillinger. Man gemte dem i en kat, dvs. et læderbælte, man spændte om livet lige over hofterne, så den var skjult. Men de mange sølvpenge tyngede svært, så katten til sidst kunne gnave huden itu.²¹

Først i 1800-tallet og til omkring 1840 kom der svinedrifter østfra til Vestjylland. Svinene kom om foråret, var tillagt om efteråret og havde gået i skovene om vinteren, de slagtedes så om efteråret eller til jul. Nogle pund solgtes til husmændene og nogle skinker til købmænd, der røgede dem og sendte dem til salg i Hamborg, vel mest med skib. *) Den første, der købte flæsk til eksport, nedsaltet i tønder, var købmand Tranberg, Varde. I trediveerne begyndte vestjyderne at holde flere grisesøer, og 10-12 uger gamle blev ungsvinene drevet til markeder sønderude, navnlig i Løgumkloster, Tønder og Husum. Omkring 1870 blev svinefedning almindelig herude, og ved krydsning med engelske svin blev racen så meget forbedret, at den blev en helt anden.²²

Det er underligt at tænke på, at der i en meget lang periode holdtes så få svin, skønt oberst Falkenskjold 1804 kunne skrive - vist med rette - i sin bog om svineavlen, at der »nok intet land findes, hvor der spises mere flæsk end i Danmark«. Og det er med beundring vi ser, at svineavl fra en økonomisk nærmest betydningsløs rolle er blevet en hovedindtægtskilde, at vort landbrug i løbet af det sidste 100 år har udviklet svineavlen således, at vort land nu har verdens største eksport af svinekød. Nå, vi stammer jo også ned fra folk, der satte det som den største kulinariske nydelse at spise flæsk af galten Særimner og drikke mjød til!

*) »De æ int godt får e swyn å vid, hwa e flæsk kåster i Hamborre«, sagde et sønderjysk sprikvort. Der var en periode i forrige århundrede, da vi sendte store fede svin til Hamborg, og det har sønderjyderne nok også gjort. Allerede i 1600-tallet eksporterede vi saltet flæsk, 1690 endog 105½ skpd. alene over Hjerding, og det meste sejledes formentlig til Hamborg, se vor årbog 1976, s. 107. Senere gik eksporten til Altona. 1796 sejlede 10 skippere med fedevarer i lasten til Altona, en enkelt dog til Sild. Fedevarer er ikke blot flæsk, men også smør, ost og talg, så flæsket har nok ikke fyldt ret meget.

KILDER

1. Gudmund Hatt: Landbrug i Danmarks Oldtid 47f.
2. Arb. Ribe 1926, 443f.
3. Jy. Sml. VIII 295.
4. H. K. Kristensen: Nørre Horne Herred 17.
5. Mat. 1661 for de nævnte sogne.
6. V. Horne hd. tb. 1647, 2/10.
7. Kærgård birks tb. 1642, 21/1.
8. Per Johansson: Våra husdjur 75ff. Dagligliv i Danmark 1720-1790, 396.
9. Vald. Andersen: Hald 78, 112f.
10. Bue Kaac: Hegelunds almanakoptegnelser I 92f, 164, 188, 336, 355, 358, 410, 445, 586f, 599.
11. Sal. Frifelt: Fra Vildornen til Baconsvinet, Riberhus lensregn. 1623. John Kvist: Veerst sogn 18. O. Nielsen: Gørding Herred 5, 13. Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog I 113. - Der har formodentlig været flere end 83 svin på olden i Veerst skov, de 9 opgives nemlig at være til åbod, dvs. som godtgørelse for andre oldensvin, så tallet skal vist forøges med 45.
12. V. Horne hd. tb. 1649, 28/4. Manden, der lod brevet tinglæse, var Niels Knudsen, Kærup.
13. Kærgård birk tb. 1656, 19/9.
14. John Kvist Veerst Sogn 106.
15. Christensen (Hørsholm): Agrarhist. Studier III 108.
16. H. N. Skade: Sejstrups Hist. 40.
17. Dagligliv i Danmark 1720-1790, 526.
18. Ribe toldregnskaber 1731, 1732, 1733, 1798. Gredstedbro Toldregnskaber 1798.
19. Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelser for de nævnte amter.
20. H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv 167f.
21. Jeppe Hejbøl: Ansager Sogns Hist. 31, Chr. Mathiesen: Landbrugets Hist. i Vardeegnen 87ff. Bonde og Handelsmand. Ved Markus Bjerre og H. P. Hansen 71-83.

H. K. Kristensen, født 1895, pensioneret førstelærer, Dybdalsvej 16, Varde. Har været medudgiver af nogle bøger for folkeskolen og dels skrevet, dels udgivet eller redigeret en del lokalhistoriske arbejder. (Udf. bibliografi i F.R.A. 1975. Red.).

Fot.: Preben Søby, Vejle.

***Mag. Peder Kristensen (Riber) (1564-1610).
Maleri i nordre kapel i St. Nicolaj kirke i Vejle.***

Ripensiske studenter i København i slutningen af det 16. århundrede

En studie over Peder Kristensens almanakoptegnelser

Af Bue Kaae

Ripenseren Peder Kristensen var sognepræst ved St. Nicolaj kirke i Vejle 1603-10, 1608 provst i Nørvangs h. Han blev 1604 gift med Mette Jacobsdatter (død 1607), datter af Odense-biskoppen Jacob Madsen Vejle, enke efter kancellisekretær Laurids Hansen Mule (død 1603).

Øverst i venstre hjørne på maleriet står CVPIO DE SOLVI ET ESSE CVM CHRISTO (Al min hu står til forløsningen og samværet med Kristus), og øverst i højre hjørne står under Peder Kristensens signetmærke ÆTATIS SVI 45 ANNO 1609 (I hans alders 45. år, år 1609). - Under venstre arm har han en Bibel, i venstre hånd et fint klæde og et timeglas. I højre hånd har han en pung. Pungen symboliserer vel hans binding til verden og Bibelen, det fine klæde og timeglasset (tegn på døden) hans ønske om samværet med Kristus.

Onsdag den 5.2.1584 drog den 20-årige borgersøn Peder Kristensen i formentlig forventningsfuld tillid til fremtiden af sted fra sin fødeby Ribe, hvis navn havde så god en klang i danske øren i fortid og samtid; han begav sig ud i det fremmede for at studere i København.

Hans afdøde fader, Kristen Madsen, havde ganske vist ikke hørt til de mere kendte inden for det ripensiske borgerskabs hierarki, men synes dog at have været en så nogenlunde velbjerget og anset mand,¹ og Peder Kristensen kunne ved sin afrejse fra hjembyen tage afsked med en stedmoder, der øjensynligt har siddet i så tilpas trygge kår, som en almen

usikker tilværelse i datidens Danmark nu engang kunne yde hende; den unge mand har sikkert nok omfattet hende med hengivenhed; herpå tyder bl.a. dette, at da han i København den 29.2.1588 erfarede, at hun otte dage før var afgået ved døden, så skrev han i tilknytning til notitsen herom i sine almanakoptegnelser: Jesus vor opstandelse. - Peder Kristensen kunne ved sin afrejse fra Ribe også tage afsked med tre søstre: Kirsten Kristensdatter, Voldborg Kristensdatter og Karen Kristensdatter.

Kirsten Kristensdatter var som enke efter Ribe-borgeren Kristen Friis i en alder af 37 år i 1583 blevet gift med den senere rådmand i Ribe, den bjærgsomme og dygtige Niels Hansen Grisbæk (1549-1618); dette sidste bryllup var ikke forløbet helt upåagtet. - Det var i sig selv påfaldende, at Niels Hansen Grisbæk - vel for at spare - lod brylluppet stå i sit hus på Nyjord² - yderst ude på Skibbroen - ganske imod formuende købmænds sædvane; de holdt nemlig standsmessigt bryllup i den store rådhusal i Grønnegade; men dertil kom, at han ikke ville betale brudemesse ved den lejlighed, hvad der nok må have været pinligt for brudens broder Peder Kristensen, der da gik i mesterlektien på Ribe katedralskole, og vel også for hendes formentlige stedbroder, rektoren sammesteds Niels Villumsen (1556-1637)³, vel en søn af hendes stedmoder i et tidligere ægteskab.

Det drejede sig om en daler til skolens elever, men Niels Hansen Grisbæk påstod, at han ikke havde forlangt en sådan brudemesse, hvorfor han heller ikke ville betale herfor, men dette standpunkt blev underkendt ved bytinget, og han måtte - nok med stor fortrydelse - punge ud.⁴

Efter dette skulle man tro, at Niels Hansen Grisbæk var en meget påholdende for ikke at sige gerrig mand, men han støttede dog sin svoger, studenten i København, med tilskud under hans studier, f.eks. den 20.9.1584 med 30 daler, således som han også hjalp ham med tøj ved forskellige lejligheder, og når søsteren Kirsten den 17.5.1591 betænkte ham

med ikke mindre end en halv forkrop, en ost, en halv torsk, en bøste (flæskeside) og en snes flyndere, må man gå ud fra, at dette er sket med hendes mands samtykke. - Og det må vel også nævnes, at han i 1588 sendte ham seks daler.⁵

Søsteren Voldborg Kristensdatter var gift med Ribe-borgeren Anders Hansen Lund - død den 13.3.1589⁶ - og Karen Kristensdatter var ægteviet til Ribe-borgeren Anders Lydiksen Guldsmed, der døde den 7.12.1612, efter at han havde været ramt af apopleksi tre år tidligere.⁷ Han var broder til den fromme, kloge og alvorlige borgmester Jens Andersen Guldsmeds hustru.⁸

Peder Kristensen havde i de første fem til seks år af sin studietid en ret omfattende brevveksling med Niels Hansen Grisbæk og Anders Hansen Lund, og selv om sidstnævnte ikke var nær så rundhåndet med at sende hjælp til studenten i København, satte Peder Kristensen uden tvivl pris på ham, og det er givetvis med sorg, at han omtaler hans død den 13.3.1589 i Ribe, og under den 23.3. noterer han, at Ribe-borgmesteren Jens Andersen Guldsmed (1525-94), der som nævnt var gift med en søster til Peder Kristensens tredje svoger, bragte ham brev fra den bedrøvede søster og fra Anders Lund, skrevet før denne døde - og føjer Peder Kristensen lidt prosaisk til: et par sko.

Den tredje svoger Anders Lydiksen Guldsmed ses han kun at have brevvekslet med en enkelt gang; måske er forbindelsen med ham opretholdt gennem den i øvrigt ret sparsomme korrespondance med søsteren Karen; brevvekslingen med de to andre søstre var mere omfattende.

Men måske finder Peder Kristensens forhold til sine pårørende i Ribe sit bedste udtryk i det fromme ønske: Gud være hos dem alle sammen - der ledsager en notits om dem 1584.⁹

Yderligere omtaler Peder Kristensen en broder, Mads Villumsen, der har været elev i Ribe katedralskole, da Peder Kristensen i vinteren 1584 forlod sin fødeby; Mads Villumsen har utvivlsomt været en broder til rektoren ved Ribe katedral-

skole 1580-85, den tidligere omtalte Niels Villumsen, sammen med hvem han den 20.1.1586 blev immatrikuleret i Wittenberg¹⁰; 1587 drog Mads Villumsen til Rostock, hvor han juni samme år blev immatrikuleret.¹¹

Allerede navnet tilkendegiver klart, at der ikke kan være tale om en egentlig broder, han har vel som rektoren været søn af Peder Kristensens stedmoder i et tidligere ægteskab; der har uden tvivl været et godt forhold mellem Peder Kristensen og Mads Villumsen.

Og under disse forhold må det være rimeligt - som allerede tidligere antydet - at antage, at også den begavede Niels Villumsen, der 1580 afløste den navnkundige Peder Hegelund, den senere biskop, som rektor ved Ribe katedralskole, i familiemæssig henseende har stået i et lignende forhold til Peder Kristensen.

Niels Villumsen ledede sin skole til 1585, tog som omtalt 1586 til Wittenberg, hvor han allerede 23.3. s. å.¹² blev promoveret til magister; han har øjensynligt haft rige evner og høstede da også den anerkendelse for sit virke som rektor i Ribe, at han af Frederik II i 1585 blev forlenet - som det hed - med Bredsten s. og Jelling syssel provsti.¹³ Straks efter sin hjemkomst til landet som nybagt magister flyttede han ind i præstegården i Balle, hvor sognepræsten i Bredsten havde sin bolig. - 1587 brændte imidlertid Balle præstegård, men da mag. Niels Villumsen var så forarmet, at han ikke af egne midler kunne genopbygge præstegården, fik han de påfølgende to år ret til at oppebære sognekirkens tiende og indkomst, endvidere skulle alle de sognekirker i Koldinghus len, som var »ved hævd og forråd«, bidrage med hver 2 dl. og de mindre formuende med 1 dl. hver, alt til præstegårdens genopbygning.¹⁴

Det var i denne nyopbyggede præstegård, at Peder Kristensen på hjemvejen fra en følsom rejse til Viborg, hvor hans hjerte stod i brand, slog sig ned et par uger i vinteren 1590, ja, mag. Niels Villumsen tillod endda sin stedbroder

og tidligere elev den 8.2. s. å. - 5. søndag elter Trinitatis - at holde prædiken i Bredsten - det var nok første gang, at Peder Kristensen besteg en prædikestol.

Og da Peder Kristensen s. å. efter at have opholdt sig i Ribe fra midten af februar til midten af april atter stævnedes mod København, lagde han vejen over Balle, hvorfra han den 17.4.-3.6 foretog adskillige afstikkere til de omliggende sognebyer, hvor han formentlig har besøgt præsterne her; han fik atter lejlighed til at prædike i Bredsten kirke, nærmere bestemt den 17.5. - Den 4.6. forlod han atter Balle og det sammen med Mads Villumsen.

I øvrigt brevvekslede Peder Kristensen i den følgende tid som i den foregående med mag. Niels Villumsen.

Peder Kristensen omtaler også, dog kun ret perifert, en søster Maren, antagelig en stedsøster, en datter af stedmoderen i det formodede tidligere ægteskab; hun blev den 18.7.1591 i Balle gift med Knud Nielsen, rådmand i Vejle. - Det var efter alt at dømme præsten her, mag. Niels Villumsen, der stod for bryllupsfestlighederne; det var i hvert fald ham, der sørgede for udsendelsen af bryllupsbrevene, da søsteren skulle giftes.¹⁵

Da Peder Kristensen den 5.2.1584 rejste fra Ribe ud i den store verden, var han ledsaget af tre andre unge mænd, som var ude i samme ærinde som han, nemlig: Anders Jensen Kejser, der 1598 var kapellan i Daler s., Tønder, Højer og Lø h., Tønder a., og vistnok 1609 var froprædikens - prædikant i Ribe,¹⁶ Poul Arnum, vel fra Arnum, Hviding h., Tønder a., og sikkert fra samme herred Søren Spandet, der nok med familieband var knyttet til Peder Pedersen Spandet (1530-96), borger og kæmner i Ribe.¹⁷

Den 11.2. ankom de fire ripensere på en mørk og grå frostdag til det snedækkede København.¹⁸

Ifølge universitetets fundats og ordinans af 1539 var det blevet indskærpet, at enhver student, der ønskede at studere

ved Københavns universitet, omgående skulle melde sig hos universitetets rektor¹⁹ - i disse mørke vinterdage 1584 til flensborgeren professor Klaus Theophilus (1541-1604)²⁰ - thi, som fundatsen dystert foreskrev, det var hverken hæderligt eller rådeligt med hensyn til statens sikkerhed, at nogen opholdt sig i en fremmed by uden en vis øvrighed og uden love - i tidligere statutter var der ansat en frist på fem dage - og selv om der i Peder Kristensens almanakoptegnelser ikke står noget herom, har han og hans fæller nok overholdt denne bestemmelse, så meget mere som en revision af fundatsen ca. 1560 fastslog, at undladelse af at melde sig til universitetets rektor skulle straffes med piskning i modsætning til fængsling, hvad der efter tidligere bestemmelser var straffen for denne forseelse.²¹

Yderligere krævedes der for at få adgang til studier ved universitetet, at den vordende student mødte med et testimonium scholasticum, der var udstedt af rektoren ved den afleverende skole. Der skulle heri stå, fra hvilken skole han var kommet, og at han »har sin grammaticam så studeret, at han er congruus (egnet) og skikkelig til at høre de lektier, som her udi universitetet plejer at læses«. Altså en udtalelse fra skolen om den pågældende unges modenhed. En afgangseksamen fra den afleverende skole var der ikke tale om, og det krav om en prøve i børnelærdommen i forbindelse med immatrikulationen, som var stillet i fundatsen af 1539 og i revisionen heraf, var af rent formel karakter.²²

Af så meget større vigtighed var det derfor, at universitetets professorer havde tillid til den skole, hvorfra studenten var dimitteret, og i den henseende var den skole, som Peder Kristensen og hans fæller havde forladt, særdeles velanskrevet, ikke mindst som følge af Peder Hegelunds virke her som rektor 1569-80; som en af de mest udprægede tilhængere af reformatoren og humanisten Philip Melanchton (1497-1560) havde han ledet skolen i den kristelig-humanistiske ånd, der var kendetegnende for hans store tyske forbillede,²³ og Peder

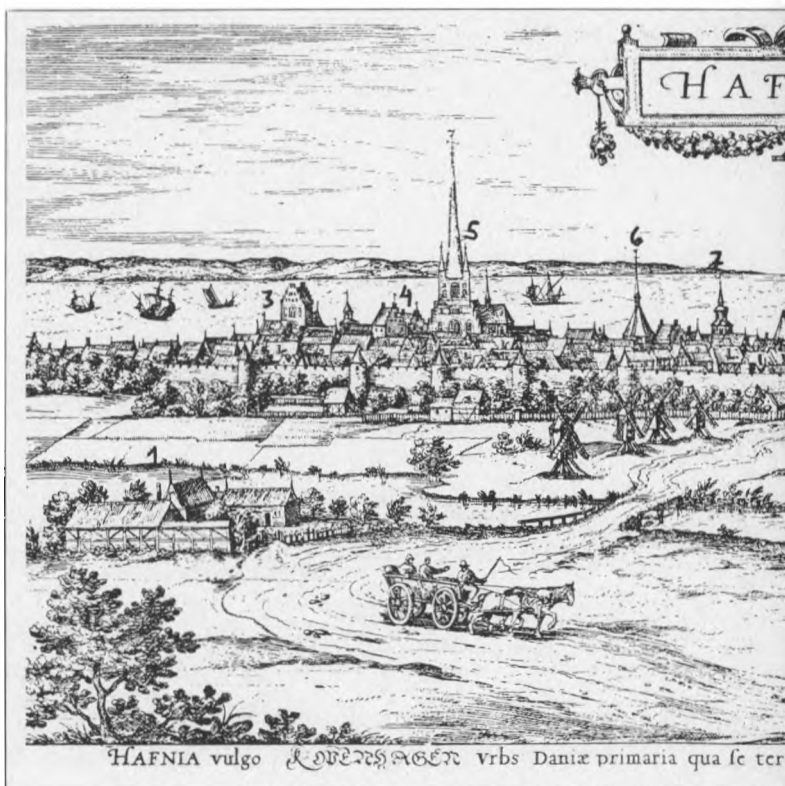
Hegelunds synspunkter var blevet videreført af hans efterfølger, hans tidligere elev Niels Villumsen, der ligesom Peder Hegelund var musisk og digterisk begavet og som han interesserede sig for opførelsen af skolekomedier.

Man kan med de to rektorers indstilling for øje vist trygt forlade sig på, at de fire unge ripensere, der her tidligt i 1584 søgte adgang til universitetet i København, med tugt og Herrens formaning var velindeksererede i latin, hvad Peder Kristensens almanakoptegnelser vel kan siges at være et ganske godt vidnesbyrd om, og deres kendskab til f.eks. Terents har sikkert ikke været ringe; for ligesom Peder Hegelund var hans efterfølger i rektorembetet en varm beundrer af den romerske komediedigter, og ikke mindre end fire gange om ugen gennemgik han de terentiske skuespil for sine elever »til deres uberegnelige fordel og nytte«, som det lød i samtiden.²⁴

De fire unge dimittender mødte efter alt at dømme velforbredte i København, og i betragtning af, at den ene af dem var stedbroder til rektoren i Ribe, vel med pæne testimonier, og med disse vidnesbyrd mødte de den 3.3.1584 - i et på samme tid mørkt og klart vintervejr²⁵ - op på Studiigården, der lå på det nuværende universitets grund,²⁶ for ved den såkaldte deposition at blive optaget i de akademiske borgeres kreds.

Revisionen af Leges singulares sive statuta, der udgjorde en del af universitetsfundatsen, fremhævede betydningen af denne optagelsesceremoni, »for at de unge«, som det hed her, »kunne lære, at der er en stor forskel mellem en ulærd og en lærd mand, og for at de kunne værnes til at tåle fornærmelser og utaknemmelighed, som lærde og brave mænd ofte får som løn for deres gode gerninger og rigtige råd«. ²⁷

Som det delvis fremgår heraf, lagde man fra de styrendes side i det stænderdelte danske samfund, som det var dengang, vægt på at betone forskellen mellem og uligheden blandt menneskene i landet. Den studerede stands især på latinsk sprog og kultur hvilende dannelsesmonopol fremhæ-

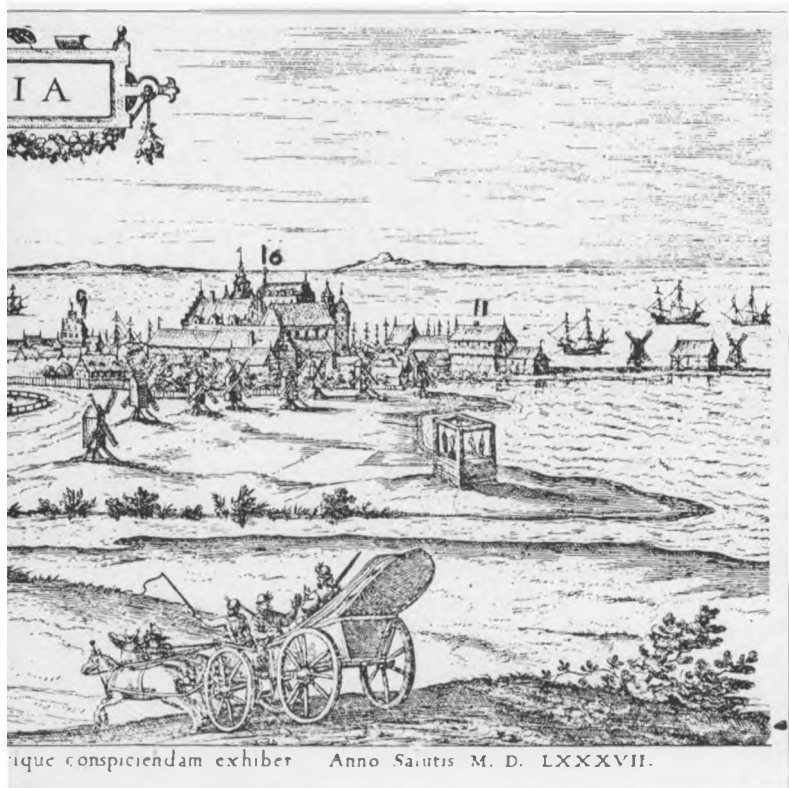

København set fra Valby bakke ca. 1587. Fra: Braunius Theatrum urbium IV.

København optog i slutningen af det 16. årh. med sine ca. 20.000 indbyggere inden for sine volde et areal, der stort set var begrænset af nuværende Vester- og Nørre Voldgade og Gothersgade.

I forgrunden til venstre på billedet ses (1) St. Jørgens hospital - den senere Ladegård - der omtales første gang 1261 som spedalskhedshospital. - Vejen - den nuværende Gammel Kongevej - fører over en bro over St. Jørgens søs afløb til Kallebodstrand - den senere Ladegårdså - forbi nogle stubmøller på begge sider af vejen til (2) Vesterport, hvorfra man ad Vestergade kunne komme ind til Gammeltorv med byens rådhus, det tredje. - Yderst ved Kallebodstrand, omtrent ved den nuværende Victoriagade ses den vist ikke helt rigtigt gengivne galge, hvor byens forbrydere blev hængt. - Foran den tindeprydende mur med skydeskår - der nok for det meste tilhører fantasiens verden - havde de velstående københavnere deres haver, der dog for en stor del blev optaget af ret usle tønner og huse, der blev lejet ud. Rentemester Kristoffer Valkendorf havde her 15 »haver«.

I øvrigt ses på prospektet (3) St. Pederskirke, der 1586 var blevet overladt

til den tyske menighed i København, kirken ser ud som en landsbykirke med et tårn, der ligner f.eks. St. Laurentius kirke i Roskilde og kirken i Glostrup. Derefter følger (4) Bispegården. (5) angiver Vor Frue kirke med sit ca. 72 m høje spir, som Kristoffer Valkendorf 1584 havde ladet beklæde med kobber, derefter følger (6) St. Gertruds kloster, (7) St. Klara kloster, (8) St. Nikolaj kirke, der af Kristoffer Valkendorf blev forskønnet med en tårnbygning, påbegyndt 1582, hvad der ikke fremgår af prospektet, ligesom Helligåndskirken, som han samtidigt ligeledes forsynede med tårn, øjensynligt helt er gleddet ud af billedet. (9) er det af Frederik II byggede Sejlhus med Reberbanen på Bremerholmen (på det nuværende Kongens Nytorv), (10) angiver Københavns slot med det svære tårn og Christian III.s høje slotsfløj, (11) er det af samme konge byggede Tøjhus og yderst ude på pynten ses slottets møller.

To vogne ses på prospektet: øverst på bakken en såkaldt kuskvogn, der i almindelighed var forbeholdt fornemme rejsende, længere nede på vejen ses et mere jævnt køretøj; det er antageligt i et sådant, at Peder Kristensen og hans fæller i 1584 ankom til København.

vede - trods lutheranismens notoriske folkelige indslag - kun kulturkløften mellem de mennesker, der havde lejlighed til at beskæftige sig med bøger og boglige sysler, og hvad dette indebar, og den store brede befolkning, der var henvist til at gå i livets skole og hente sin viden derfra.

Man var nok blandt de toneangivende i landet ikke helt tilfreds med den måde, som denne indvielse til musernes rige kunne finde sted på, og som vanskeligt umiddelbart kunne fremkalde den respekt for de unge musa-sønner, som det var de styrende så magtpåliggende; derfor tilføjede man da også hastigt i tilknytning til den sigende omtale af forskellen mellem ulærd og lærd, at depositionen skulle afvikles nogenlunde anstændigt med hensyn til de latterlige optog - som det hed - var knyttet dertil. Man betonedede, at hellige handlinger, såsom det private skriftemål og andet lignende, ikke måtte gøres til spot derved, og øheller ikke er alt, hvad der sker ved denne lejlighed, til at le af.²⁸

Og hvad var det nu for optog, som man fra højeste sted så på med en vis misbilligelse, og som Peder Kristensen og hans fæller deltog i på Studiigården en, som det synes, lidt sur vinterdag 1584?

Ja, først var de som deposituri (af depositurus, deraf vort rus) i forvejen blevet oplyst om, hvorledes de skulle forholde sig på depositionsdagen - sædvanligvis af den ældste af universitetspedellerne, der ved den lejlighed hed depositor, og for hvem det øjensynligt har været en sand svir at herse med de unge mennesker.

Deposituri mødte så på den fastsatte dag op i Studiigården i så fantastiske forklædninger, som deres fantasi og midler tillod det; men fælles for alle var, at de på hovedet havde en spids hue med horn, i det sværte ansigt en påsat næse og pukkel - evt. pukler - på ryg eller bryst m.m., og i dette udstyr gav de med fagter og fordrejet stemme - alt efter evne og tilbøjelighed - udtryk for den dyriskhed, der var kendetegnende for de ulærde og udannede, ikke mindst for bønderne,

der jo var noget nær det laveste, man kunne tænke sig blandt mennesker.

Den udklædte og maskerede depositor drev derefter med brug af redskaber som ferle, høvl og tang brutalt under råb og slag de dyriske deposituri som en flok svin ind i et kammer ved det nederste auditorium, hvor han begyndte at udspørge dem og med narrefagter hårdhændet at fjerne hornene og de andre dyreattributter, således at det rette menneske kom for dagen (deraf depositio, der betyder sådan noget som standsning, slutning, enden på en periode), samtidig med at han med vand søgte at fjerne sværten i deres ansigt.

Derefter trak deposituri sig bort og kom tilbage i almindelig dragt og indtog deres anviste pladser. En af dem henvendte sig så til den tilstedeværende dekan i en tale - naturligvis på latin - i hvilken han på egne og de andres vegne ydmygt bad om tilladelse til at blive opfåget i det så eftertragtede akademiske borgerskab i stedet for også fortsat at måtte friste det nedværdigende liv, som de indtil da havde døjet.

Dette tilstod dekanen dem og forklarede bl.a., hvad de gennemgåede strabadser betød: de havde afkastet hverdagslivets smuds og dyriskhed og var som akademiske borgere kommet op i en højere verden - multum interesse inter in-doctum et doctum - der var nemlig stor forskel mellem den ulærde og den lærde.

Derefter rettede dekanen nogle spørgsmål til dem vedrørende deres viden - naturligvis fortrinsvis i den så vigtige børnelærdom - en rent formel og lidet betydende eksamination - derefter hældte han lidt vin over deres hoved - indvielsen til det højere liv - og gav dem lidt salt i munden som tegn på visdom - det smagte jo altid lidt af Attica i det lidt betrængte København. - Og dermed var depositionen slut.²⁹

Det var ikke så helt få ripensiske studenter, der i disse åringer måtte underkaste sig disse grove løjer for at få adgang til at studere ved universitetet, og man kan bl.a. følge dem i

Peder Kristensens almanakoptegnelser, det gælder f.eks. Morten Pedersen Hegelund, der den 2.11.1584 blev deporeret, som det hed, sammen med fem andre. Han var søn af den tidligere Ribe-rector, nu lektor ved Ribe domkapitel lektor Peder Jensen Hegelunds gode faderlige ven, den vidtberøjste, veluddannede og kloge kannik og Ribe-borgmester Peder Mortensen Hegelund, der var død den 3.5. s. å., 57 år gammel.³⁰

Morten Pedersen Hegelund kom den 28.10.1584 til København sammen med broderen Søren, den senere borgmester i Bogense, og svogeren Niels Bang, senere rådmand sammesteds, en af tidens betydeligste købmænd, der 1580 var blevet gift med Mette Pedersdatter, Morten og Søren Pedersen Hegelunds søster.³¹

Peder Mortensen Hegelund blev præst i Vilslev, Gørding h., Ribe a. 1595 og virkede her til sin død 1606.³²

Kort tid efter, at Peder Mortensen Hegelund var blevet deponeret, måtte Hans Knudsen Buch - urtvivlsomt også dimitteret fra Ribe katedralskole - gennemgå de samme strabadser i Studiigården, nærmere bestemt på en grå, mørk og regnfuld dag i en grå decembermåned 1584.³³ - Han var søn af Knud Mogensen Buch, død 1600 som præst i Skanderup, Anst h., Ribe a.³⁴ - Den sympatiske, lovende og begavede unge mand var i lighed med andre ripensiske studenter som f.eks. den udmærkede skribent og gode musiker med handelstalent Jacob Jensen Hegelund, biskoppens broder, der var præst i Darum 1595-1600, og den poetisk begavede Iver Iversen Hemmet (1564-1629), biskop i Ribe 1614-29, discipel hos den store astronom Tyge Brahe, der havde sit enestående observatorium på Hven,³⁵ i flere henseender forbilledet for Anders Sørensen Vedels Liljebjerget i Ribe.³⁶

Hans Knudsen Buch fik imidlertid en krank skæbne, han blev nemlig en skønne sommerdag, den 5.6.1586, i København efter et »parlement« ramt af et stenkast fra en anden student og døde som følge heraf i den regnfulde nat til den

17.6. og blev begravet dagen efter - på en stormfuld dag med regn.³⁷

Omstændighederne omkring det ulykkelige drab var imidlertid så usikre, at det var meget vanskeligt at finde frem til drabsmanden; man fængslede to, men vidnesbyrdene mod dem var lige stærke, hvorfor de 16 nævninge, som skulle fremkomme med en kendelse i sagen, anmodede kongen om, at den dødes legeme måtte graves op igen »for at se, om den almægtige Gud af sin nådige tilladelse vil gøre noget bestemt tegn derpå, hvorefter de i nogen måde kunne rette sig«. - Den 3.9.1586 bevilgede kongen, at dette måtte ske, for at den sagesløse kunne blive befriet og den skyldige straffet; det var - som kongen forklarede - ofte sket, at man havde anvendt en sådan fremgangsmåde, og man havde da fået rigtig kundskab om tvivlsomme drab: derfor befalede han, at den døde skulle graves op, og de to fanger skulle lægge deres hænder på ham, og man skulle derefter afgøre, hvad der var ret.³⁸

Det var den såkaldte bæreprøve, som man skulle tage i anvendelse; den havde været anvendt i middelalderen og fandt, som det kan ses, også anvendelse i det 16. årh., ja, den blev anvendt helt til det 18. årh. - Videnskabens lys, den store Philip Melanchton, der gjorde sig så stærkt gældende i Danmark, havde bl.a. anbefalet bæreprøven som bevis på Guds forsyn, og han finder bevis herpå i den omstændighed, at »gruelige straffe regelmæssigt følger på gruelige forbrydelser, såsom mened, mord og utugt, således som alle tiders historie viser, ja der er endog af Gud givet de dræbtes legemer vidunderlige tegn, ved hvilke de åbenbarer mordets ophavsmand; thi de dødes legemer udgyder blod, når morderen nærmer sig til dem«. ³⁹

De to mistænkte i den foreliggende sag skulle altså rense sig ved en art guddom: de skulle lægge hånd på den døde, og hvis der da kom blod frem, var den skyldige fundet.

I overensstemmelse med den kongelige befaling forstyrrede

man den 6.9. - en letgrå dag - den dødes gravfred, han blev gravet op, der blev lagt hånd på liget - og intet skete, og så var man lige vidt. - Den 2.11. s. å. erklærede kongen derfor, at da han havde erfaret, at sagen var så vildsom, at det ville falde nævningerne meget tvivlsomt og farligt at sværge derom, og da det i øvrigt syntes at havde været en vådesgerning og ikke sket med forsæt, havde han fritaget nævningerne for tovet - kendelsen - og bevilget, at fangerne skulle frigives. Gud måtte ikke fortørnes ved en forkert ed, og en uskyldig måtte ikke lide en ufortjent straf. - Meget salomonisk afgjorde kongen derefter sagen ved at kræve, at de to sigtede i for- ening skulle betale den sædvanlige landebod efter loven som for anden vådesgerning.⁴⁰

I mellemtiden havde man øjensynligt haft opmærksomheden rettet mod en vis Niels Kristensen, en student fra Ribe,⁴¹ som havde siddet fængslet i forbindelse med drabssagen, men var blevet løsladt igen den 21.9.; dog som sagen udviklede sig, mente nævningerne, at så meget pegede mod ham, at de den 31.10. svor ham sagen på, som det hedder hos Peder Kristensen. Kan der være tale om en af de sigtede? Og hvorledes forholdt det sig nærmere med edsafleggelsen den 31.10.? Man må vist med Frederik II indrømme, at sagen er meget vildsom.

Men så meget står fast, at Niels Kristensen forgæves havde bedyret sin uskyld og til stadighed hævdede, at han blandt andre formedelst urigtige vidnesbyrd fik skyld for drabet på Hans Knudsen, men da det ved kongelig bevilling blev bestemt, at han skulle betale lovlig landebod til eftermålsmanden - altså til hr. Knud Mogensens Buch i Nagbøl præstegård - skulle sagen dermed være afsluttet. Men sogepresten i Nagbøl præstegård var ikke tilfreds med denne afgørelse og nægtede at modtage landeboden, som Niels Kristensen så udredede til kongens foged. Eftermålsmanden krævede nemlig, at den dømte skulle tage åbenbar afløsning - altså aflægge offentligt skrifte - hvad denne ikke ville gå ind på, da han hæv-

dede at være uskyldig i det ulykkelige drab. - Knud Mogens Buch forbød som følge heraf biskop Hans Laugesen i Ribe at lade Niels Kristensen komme til nogen kirke- eller skoletjeneste, og han måtte ej heller nyde alterens sakramente. Dertil kom så, at Niels Kristensen på grund af drabssagen havde mistet sin plads i Kommuniteter, hvorfor han da også som følge af alle disse fortrædeligheder klagede til de rette myndigheder, og det blev den 4.6.1589 så ved åbent brev bestemt, at denne sag på grund af dens tvivlsomhed ikke måtte komme Niels Kristensen til hinder på de privilegier og rettigheder, som studenterne ved universitetet nød, ligesom han heller ikke af den grund måtte udelukkes fra kirke- og skoletjeneste, hvis han for fremtiden fandtes duelig dertil.⁴²

Og når der i Peder Hegelunds almanakoptegnelser under den 9.3.1592 står at læse, at Niels Kristensen blev hører igen i Ribe, og en student af samme navn findes indskrevet i Kommunitets-matriklen 1594 eller 95,⁴³ og Peder Hegelund omtaler, at han den 10.8.1608 ordinerede Niels Kristensen Ripensis til kapellan i Ulfborg, Ulfborg h., Ringkøbing a., markerer disse oplysninger utvivlsomt Niels Kristensens lange og trange vej til prædikestolen.

Nævnes kan yderligere, at samme år, som Hans Knudsen Buch kom så ulykkeligt af dage, indfandt sig i København i efteråret Niels Hansen Svanning, søn af den to år tidligere i Ribe afdøde kgl. historiograf Hans Svanning (ca. 1500-84), dertil Hans eller Jens Jacobsen Riber og Thomas Pedersen Lindet. De deponerede den 16.10.1586. - Niels Svanning blev magister og døde den 12.10.1592 i Strasbourg som præceptor⁴⁴ for den senere rigsråd Otto Kristensen Skeel (1576-1634)⁴⁵ og den senere rigsmarsk Jørgen Kristensen Skeel (1578-1631)⁴⁶; Thomas Pedersen Lindet blev den 30.5.1593 ordineret som præst til Branderup s., N. Rangstrup h., Haderslev a.⁴⁷

Det var formentlig den dræbte Hans Knudsen Buchs broder Johannes Buch, i så fald Jens Knudsen Buch, der sammen

med Klemens Kristensen og Søren Vidisen deponerede den 12.5.1588 - Peder Kristensen bruger i sine almanakoptegnelser udtrykket: lod hornene fare (deposerunt cornua); alle ganske givet dimitterede fra katedralskolen i Ribe. Den formodede Jens Knudsen Buch og Klemens Kristensen kunne ved deres ankomst til København medbringe breve til Peder Kristensen fra henholdsvis Voldborg Kristensdatter Lund og Kirsten Kristensdatter Grisbæk.

Jens Knudsen Buch efterfulgte 1600 sin syge fader som præst i Skanderup.⁴⁸ Søren Vidisen, der var en slægtning til borgmester Niels Poulsen i Ribe (1530-1606), døde den 1.10.1604; han var da muligvis hører ved katedralskolen i Ribe.⁴⁹

Kort før disse tres deposits havde i slutningen af april den 18-årige Jens Iversen Vandel, en søn af Ribe-borgeren Iver Vandel, som depositurus fået adgang til den akademiske verden; han blev magister i København og præst i Magstrup-Jegerup, Gram h., Haderslev a.⁵⁰

Og den 8.6. s. å. deponerede den tidligere hører ved Ribe katedralskole Niels Holm sammen med Peder Bølling og Anker Pedersen Kolding, og den 1.7. s. å. lod for at bruge Peder Kirstensens udtryk Niels Pedersen Slagter og Mads Pedersen hornene fare - de har vel som de foregående været ripensiske studenter.

Endelig kan nævnes Ribe-studenten Lauge Kristensen, der sammen med 11 andre deponerede den 17.4.1591; han blev magister og rektor i Horsens.⁵¹

Efter endt deposits var det almindelig skik og brug, at den nye akademiske borger den følgende dag stillede hos universitetets rektor og hos ham fik indskrevet sit navn i universitetsmatriklen og aflagde ed på at overholde universitetets love,⁵² der bl.a. foreskrev: Angående guds frygt og sædelighed gives hver dag de alvorligste og mest indtrængende formaninger i vor højskole. Da det imidlertid er Guds vilje, at menneskene ikke blot skal vejledes ved lærdomme, men tilli-

ge aves ved frygt for øvrighedens straf, så henhører det til rektorens embede også at give love med hensyn til sædeligheden og ved straffe statuere et eksempel på dem, der overtræder lovene. Men da gudsfrygt er visdoms begyndelse, så byder vi alle studenter i ethvert fag fremfor alt at lægge vægt på at kende Guds ord og den kristelige læres hovedsum, for at de må lære at frygte Gud og tro på ham. De skal ære den offentlige gudstjeneste og om søndagen gå i kirke og lære prædiken . . .⁵³

Revisionen af ordinansen ca. 1560 tilføjede helt i overensstemmelse med myndighedernes skærpede holdning til umoralsk adfærd, som blev mere og mere udtalt, som århundredet skred frem,⁵⁴ at hvis nogen overbevistes om ikke at have bivånet søndagsgudstjenesten fra kl. 8 til 10, skulle han første gang give en slet mark og anden gang hemmeligt afstraffes, og hvis nogen ikke gik til alters i et halvt år, skulle han straffes efter rektors skøn, og dersom nogen holdt sig væk i et helt år, skulle rektor lade ham afstraffe efter fortjeneste.⁵⁵

Men især skulle disciplene - helt i overensstemmelse med datidens autoritære synspunkter - ære deres øvrighed og vide, at Gud er en hævner over foragt for øvrigheden og utaknemmelighed mod lærerne . . .⁵⁶

Endelig blev det påbudt studenterne at vise undseelse og ærbarhed såvel i andet som også i klædedragt og gang, i hvilke ting lysten til nye påfund var et tegn på letsindighed, der fortjente straf, eftersom ved disse tilsyneladende små fejl den gradvise overgang skete til det der var værre - og som det senere blev tilføjet: »Menigmand stødes nemlig i ikke ringe grad ved studenternes letfærdighed og fristes derved undertiden til at tale ondt om vort hele universitet. Derfor vil vi, at studenterne skal gå i ærbare og sømmelige, for vor stand passende, og ikke udtungede klæder«.⁵⁷

I øvrigt forbød man ifølge en revisionsbestemmelse ca. 1560 som efter fundatsen af 1539 skandskrifter og støj på gaderne, hvormed den offentlige rolighed forstyrredes. Den,

som om natten sværmede om på gaderne med våben i hænde, skulle hemmeligt straffes. Om natten burde ingen student stryge om på gader og stræder. Hvis nogen ved nattetid råbte op og støjede på gaderne, skulle han første gang afstraffes, efter at have siddet tre dage i fængsel, og hvis han ikke forbedrede sig, skulle han anden gang offentligt relegeres.⁵⁸

Der var ifølge revisionsfundatsen ca. 1560 i lighed med fundatsen af 1539 udtrykkeligt forbud mod »usømmelige lege, tyverier, horeri og lignende«. Hvis nogen krænkede en pige, skulle han offentligt piskes og tvinges til at ægte hende, om hun ville, men hvis hun ikke var villig dertil, skulle han give hende affindelsessum og så være fri. Hvis han anden gang gjorde sig skyldig i sligt, skulle han først fængsles og derpå relegeres . . .⁵⁹

Men - ligeledes ved en senere bestemmelse - tilføjedes der manende, »eftersom der ikke er nogen værre pest for retskafne ynglinge end slette menneskers selskab, formaner vi alvorligt hele vor akademiske ungdom om med flid at vogte sig for omgang med slette og letsindige mennesker, og i embeds medfør forbyder vi dem at besøge kroer og offentlige drikkelag. Derfor byder og bestemmer vi, at den, som overbevises om at have været i et berygtet hus, skal første gang piskes offentligt efter at have været fængslet i otte dage, og anden gang skal han indsættes i fængsel og derpå relegeres. Men den, som forfører andre dertil, eller forsyner dem med penge til sligt, skal sættes otte dage på vand og brød og siden relegeres, dersom han ikke forbedrer sig.«⁶⁰

Netop den skærpede kurs er et vidnesbyrd om, at det ikke var lykkedes de høje herrer i Konsistorium og andetsteds at håndhæve de strenge bestemmelser vedrørende studenternes moralske adfærd⁶¹; i maj 1593 klagede således kansler Niels Kås (1534-94) i Konsistorium over den uskikkelighed og tøjløshed, der herskede blandt studenterne, der opførte sig som båds mænd, de var dovne, kontrære osv.,⁶² og i juni

1595 kunne rigsråd Jørgen Ottesen Rosenkrantz (1523-96) sammesteds besvære sig over, »at de (studenterne) lod sig finde med kort og terninger i skuder og kældere ved stranden«,⁶³ og endnu flere vidnesbyrd kunne fremføres om den utilfredshed med ungdommen, der vel siden verdens skabelse har kendetegnet ældre for ikke at sige gamle mennesker.

Og der var under disse forhold naturligvis mange disciplinærsager, og det nyttede ikke stort, at universitetets bestemmelser og love sædvanligvis blev oplæst en gang om året for studenterne.⁶⁴

I en sådan anledning skriver Peder Kristensen spydigt og spidst under den 25.1.1591, at lovene blev oplæst for studenterne, men ikke deres privilegier - altså kun de sure pligter og ikke de i øvrigt ret begrænsede rettigheder.

Peder Kristensen ses kun en enkelt gang helt klart at have haft en konflikt med universitetsmyndigheder - hvis man da i det hele taget kan betegne de ledende studenter i Kommunitetet som sådanne - nemlig i den tågede jul 1587,⁶⁵ da han lillejuleaftensdag gerådede i strid med Kommunitetets provst eller inspektør Robert N.; Kommunitetets dekaner - præsidenterne ved de enkelte borde - ville øjensynligt ikke have deres gråvejr-julefred ødelagt og nægtede at dømme i sagen, men da den efter al sandsynlighed noget stridbare unge ripenser den 27.12. atter kom i strid med provsten, blev han idømt en bøde på to mark, som dog - vel under indtryk af højtiden - blev ham eftergivet, hvorpå julefreden sikkert nok atter blev genoprettet i Latinerkvarteret.

At Peder Kristensen var netop stridbar, tyder andre notiser end de nysnævnte på; således noterer han under et af sine mange besøg i Ribe, at han den 1.3.1590 havde et sammenstød med Anders Rytter⁶⁶ - en af tidens brutale adelsmænd - ganske vist skriver han, »og det mod min vilje«, men den kårde, som han har tegnet i margenen, taler sit tydelige sprog, og sagen kunne have fået et alvorligt udfald. Det samme kunne vel have været tilfældet op mod årsskiftet 1591, da

han i margenen til notitsen 28.-29.1590 har tegnet en økse og et sværd. - At Peder Kristensen har været i besiddelse af en kårde, vidner en notits om under den 13.7.1591, da ven-
nen fra disse år, Kristen Leem, vel også en vestjysk student
fra Ribe, sendte den unge huslærer en kårde, der tilhørte
denne, sikkert et farligere våben end den dolk - nok en
madkniv - som Lydik Andersen Guldsmed i Ribe sendte ham
tre år i forvejen; men i øvrigt vides det ikke, om Peder Kri-
stensen har forvoldt nogen skade enten med dolk eller kårde.

Endelig noterer han, at han og Kristen Kolding, vel også
dimitteret fra Ribe katedralskole, kom i strid med en vis Jo-
hannes Trapmand.⁶⁷ Og betegnende nok omtaler han flere
episoder mellem studenter og hofkarle - adelsstjenere - uden
at det ses, at han direkte har været indblandet i de stridighe-
der mellem de to grupper af unge mennesker, som tit voldte
død og ulykke.⁶⁸

Og når han under den 11.3.1587 noterer, at han i Konsi-
storium aflagde ed på, at han ville give agt på alt det, som
han tidligere havde lovet hr. rektoren, ser det nok ud til, at
han har været indblandet i en i øvrigt ikke nærmere angivet
disciplinærsag, måske endda af alvorligere art end den i julen
s. å., men på den anden side ikke af værre beskaffenhed,
end sagen nok kunne ordnes i mindelighed.

Af afgjort større alvor var den sag, som en anden ripensisk
student noget senere havde, ganske vist ikke med universite-
tets myndigheder, men så meget desto værre med landets
højere myndigheder.

Det drejer sig om Mogens Gregersen Skjern, højst sandsyn-
ligt en af de mange convictores - bordfæller - der i deres sko-
letid i Ribe var blevet anbragt i Ribe-rektoren Peder Hege-
lunds hjem i Puggård i Ribe for at kunne nyde godt af det
private samvær med den højtannede rektor.

Mogens Gregersen var søn af Gregers Jensen, præst i
Skjern,⁶⁹ og det er muligt, at Peder Hegelund under sit op-
hold i Skjern 1574 har talt med hr. Gregers om sønnen Mo-
gens' optagelse i Ribe-rektorens hus.⁷⁰

I skoleårene i Ribe blev han, som det synes til Peder Hege-lunds store fortrydelse, 1577 udsat for en alvorlig forulempel-se, idet en anden elev - vel også en convictor - sårede ham i panden med et stenkast.⁷¹

Den 17.8.1579 blev han dimitteret fra Ribe katedralskole⁷² og må formodentligt samme år være blevet immatrikuleret ved Københavns universitet, i 1582 blev han - den 3.12.-indført i universitetsmatriklen i Wittenberg,⁷³ hvis universi-tet var det så stærkt eftertragtede mål for danske studenter og vordende præster, store som små.

I Wittenberg pådrog han sig hurtigt så stor en gæld, at han kom i gældsfængsel, og den 6.1.1583 bad universitetet i den-ne lutheranismens højborg Frederik II om at sørge for beta-ling til kreditorerne⁷⁴ - en i øvrigt ikke helt enestående situa-tion, heller ikke for de ellers så godt optugtede ripensiske studenter; for den 13.7.1583 skrev man.ligeledes fra universi-tetet i Wittenberg angående en gæld, som Søren Kristensen fra Ribe - immatrikuleret den 15.7.1583 - ligervis havde på-draget sig.⁷⁵ - Der må være tale om Søren Kristensen Bunt-mager, utvivlsomt søn af Ribe-borgeren Kristen Sørensen Buntmager. Søren Kristensen drog den 21.10.1579 fra Ribe til Rostock, den 3.3.1584 skrev Peder Hegelund til ham an-gående befordringen af nogle bøger,⁷⁶ 1586 var han i Køben-havn, og de følgende år opholdt den øjensynligt allerede da sygdomsmærkede unge mand sig skiftevis her og i Ribe, hvor han den 23.2.1588 døde af tuberkulose.⁷⁷ - Hans lykke var således kun arm og krank, og de wittenbergske kreditorer har nok måttet sætte hans gæld på tabskontoen.

Og andre - også efter alt at dømme bedre situerede ripen-siske studenter som f.eks. to sønner af den velbjærgede Ribe-dekan og kgl. historiograf mag. Hans Svanning (ca. 1500-84) - kom på »den sorte liste«; for endnu 1592 var den gæld, som den i øvrigt lidt problematiske mag. Jacob Hansen Svanning, da vikar ved Lunds domkirke, og hans mere skikkelige broder Frederik Hansen Svanning, død 1587 i Wittenberg, da kan-nik i Ribe, havde efterladt sig under deres studier i Tübin-

gen, endnu ikke betalt - »en mærkelig sum penge«, som det lød - de var immatrikulerede her henholdsvis 1578 og 1579.⁷⁸

Og det stod da heller ikke værre til med den gældbundne Mogens Gregersen, end at han den 8.4.1585⁷⁹ fik ret til at oppebære afgiften af kronens tiende i Skjern s., Bølling h., Ringkøbing a., og den 14.1.1586 fik han dertil ret til de følgende to år til sit underhold at oppebære afgiften af kronens korntiende i N. Nebel s., V. Horne h., Vardsyssel.⁸⁰ - Man må efter alt at dømme på højeste sted have haft tillid til hans evner.

Så meget mere bemærkelsesværdigt er det da, at man 1594 finder ham som dødsdømt fange i fængslet på Lundenæs slot, dømt fra livet på grund af utilbørlig løsagtighed. Den ulykkelige unge mand ansøgte i sin nød kongen om benådning. Og atter kom man ham til hjælp. Kongen skænkede ham nemlig under hensyn til hans unge alder livet, vel at mærke på betingelse af, at han fortsatte sine studier i udlandet, og at han fem år frem i tiden undflyede kongens riger og lande, »så at han kan findes sig udi den tid skikkeligen og tilbørligen at have forholdet«.

Lensmanden på Lundenæs, Hans Gundesen Lange (1542-1609), lensmand her 1585-99,⁸¹ fik befaling om at løslade ham fra fængslet, men hvis lensmanden under de omtalte fem år fandt ham i Lundenæs len eller andetsteds deromkring, da skulle den unge mand straks ifølge dommens lydelse pågribes og stande sin ret. Efter fem års forløb skulle lensmanden sammen med biskoppen i Ribe forhjælpe ham til et præstekald i lenet, hvis han havde gjort en sådan fremgang i sine studier, at han kunne kendes duelig og bekvem til præsteembede, men naturligvis kun hvis et sådant embede var ledigt, og naturligvis kun under den forudsætning, »at altinigest derudinden sker og handles efter ordinansen«.⁸²

Mogens Gregersen må imidlertid efter de fem års forløb være vendt tilbage med så mange gode testimonier og have tilegnet sig så megen viden, at Ribe-bispen Peder Jensen He-

gelund den 5.7.1601 kunne finde det rimeligt at ordinere ham som afløser for den øjensynligt aldrende fader hr. Gregers Jensen i Skjern,⁸³ der i øvrigt levede endnu 1604.⁸⁴

Mogens Gregersen har sikkert som en samfundsstøtte beklædt sit embede i sit fødesogn til sin død 1633.⁸⁵

Peder Kristensen kunne ellers påbegynde sin studier ved Københavns universitet i bevidstheden om, at han alene som ripenser var velanskrevet i København; det var nemlig, som digteren og historikeren Klaus Kristoffersen Lyschander (1558-1624) udtrykte det, »smukke, fine og ærensagtige folk«,⁸⁶ der kom fra den ærværdige bispeby med de fornemme traditioner, og ikke så få herfra havde ved deres virke ved universitetet og andetsteds i hovedstaden kastet glans over deres hjemby, som de ofte ved mange bånd følte sig knyttet til.

Blandt berømtheder, der havde deres udspring i Ribe, kan f.eks. nævnes reformatoren Peder Palladius (1503-60), der 1537 var blevet indviet som den første lutherske biskop over Sjællands stift og kort tid derefter tillige ansat som professor i teologi,⁸⁷ broderen Niels Palladius (1510-60) havde været sognepræst ved Vor Frue kirke, før han 1551 blev valgt til biskop i Lund.⁸⁸ Desuden Ribe-biskoppen Hans Laugesen (1530-94) og den lærde og ansete præst i Anst-Gesten, Anst h., Ribe a., mag. Jon Jensen Kolding, død ca. 1610.⁸⁹

Dertil kom folk som digteren og lægen Hans Frandsen, der 1560 var blevet udnævnt til professor i medicin ved universitetet, han døde kort tid efter, at Peder Kristensen kom til København - 52 år gammel - den 3.7.1584 og blev begravet den 6.7. - ved begge lejligheder hædrende omtalt i den unge ripensers almanakoptegnelser.⁹⁰

Dimitteret fra Ribe katedralskole var også Anders Jensen Lemvig (1538-1603), 1577 ligeledes professor i medicin ved universitetet⁹¹, men som medicinere stod de to trods al anseelse langt tilbage for den ripensiske rådmandssøn, det strålende videnskabelige lys paracelsikeren Peder Sørensen (1540

el. 42-1602),⁹² Peder Hegelunds og Anders Sørensen Vedels jævnaldrende, siden 1571 kgl. livlæge, højt beundret i Europa i sin samtid og eftertid.

Yderligere kan nævnes borgersønnen fra Ribe Anders Kristensen (1551-1606), student fra sin hjemby, nært forbundet med den store teolog Niels Hemmingsen (1513-1600) og den allerede omtalte Niels Frandsen m.fl., 1585-1602 ansat som professor i medicin ved universitetet, en dygtig praktiker i sit fag som på andre områder, en initiativrig mand, der forgæves søgte at bringe fornyelse i sin videnskab ved anatomiske undersøgelser, noget som vakte almindelig bestyrtelse.⁹³

Og i 1579 var ripenseren, den lærde Niels Lauridsen (ca. 1550-79) død som professor pædagogicus - dvs. i latin - efter at have beklædt sin lærestol siden 1576,⁹⁴ Han var broder til den latinske digter, medicus i Ribe Hans Lauridsen Amerinus (ca. 1550-1605), begge sønner af sognepræst ved Ribe domkirke, senere biskop i Ålborg mag. Laurids Nielsen (1520-57)⁹⁵; en tredje søn var mag. Jørgen Lauridsen Riber (død 1602), som sine brødre student fra Ribe; han var præst i Thisted.⁹⁶

Og nye navne var på vej frem som f.eks. borgersønnerne fra Ribe Niels Pedersen Krag (1550-1602),⁹⁷ senere professor, diplomat og kgl. historiograf, og Anders Pedersen Krag (1553-1600), ligeledes professor ved universitetet.⁹⁸

Dertil kom, at et helt kuld af Peder Hegelunds elever målbevidst arbejdede sig frem. - Selv havde han 1561 sammen med vennen Anders Sørensen Vedel (1542-1616) ledsaget salmedigteren mag. Hans Thomesen (1532-73) til København - de var begge hans yndlingselever. Hans Thomesen, der selv i sin tid var dimitteret fra den skole, hvor han 1558-61 var rektor, havde studeret ved Københavns universitet bl.a. under Niels Hemmingsen og ønskede nu med kgl. støtte at opnå en stilling ved universitetet eller andetsteds, hvorfor han havde opgivet sit embede som rektor i Ribe. Hans Thomesen blev sognepræst ved Vor Frue kirke,⁹⁹ hvor i øvrigt hans broder

mag. Poul Thomesen, som han dimitteret fra Ribe katedralskole, 1573 var kapellan, død sandsynligvis 1575.¹⁰⁰ - Peder Hegelund tilbragte et par år i Niels Hemmingsens hus, medens han studerede i København, og fortsatte 1564-69 sine studier i Leipzig og Wittenberg; han vendte 1569 som magister tilbage til Ribe, hvor han var rektor ved katedralskolen 1569-80, en rig og frodig periode i skolens liv.¹⁰¹

Blandt hans elever kan nævnes Jens Gødesen (ca. 1550-1626), nu i 1580-erne slotspræst i København, 1591 sognepræst ved Nikolaj kirke og 1593 biskop i Århus,¹⁰² og Hans Poulsen Resen (1561-1638), den senere så berømte og magtfulde biskop over Sjællands stift; han studerede 1581-83 i København og havde således forladt byen, da Peder Kristensen ankom dertil, hvorefter han de følgende syv år studerede i udlandet¹⁰³; urtvivlsomt også præstesønnen Iver Iversen Hemmet (1564-1629), der omtaler Peder Hegelund som sin udmærkede lærer og velgører, magister i Wittenberg 1588 og uden tvivl derefter et halvt års tid i samarbejde med Tyge Brahe på Hven, hvor han sikkert har fået grundfæstet sin lidenskabelige interesse for astrologi, 1590-96 var han rektor i Ribe, lektor sammesteds 1596-1614, da han afløste Peder Hegelund som biskop her; han døde i dette embede 1629.¹⁰⁴ Endelig bondesønnen Villads Nielsen Brøns, død 1637 som teologisk lektor i Viborg, forfatter af forskellige skrifter.¹⁰⁵

Efter at Peder Hegelund var fratrådt som rektor ved Ribe katedralskole 1580, fortsatte strømmen af begavede studenter fra skolen, så afgjort præget af den ånd, som Peder Hegelund i sin rektortid havde forlenet skolen med, og som hans efterfølger som rektor Niels Villumsen var påvirket af og levede op til; det gælder f.eks. studenter som Kristen Hansen Riber (1567-1642), der 1586 kom til København og de følgende fire år var famulus hos Tyge Brahe på Hven, hvor han muligvis et stykke tid har ført den meteorologiske dagbog; efter omfattende studier i udlandet blev han magister i København 1594, 1602 professor ved universitetet, 1610-42 biskop i

Ålborg,¹⁰⁶ og hans formentlige ven, den begavede og grundigt uddannede Gøde Lauridsen (1568-1627), der delte hans astronomiske interesser, student 1586, 1596-1605 rektor i Ribe, 1603-27 ærkedegn sammesteds.¹⁰⁷

Ikke sært, at ripenserne i København udgjorde ligesom et broderskab, ikke så helt uligt det, der sammenknyttede de norske studenter, der mødtes til festligt samvær i »det norske kollegium«, der havde til huse i St. Pedersstræde¹⁰⁸ - men et sådant samlingssted fandt studenterne fra Ribe dog efter alt at dømme ingen trang til at have.

Det universitet, som Peder Kristensen og hans fæller fra Ribe i 1584 søgte ind på, nød i flere henseender godt af Frederik IIs og hans rådgiveres bevågenhed, nævnes kan i den forbindelse oprettelsen af Kommunitetet 1569 til underhold for 100 fattige studenter¹⁰⁹ og indførelsen af den såkaldte nye fundats af 1571, der især tog sigte på forbedring af de højlerdes - professorernes - aflønninger.¹¹⁰ - En gylden tid benævnedes teologen og lægen Kaspar Bartholin (1585-1629) denne periode.¹¹¹

Men universitetet var alligevel ikke helt det samme som blot få år tidligere; det var således et svært slag mod Alma Mater i København, at de samme myndigheder, der havde begunstiget universitetet i materiel henseende, havde svækket det undervisningsmæssigt ved 1579 under udenlandsk pres at have fjernet dets store europæiske navn, »Danmarks almindelige lærer«, Niels Hemmingsen fra den lærestol, der havde kastet glans over landet, og som kalvinistisk sympatisør havde fordrevet ham til en omend mild og agtet forvisning i Roskilde, hvor han siden 1557 havde et kanonikat.¹¹²

Og selv om hans efterfølgere og tidligere kolleger på universitetets lærestole i deres undervisning muligvis bar tydeligt præg af påvirkning fra ham og i stor udstrækning anvendte hans lærebøger, manglede man dog den inspiration, der udgik fra hans personlighed, noget, der, som det synes, især var kendetegnende for det filosofiske fakultet, som Peder Kri-

stensen og hans kammerater først skulle stifte bekendtskab med; det stod i virkeligheden ret sløjt til her, f.eks. kunne professor i retorik, den ikke særligt evnerige Hans Thomsen Guldsmid (død 1602) vanskeligt have været særlig udbytterig at høre på for de studenter, som han formentligt har kedet siden 1567, da han overtog sit professorat i denne disciplin,¹¹³ og rent galt stod det til med Klaus Hammer (1542-85), der samme år, som han led druknedøden i en brønd i Skåne, måtte se sig degraderet fra lærestolen i dialektik til professoratet i græsk.¹¹⁴

Og hvilke muligheder tegnede der sig nu rent studiemæssigt for en student, der i 1580-erne søgte til Københavns universitet? Der var ved universitetet tre højere fakulteter: det teologiske, det juridiske og det medicinske, samt et fjerde, et lavere, det artistiske eller filosofiske¹¹⁵; dog, langt den største del af de studerende trængte efter at komme til at trone i landets præstegårde som repræsentanter for et i religiøs og verdslig henseende autoritært system i deres egenskab af bærere af en rent formel dannelse, der gav dem indflydelse især i landsognene: Guds ord var så sandelig ikke lagt på Guds alter af bondehånd; og for at kunne bestige en prædikestol krævedes en universitetsuddannelse; for som det den 26.7.1573 blev befalet landets biskopper, måtte disse troens vogtere sørge for, at de for fremtiden »ingen annammer, indvier eller ordinerer til præsteembede, med mindre end de nogen år tilforn flittiglig og vel udi universitetet har studeret og siden skilles herfra med rektors testimonium. Eller og, dersom de har studeret udenlands, at de dog tilforn eksamineres af det teologiske fakultets professorer her udi universitetet og af dem fanger vidnesbyrd, så at de i alle artikler udi religionen kommer overens med Guds ords tjenere udi dette rige«. ¹¹⁶

Der krævedes således ingen egentlig eksamen for at kunne gøre sig gældende på en prædikestol. Men noget andet var, at man ifølge kgl. stadfæstelse af 27.1. 1574 ikke kunne få

Kommunitetet i mere end tre år, med mindre man havde taget baccalaureatgraden, den laveste grad ved det filosofiske fakultet, og således mistede retten til at blive underholdt yderligere to år,¹¹⁷ hvad der naturligvis kunne få alvorlige følger for et fortsat studium. Og dette må ses i forlængelse af, at det ifølge fundatsen af 1539 blev pålagt de filosofiske professorer at sørge for hyppigt i deres fakultet at kreere baccalaurer og det i rigeligt tal, »thi«, som det hedder, »denne laveste grad vil opmuntre de unge til videregående studier og vil skaffe godt forråd af sådanne, som bekvemmeligt kan forrestå børneskoler«¹¹⁸ - især de mindre latinskoler, som det lød i 1555.¹¹⁹

Endelig var baccalaureatgraden forudsætningen for den filosofiske magistergrad, der med sit større kundskabsforråd gav fortrinlig adgang til stillingen som rektor ved katedral-skolerne,¹²⁰ sognepræsteembederne i byerne, til bispeembederne og til professorstillingerne ved det filosofiske fakultet; kun de af guderne benådede kunne nå frem til en doktorgrad, for akademikerens tilværelsens krone, der bl.a. gav adgang til professoraterne ved de højere fakulteter, stillinger, der var bedre aflønnede og gav større indflydelse end dem ved det filosofiske fakultet.¹²¹

Men Peder Kristensen har i de tidlige martsdage 1584 i det kolde skiftende vintervejr,¹²² da han påbegyndte sine studier, næppe skuet op mod det himmelske lys på samme måde som ørnen over universitetets hovedportal århundreder senere; han har sikkert som så mange andre unge studenter i samtid og eftertid været optaget af mere jordnære ting som husly, føde og klæder, og hertil krævedes trods mange afkald penge og atter penge; og netop jordisk mammon spiller en stor rolle i Peder Kristensens almanakoptegnelser.

Således noterer han f.eks. omhyggeligt, at han den 10.7.1584 gennem den tidligere omtalte Jacob Jensen Hege-lund modtog ti daler, sendt fra Ribe, og den 20.9. s. å. modtog han fra sin svoger Niels Grisbæk 30 daler, yderligere den

3.10. fire daler, sendt fra hjembyen, dvs. at han efter almanakoptegnelserne foruden den ikke nærmere angivne sum penge, som han nødvendigvis må have medbragt fra Ribe, i 1584 rådede over en samlet sum på 44 daler.

For de penge, han medbragte, lejede han sig ind hos Søren Smed i Lille Rådhusstræde - utvivltsomt et af de ydmyge steder - og havde her som kontubernal bondesønnen fra Brøns,¹²³ den tidligere omtalte Villads Nielsen Brøns, som Peder Hegelund, hans rektor og vært i Ribe, havde indpodet så stærk en kærlighed til Terents¹²⁴; her købte de, som der står i notitsen herom, kosten til påske - 18.4. - for hver fire daler - altså for seks uger - hvorefter Peder Kristensen den 22.4. fik herberg og kost hos sin præceptor - studievejleder - mag. Hans Rasmussen Skomager (1551-1614), der i sin ret beskedne stilling som professor pædagogicus i lighed med, hvad der var tilfældet for andre filosofiske professorer,¹²⁵ supplerede den ikke særligt høje aflønning med mod betaling at herberge studenter og holde dem med kost,¹²⁶ noget som på denne tid beløb sig til årligt ca. 30 daler, at dømme efter Peder Kristensens optegnelser.

Efter 23 ugers forløb gjorde Peder Kristensen, som han skriver, klart regnskab med mag. Hans Rasmussen og betalte for den kost, som han havde fået fra påske og til Mikkelsdag, den 29.9. - Peder Kristensen anfører fejlagtigt afregningsdagen som den 21.9., men det må efter sammenhængen være den 1.10. - et beløb på 13 daler minus 4 sk., en daler for herberg og 22 sk. for seng, og det må være lejen for en sådan fra påske til den 15.6., da han fra Kolding pr. skib fik tilsendt en seng m.m., hvorfor han i »færgeløn og for det at age etc.« gav en mark, som en anden ripensisk student, Jens Næsbjerg, lånte ham, og som han i øvrigt tilbagebetalte den 17.7.

Yderligere betalte Peder Kristensen ved den ovenfor omtalte afregning med sin præceptor en daler, som han skyldte ham.

Den 2.10. tog han imidlertid »bord af M. Hans Rasmussen på ny igen«; og tilføjede i en notits herom, »Gud give til lykke. Amen«, og det kunne jo betyde lidt af hvert, forholdet har måske ikke været alt for godt mellem dem, i hvert fald hvad angik det økonomiske. - Peder Kristensens materielle ballast har øjensynligt ikke været alt for sikker og tillidvækkende - han måtte således i 1584 flere gange låne penge - og derfor er det måske meget naturligt, at Peder Kristensen den 4.10. gav professoren fire daler, »på ny regnskab«, forstået således, at den unge student skulle have kost for dem, »så meget som de kan forslå, efter 2 mark 4 sk. om ugen« - den betrængte professor har efter alt at dømme skævet til sin bordfælle, der tog for sig af de sikkert ikke alt for overdådige retter ved det professorale bord, som så usikker en betaler, at han sikrede sig ved at kræve betaling forud.

En væsentlig årsag til de ringe økonomiske forhold, hvorunder mange, måske de fleste studenter måtte leve, var de store prisstigninger efter Syvårskrigen,¹²⁷ og disse var f.eks. i høj grad medvirkende til, at rentemester Kristoffer Valkendorf oprettede sit kollegium, »efterdi«, som han sagde, »alle varer, i hvis det være kan, alle år opstiger og bliver dyre«,¹²⁸ og det var kun fattige skillinger, som studenterne fik for at stille sig til rådighed som ligbærere, men der faldt vel lidt af, vådt og tørt, ved beværtningen efter begravelsen.

Det er betegnende, hvor mange begravelser der omtales i almanakoptegnelserne, og det fremgår klart af notitserne, at Peder Kristensen i flere tilfælde har været blandt bærerne.

Og de ikke så helt få breve, som Peder Kristensen sendte til sine slægtninge og venner i Ribe, har sikkert indeholdt et og andet om hans økonomiske trængsler.

Intet under, at han derfor før tiden søgte at få Kommunitet, som man normalt kun kunne søge efter et års studium; men Peder Kristensen har uden tvivl sat sin lid til, at han kunne slippe tidligere ind, fordi Kommunitets-fundatsen gav mulighed i den henseende for sådanne, om hvem der var

»besønderligt håb«, ¹²⁹ og stedbroderens testimonium fra Ribe har sikkert ikke givet ham betænkeligheder i den retning.

Han indstillede sig derfor til den eksamen, der den 13.8.1584 tog sin begyndelse og blandt 84 unge skulle afgøre, hvem af dem der kunne få underhold i Kommunitetet, den to stokværk høje bindingsværksbygning på Studiigårdens grund ud mod Nørregade. ¹³⁰ Man plejede årligt at optage 25-30 nye alumner. ¹³¹

Men da eksamen var afsluttet, ja allerede før, måtte han se sig skuffet i sine forhåbninger og som nr. 42 se sig anbragt ret langt nede på ekspektancelisten, så langt nede, at han ikke kunne få megen fordel af den bestemmelse i Frederik IIs fundats, der gik ud på, at ekspektanterne af nåde og almisse kunne få, hvad der blev tilovers af retterne, som kom på bordene for de 100 alumner - noget, som til stadighed gav anledning til stridigheder - hvorfor det 1590 blev bestemt, at kun de første 12 af ekspektanterne kunne komme i betragtning i så henseende. ¹³²

Men foruden disse presserende behov var der også et tøjproblem; der krævedes også penge til at gå så nogenlunde standsmæssigt klædt, og Peder Kristensen ønskede på det felt ikke at stå tilbage for andre, hvorfor han da også fra Ribe den 15.6. i det vanskelige begyndelsesår fik tilsendt »noget til klæder«, og godt en uge efter i samme måned lod han skære sine klæder »i M. Hanses stue af en skrædder som hed Frederik i Vognmandsgade«, først og fremmest kappen, der nysyet gerne skulle forlene sin bærer med et vist åndeligt adelskab, men luvslidt og falmet placerede ham i noget i retning af et akademisk proletariat. - Lidt senere lånte han tre mark dansk af den tidligere omtalte Poul Arnum til et par hoser og en mark til et par hosebånd. ¹³³ - Og da det blev koldere i vejret, fik han fra Ribe tilsendt en hue, ¹³⁴ og dermed var det tilsyneladende slut med de ret beskedne tøjudskejelser for det år.

Men Peder Kristensen var jo først og fremmest søgt til København for her at nå videre ad den lange og trange vej, hvis

endemål var en prædikestol, en vej, som havde taget sin begyndelse i katedralskolen i Ribe.

Og vejen var så at sige klar nok; studenten skulle, når han havde meldt sig til universitetets rektor, henvende sig til en af magistrene, der så skulle have det fornødne tilsyn med hans sædelige forhold og studeringer, »eftersom de (studenterne), der på grund af deres ungdom« - som det hed - »endnu ikke kan dømme om, hvad de fornemmelig bør lære og i hvilken orden, kun gør liden fremgang uden privatpræceptorer, og deres sæder er i fare, når de ikke har en dertil skikket mand til at have tilsyn med deres sædelige forhold«. - Og det blev foreskrevet de unge studenter, at de undertiden, i det højeste en gang om ugen, men i hvert fald hver måned, burde skrive over en eller anden opgave og forelægge deres præceptor udarbejdelsen til gennemsyn og rettelse.¹³⁵

Peder Kristensen valgte som tidligere omtalt som sin præceptor den ikke særligt betydningsfulde og noget konfuse mag. Hans Rasmussen Skomager, der 1582-1602 beklædte et af de ikke særligt ansete pædagogiske professorater - en af lærestolene i latin - ved universitetet for under hans vejledning at påbegynde lectio pædagogica, der omfattede grammatik, retorik og dialektik, der førte studenten frem til baccalaureatet.¹³⁶

Grammatik omfattede gennemgangen af latinske forfattere, som de pædagogiske professorer fortolkede for studenterne - ikke på dansk, men med i forhold til teksten mere forståelige omskrivninger på latin - det sprog, der trods reformationstidens stærkt skillende religiøse brydninger stadig væk var det fælleseuropæiske kultursprog.

Det var navnlig Terents og Plautus, der måtte holde for, og disse komediedigteres værker lærte man udenad og opførte dem undertiden.

Dertil kom versskrivning på latin, en ren og skær og for det meste åndløs efterligning af latinske forbilleder, et versmageri, der gik i ordrig tomgang, og derudover de meget

ordrige, for det meste helt upersonlige tale-, og skrive-
øvelser.¹³⁷

Universitetsundervisningen har efter alt at dømme latinen vedrørende ikke synderligt skilt sig ud fra, hvad man til daglig vævede på landets latinskoler, og en dybere indsigt i den klassiske kultur, hvis forudsætninger var helt andre end det 16. århundredes, kan man umuligt have haft, dertil favnede man for tit skyen i stedet for Hera. Men det klassiske var nu engang det store dannelsesmønster, og man vandrede ufortrødent videre i de berømte fodspor.

Og Peder Kristensen ses da også omgående at have kastet sig ud i sit studium, og han fulgte fra 27.4. til 11.11. sin præceptors forelæsninger over Ciceros *De officiis*, ligesom han fulgte hans forelæsninger over Lüneburg-rektoren Lucas Lossius' *Epitomes*.¹³⁸

Men han ses også at have fulgt de forelæsninger over tropperne, sammenligninger, som den helt fremragende og ganske særprægede dr. Jacob Madsen Århus (1538-86) - siden 1580 professor i teologi¹³⁹ - holdt fra den 9.9. til juleaftensdag.¹⁴⁰ Det var et led i studenternes opøvelse i retorik - i anvendelsen af latinske retoriske vendinger til brug i de så meget anvendte deklamationer.

Yderligere har Peder Kristensen i sit første studenterår fulgt den gennemgang af Philip Melanchtons *Dialektik*, som blev foretaget af professor i dialektik, den dygtige Peder Ågesen (1546-91), og som blev afsluttet kort før jul.¹⁴¹

Her som hos de to andre professorer blev meget betegnende for den philippistiske holdning, der prægede universitetet i disse åringer, anvendt lærebøger af den store tyske humanist og reformator.

Dialektikken blev betragtet som en meget vigtig disciplin; den skulle skærpe studenternes tænkeevne og gøre dem egnede til at tage del i de akademiske disputationer; men det betød ikke, at denne optræning i logisk tænkning skulle gå i retning af en kritisk indstilling over for samfundet og dets in-

stitutioner, tværtimod tåltes det ikke, at man gik uden for de grænser, som Bibelen og de antikke forfattere efter datidens mening havde afstukket, og naturligvis vogtede man årvågent over den lutherske læres renhed og ønskede ikke strid om tros læren; Frederik II indskærpede således 1585 universitetets professorer, at de skulle holde sig fra enhver fremmed lærdom og uden noget som helst menneskeligt tillæg urokkeligt holde sig til den læreform og de kirkeskikke, »som var brug i min højlovlige faders tid«, selv havde han »altid afskyet enhver, som af ærgerrighed og af andre slige bevæggrunde har gjort forsøg på at forvanske den Os betroede fuldkomne himmelske lærdom.«¹⁴²

Det var slået fast, hvad man skulle mene i de centrale spørgsmål, ja, også ud over dem, og man ønskede i den henseende at styrke sammenholdet inden for de kredse, der i særlig grad skulle stå som garantier for ro og orden vedrørende trossager som andet, og de skulle som et bevarende element styrkes i deres autoritet.

Peder Kristensen skulle som andre i samtiden i den henseende blive vidne til, hvorledes det gik en mand, en præst, der ikke fulgte dette krav om ro og orden og respekt for dem, der havde en myndighed at udøve.

Det drejer sig om mag. Jacob Nielsen, præst i Skurup i Skåne, der i nogle skandskrifter havde rettet tyverianklage mod Lunde-biskoppen Niels Hvid (1535-89),¹⁴³ som Peder Kristensen i øvrigt som bud for sin præceptor i september 1584 havde stiftet et flygtigt bekendtskab med.¹⁴⁴ - Til trods for, at Jacob Nielsen som følge af sin forseelse var blevet afsat fra sit embede som præst, havde han fortsat sit smædeskriveri mod biskoppen og havde optrådt truende over for ham; men da kongen, som han udtrykte det, billigvis måtte tænke på, hvor besværligt sådant skandskrift eller vise måtte være for enhver ærekær mand, såvel af ringe som af høj stand, hvorfor også både Guds og den verdslige lov påbyder alvorligt tilsyn dermed og tilbørlig straf derfor, og da et sådant skandskrift

var desmere at lastes, når en utilbørlig person, der af sin øvrighed dømmes for sine misgerninger, dermed vil hævn sig for sin tilbørlige dom og straf, som mag. Jacob i dette tilfælde havde villet gøre over for mag. Niels, ligesom det også var end mere forargeligt, en til Guds tjeneste ordineret person gjorde det mod sin superintendent og biskop, (så) ville kongen på ingen måde lade det gå ustraffet hen til advarende eksempel for andre. Derfor skulle Sjællands biskop, dr. Poul Madsen, og professorerne ved universitetet forhøre hele sagen og dømme, om ikke mag. Jacob burde udstødes af den præstelige orden og siden stilles for verdslige dommere for at få sin tilbørlige straf.¹⁴⁵

Konsistorium dømte ham så den 11.3.1586 i realiteten til døden efter den kgl. ordinans, og trods professorernes appel til kongen med bøn om, at han »for Guds skyld og sin kongelige medfødte mildhed og miskundhed nådelig ville anse den arme og fattige mand, mester Jacob, og lade handle med ham efter nåden og ikke efter den strenge ret«, gik sagen sin ubønhørlige gang. - Jacob Nielsen blev fra Blåtårn, hvor han sad som fange, ført til Københavns rådhus på Gammeltorv, hvor borgmestre og råd den 15.3. afsagde den endelige dødsdom, og den følgende dag - en mild martsdag - blev han henrettet foran Københavns slot, »og intet anderledes blev han degraderet, men blev straks lagt i en kiste, hoved og krop, og aget til den kirkegård uden for byen med slottets postvogn«, som det lyder i en gammel beretning. - Uden tvivl til de fattiges kirkegård uden for Nørreport.¹⁴⁶

Den lutheranske øvrighed bar i datiden ikke sværdet for-gæves, hvad Peder Kristensens almanakoptegnelser til fulde bærer nok så tydelige vidnesbyrd om.

Men i modsætning til så mange i samtiden smilede lykken til den unge student fra Ribe; for i 1585 fik han sit ønske opfyldt om at blive optaget i Kommunitetet, og dermed var en del af hans trængsler forbi.

I 1569 havde Frederik II trods rigets betrængte situation

*Studiigården i København i begyndelsen af det 17. århundrede.
(Fra Matzen: Universitetets retshistorie.)*

Da man 1537 genoprettede Københavns universitet, skete der ved en udskiftning, således at Sjællands biskop fik hjørneejendommen mellem Nørregade og nuværende Studiestræde, hvor det ældste universitet havde til huse, mod at afgive den gamle katolske bispegård nord for Vor Frue kirkegård på det nuværende universitets grund. - På nærværende billede ses det ældste kollegium eller auditorium til højre på hjørnet af Nørregade og Frue plads, en to-etages grundmuret bygning i gotisk stil med et auditorium eller lektorium, i hver etage, kaldet henholdsvis det øverste og det nederste eller det store og det lille, det nederste kaldtes også Pædagogium. - For enden af denne bygning, der kom til at hedde det gamle kollegium, ses Kommunitetet, en to-etages bindingsværksbygning med trappetårn, bygget 1567-70. - Længere til venstre, skilt fra det gamle kollegium ved en brandmur, ses en to-etages bygning i renæssancestil, bygget 1543, her var der auditorium i stuen og bibliotek på 1. sal. 1600-01 blev der opført yderligere en auditoriebygning, kaldet det ny kollegium, der på prospektet ses yderst til venstre, en ret stor grundmuret to-etages bygning med et trappetårn, alt i pyntelig hollandsk renæssancestil.

under Syvårskrigen, uden tvivl efter mønster fra universitetet i Wittenberg, indrettet en stiftelse for 100 studenter »i det nye hus i Collegiigården« ud mod Nørregade. Kongen havde nemlig erfaret, »at her udi riget skal være mange fattige personer, som flittigligen har begyndt deres studier, om hvilke er godt håb, at de med tiden kan være nyttige at bruge udi religionen og udi andre måder riget til bedste, og de dog ikke er formuendes, men af armod så undertrykte, at de deres begyndte studia ikke kan forfølge og fuldende«.

De 100 studenter skulle her under visse betingelser til deres daglige underhold have »en tålelig forspisning«, som det lød, nemlig fire retter mad til middag og tre til aften med det øl, der hørte dertil, og dette gode kunne de - stadig under visse betingelser - nyde i fem år, med mulighed for yderligere forlængelse.

Adgangsberettiget til »Kongens bord« var efter Kommunitetslovene af 1573 kun sådanne, som havde testimonium fra deres tidligere lærer, var fattige, havde gode kundskaber i grammatik og var blevet eksamineret af de teologiske professorer og almindeligvis havde studeret et år ved universitetet. Men dertil kom, at det, som det synes, var sædvane, at studenten for at få adgang til Kommunitetet skulle have en intercessor - en anbefaler. - En helt nødvendig forudsætning for, at studenten vedblivende kunne holde sin friplads her, var, at han uanset hvad han studerede, »ville læse og explicere den hellige skrift«, hvilket med andre ord betød, at han skulle følge teologiske forelæsninger.

Studenterne valgte indirekte af deres midte en leder, præpositus, provst, »en lærd og vel forfremmet person«, der sammen med oconomus, forstanderen, »en beskeden og forstandig mand«, forestod den daglige ledelse. Det var dekanerne ved bordene, valgt af bordfællerne ved de enkelte borde, der valgte provsten, hvis valg skulle stadfæstes af de teologiske professorer; provsten skulle stadfæste valget af dekanerne og generelt overvåge alumnernes moralske vandel, retlede dem

og indberette til de teologiske professorer sådanne, der ikke ville rette sig efter deres anvisninger. Dekanerne skulle sørge for, at det gik sømmeligt til ved de enkelte borde.

Ifølge Kommunitetslovene skulle der ved middagsbordet læses op af Bibelen og ved aftensbordet af Philip Melanchtons *Chronica* eller et andet historisk værk, som provsten fandt passende.

På helligdage skulle ved middagsbordet dagens evangelium oplæses med Martin Luthers, Philip Melanchtons, Niels Hemmingsens eller en andens forklaring.

Fire gange om ugen, nemlig mandag, tirsdag, torsdag og fredag, skulle der afholdes borddisputationer, og om onsdagen og lørdagen skulle alumnerne fremsige det, som de efter dekanernes anvisning havde lært udenad.

Alt foregik naturligvis på latin eller græsk - dansk var bandlyst i Kommunitetsbygningen - og anvendelse af modersmålet var underkastet straf, og gentagen overskridelse af dette forbud kunne medføre tab af retten til frikosten.

Man måtte ikke bære våben, vise tumultuarisk adfærd på gaden, have utilladelige kærlighedsforbindelser, antræffes fuld, og man måtte under straf af bortvisning ikke forsømme forelæsninger eller kirkegang.

Hver helligdag skulle alumnerne deklamere, medmindre der den dag blev disputeret, og disse deklamationer skulle finde sted kl. 13 om vinteren og kl. 16 om sommeren. De af alumnerne, der var baccalaurer, skulle som præses disputere i det pædagogiske lektorium to gange om måneden, på søndage fra kl. 13 til 14.

Yderligere fik rektor og professorerne til de almindelige Kommunitetslove tilføjet, at alumnerne, når de var færdige med at læse Terents' komedier, skulle fremføre dem offentligt, alt efter universitetsmyndighedernes nærmere anvisning. Desuden blev det bestemt, at de studenter, som tog del i disputationerne, fik ret til at modtage et vederlag for deres deltagelse heri: en opponent skulle således have fire sk., en re-

spondent 8 sk. og præses tolv sk. Det blev også slået fast, at alumnerne, før de blev optaget i *Matricula Communitatis* - Kommunitetsmatriklen - skulle aflægge ed på at vise lydighed over for provsten og dekanerne og i øvrigt at ville overholde de akademiske love, som de allerede tidligere havde aflagt ed på for universitetets rektor.¹⁴⁷

Så stor var trængselen imidlertid for at komme på Kommunitetet og så stort behovet derfor, at mange studenter var misfornøjede med, at intercessorerne og andre øjensynligt havde så stor en indflydelse, at adgangen til frikosten ikke helt var i overensstemmelse med Kommunitetsfundatsen af 1569; der var, syntes de, tale om en social skævhed til fordel for bedrebemidlede. Nytårsnat 1581 gik nogle af studenterne derfor i aktion og foranstaltede et meget beskedent ungdomsoprør ved at fæste følgende linier på dørene til de huse, der var beboet af rentemester Kristoffer Valkendorf (1521-1601), Sjællands biskop Poul Madsen (1527-90) og dennes kollega som professor i teologi Anders Lauridsen (1528-89):

De rige studenter æder kongens kost,
de fattige lider både hunger og frost.

Tidender om denne aktion nåede helt over til kongen i Jylland, og selv om han måtte tage afstand fra dette smædeskrift, som han kaldte det, befalede han dog de tre ovennævnte nærmere at undersøge sagen, da der måske kunne være noget om det, som studenterne havde skrevet. Kongen havde netop givet denne almisse til »fattige, hjælpeløse studenter«. - De tre ovennævnte skulle derfor med det første undersøge, om der blandt de 100 studenter fandtes nogle, der havde rige forældre eller patrimonium - arvegods - til støtte, og hvis det var sådan, og de fandtes uværdige, skulle de »afskediges« til fordel for fattige og lovende studenter.¹⁴⁸

En af de første dimittender fra Ribe, der fik adgang til Kommunitetet, var den førnævnte Niels Pedersen Krag, der skulle komme til at gøre så strålende en karriere som filolog,

diplomat og kgl. historiograf. Men denne smukke løbebane var til at begynde med i fare for at blive afbrudt, næsten før den var begyndt. For da han 1570 i hidsighed under aftensmåltidet havde givet en af de andre alumner en lussing og havde været medvirkende til tumulter i den anledning, blev der som følge heraf grebet ind over for ham, og Konsistorium udelukkede ham for al fremtid fra Kommunitetet; det var kun ved hans velstående slægts velvilje, at han kunne fortsætte sine studier, af gode grunde ikke i København, men i udlandet. Også senere kom han i et vist modsætningsforhold til Kommunitetets ledelse.

For da han efter noget besvær i 1577 var blevet rektor ved Metropolitanskolen, kom han i strid med Kommunitetets provst, der mod Niels Krag's ønske kraftigt støttede nogle studenter, der lapsede sig på domkirkens pulpitur med store øru og bonnetter (huer)«, hvad der forargede rektoren, der ledede kirkesangen, hvad studenterne kvitterede for med larm og tumult, en adfærd, som også Kommunitetsprovsten tog del i.¹⁴⁹ - Her som ved så mange andre lejligheder overholdt studenterne langt fra de regler, der var foreskrevet af universitetet og Kommunitetet¹⁵⁰ - naturligvis ikke, kunne man måske tilføje.

En anden ripensisk dimittend, den tidligere omtalte professor i medicin Anders Kristensen gjorde sig i sin studietid som alumne på Kommunitetet meget mere fordelagtigt bemærket end Niels Krag, eftersom han som ung student blev valgt til Kommunitetsprovst, et hverv, som han nedlagde 1575.¹⁵¹

I den bevarede Kommunitetsmatrikel fra 1577 findes navnet på Anders Bentsen Dahl (ca. 1550-1607), der senere blev biskop i Oslo efter en overgang bl.a. at have været præst i Eltang-S. Vilstrup, Brusik h., Vejle a. og i Kolding¹⁵² - han har muligvis været elev i Ribe katedralskole, men helt sikker er fra samme år Jens Farsen (1553-1603), der 1585-1603 var præst i Vejle - i oktober 1577, samme måned som han blev

optaget i Kommunitetet, fik han brev fra Peder Hegelund, det drejede sig om Peder Hegelunds skuespil Susanna; også i januar 1578 sendte Peder Hegelund brev til ham.¹⁵³

I 1578 findes i Kommunitetsmatriklen anført Peder Hansen Riber, senere kannik i Århus, død 1599,¹⁵⁴ og den 19.4.1587 blev den tidligere omtalte Morten Pedersen Hegelund indført i Kommunitetet - og så fremdeles; men det vil sikkert ikke være rimeligt her at opregne navnene på alle de dimittender fra Ribe, der i disse åringer fik friplads i denne stiftelse, dels er listerne nemlig ufuldstændige, da de mangler for flere års vedkommende og således vil give et ufuldstændigt billede, dels er der i mange tilfælde blot tale om navne, det eneste de pågældende i de fleste tilfælde har efterladt sig, noget krimskrams, nogle streger i Kommunitetsmatriklen, en hel del er utvivlsomt kommet i stilling på en eller anden måde, men er forsvundet i den store masse af menige præster, og nogle har været ynkverdige tabere.

Dertil kom, at døden var en hyppig gæst blandt de unge, hvad Peder Kristensens almanakoptegnelser i al deres knaphed bærer flere vidnesbyrd om. Ja, enkelte nåede aldrig frem til i det hele taget at få begyndt et studium, som f.eks. den lovende Lauge Laugesen, søn af Ribe-biskoppen Hans Laugesen. Lauge Laugesen døde på vej til København af pest i Roskilde den 18.9.1576, og Peder Hegelund, hvis almanakoptegnelser i øvrigt fortæller en hel del om de ripensiske studenter, skrev i anledning af den unge mands død trøsteskriftet *Argumenta resurrectionis corporum*. Trøst og Beuissning vdaff Guds ord om Legemens Opstandelse, 1578.¹⁵⁵

Men omtrent samtidig med, at Peder Kristensen blev optaget i Kommunitetet, fik han som amanuensis - assistent, medhjælper - sin gang i dr. med. Anders Krags hus; den vidtberejste og grundigt uddannede, ja, i mange henseender fordomsfrie Anders Krag praktiserede som læge, og det var øjensynligt i denne egenskab, at han antog sit unge bysbarn fra Ribe som amanuensis, og da han i foråret 1586 blev pro-

fessor pædagogicus¹⁵⁶ - en såre beskeden stilling for en dr. med. - har det efter alt at dømme kun faldet naturligt, at han blev Peder Kristensens præceptor i stedet for Hans Rasmussen Skomager, og det er vel også sandsynligt, at den unge student har boet hos Anders Krag - i så fald med den tidligere omtalte Thomas Lindet som kontubernal.¹⁵⁷

Ifølge almanakoptegnelserne fulgte Peder Kristensen Anders Krags forelæsninger over forskellige værker af Cicero, Horats og Terents - forelæsninger, der strakte sig fra 1586 til 1589; i 1590 blev Anders Krag professor i matematik og senere i samme år i fysik (naturvidenskab), og Peder Kristensen har åbenbart fulgt hans sikkert kritiske forelæsninger over 1. bog af Aristoteles' fysik, som blev afsluttet den 23.3.1591; Anders Krag var nemlig påvirket af anti-aristoteliske synspunkter, således som de f.eks. fandt udtryk ved universitetet i Basel, hvor han havde studeret.¹⁵⁸

Og således var Peder Kristensen ved at følge professor pædagogicus Anders Krags forelæsninger, som det synes, dækket ind i grammatik.

I retorik må han utvivlsomt have fulgt mag. Hans Thomsen Guldsmeds øjensynligt ikke særligt morsomme forelæsninger og hørt på hans ikke særligt inspirerende forklaringer til Joannes Thomas Freigius' retorik,¹⁵⁹ som blev påbegyndt den 12.1.1587. - Yderligere meddeler Peder Kristensen, at mag. Peder Ågesen den 13.3. s. å. påbegyndte en gennemgang af Philip Melanchtons deklamationer.

Peder Kristensen nævner intet om, at han i den travle tid i isvinteren og det kolde forår 1587¹⁶⁰ arbejdede med dialektik; men den flittige student havde også meget at gøre på andre felter; foruden at følge de ovenfor nævnte forelæsninger var han også at finde i Anders Krags iskolde auditorium - auditorierne var ikke opvarmede, og man kan måske forestille sig, at forelæsningerne lejlighedsvis er foregået i professorens hjem - ved dennes gennemgang af værker af Cicero og Horats, ligesom han nok kunne afse tid til desuden at følge den

gennemgang af Xenofons arbejde om lacædæmonernes republik, der den 17.1. blev påbegyndt af biskop Poul Madsens broder, professor i græsk Kristen Mikkelsen (1549-92)¹⁶¹ - vel en cadeau til den så nødvendige grammatik. - Yderligere bør vel nævnes, at han også lyttede til, hvad dr. teol. Anders Lauridsen (1528-89), siden 1574 professor i teologi,¹⁶² havde at sige om Johannes evangelium i en forelæsningsrække, der tog sin begyndelse den 9.1.1587.

At dialektikken ikke blev forsømt, bevidner de mange notitser om disputationer, som almanakoptegnelserne fra disse år indeholder, og det kan da også nævnes, at han fulgte de forelæsninger over Sonlevtnerus' *dialecticae institutiones*, som mag. Peder Ågesen lagde ud med den 11.6.1588.¹⁶³

Peder Kristensen holdt sig ingenlunde snævert til det givne pensum, men så sig lidt omkring i andre discipliner; han har øjensynligt snuset lidt til romerret (jfv. den 8.12.1589), og den 27.1. s.å. finder vi ham foran medicineren Anders Kristensens kateder - medmindre frosten har været så stærk, at man har søgt andetsteds hen. Her har han kunnet lytte til sit ripensiske bysbarns sikkert interessante og inspirerende gennemgang af oldtidslægen Galenos' lille bog om knogler. Anders Kristensen ønskede som tidligere omtalt i høj grad at styrke anatomen og gik her langt videre, end samtiden kunne følge og tolerere.

Der kan ikke være tvivl om, at Peder Kristensen har været ivrigt optaget af livet, som det formede sig i Kommunitetsbygningen som i Studiigården i det hele taget, og et vidnesbyrd herom er bl.a. almanakoptegnelsernes ikke så få notitser om de disputationer, som Kommunitetsalumniene ifølge stiftelsens vedtægter var forpligtet til at deltage i i det pædagogiske lektorium. Men naturligvis omtales også de mere officielle disputationer, som onsdag og lørdag blev holdt af professorerne.

Man tillagde nemlig helt i Philip Melanchtons ånd disse disputationer en meget stor betydning, men indså dog faren

for, at de skulle blive til tom logisk ækvilibrisme, hvorfor det da også blev betonet, at det skulle være nyttige og fornuftige emner, som man behandlede ved disse disputationer, således at den uvidende hob ikke kom til at se med ringeagt på den studerede stand. Men der var naturligvis sat grænser for, hvad man måtte disputere; man måtte således ikke diskutere spørgsmål, som kunne forstyrre den offentlige ro og orden eller bringe forstyrrelse i trossager. Derfor skulle fakulteternes dekaner altid godkende de teser, der blev gjort til genstand for disputationer, når det drejede sig om de øjensynligt så søgte officielle, hvilket naturligvis ikke betød, at ordet var frit i Kommunitetsalumnernes disputationer.

En disputation formede sig således, at en præses med en sekundant - respondent - fremsatte tesoerne, der skulle danne grundlaget for disputationen, og som skulle imødegås af en eller flere opponenter.¹⁶⁴

Blandt de 20 disputationer, som Peder Kristensen omtaler i almanakoptegnelserne, er der kun fire, der vedrører de officielle disputationer, som professorerne holdt, nemlig lørdag den 5.3.1586, da mag. Klaus Lauridsen Skavbo (død 1590), siden 1564 professor i fysik,¹⁶⁵ disputerede med en Kommunitetsalumne ved navn Poul, der var bordfælle ved det syvende bord, som respondent, onsdag den 14.2.1588, da dr. med. Anders Kristensen disputerede med den senere så berømte islænding, den lærde Arngrimur Jonsson (1568-1648), dengang bordfælle ved Kommunitetets sjette bord,¹⁶⁶ og onsdag den 30.4.1589, da dr. teol. Anders Lauridsen Roskilde disputerede med bergenseren, den senere kalvinistisk prægede professor i teologi Kurt Aslaksen (1564-1624),¹⁶⁷ samt lørdag den 31.5. samme år, da professor Peder Ågesen var præses, og den tidligere omtalte Niels Hansen Svanning var respondent. - Peder Kristensen var ved den lejlighed opponert, han anfører fejlagtigt, at disputationen fandt sted den 31.4.

Da disputationerne indgik som et led i studenternes ud-

dannelse, anvendte professorerne, der i øvrigt efter turnus var forpligtet til at disputere fire gange om året, ældre studenter, og som det fremgår af ovenstående, ofte Kommunitetsalumni, som aktive deltagere i disse disputationer, som de almindeligvis betragtede som en belastning og derfor var tilbøjelige til at forsømme.

De resterende 16 disputationer, der i almanakoptegnelserne er anført mellem 1586 og 1591, har alle fundet sted på søndage og må altså efter det foreliggende omfatte disputationer, som Kommunitetsalumniene var pligtige til at overvære og deltage i, og det ses således, at bl.a. den senere så bekendte biskop i Odense Hans Knudsen Vejle (1567-1629)¹⁶⁸ den 19.11.1587 disputerede med Hans eller Jens Poulsen som respondent, og den 20.7.1589 optrådte den tidligere omtalte Villads Nielsen Brøns som respondent i en af disse akademiske handlinger, og under søndag den 7.3.1591 meddeler almanakoptegnelsernes forfatter, at han selv skal disputere offentligt som præses med Hans eller Jens Klemmensen som respondent, og at han i øvrigt den 2.2.1589 havde været opponert ved en disputation.

I disse søndagsdisputationer findes for årene 1582, 1583 og 1584 blandt de disputerende en person ved navn Laurids Darum,¹⁶⁹ sikkert en dimittend fra katedralskolen i Ribe og muligvis en broder til den Hans eller Jens Darum, der flere gange omtales i Peder Kristensens almanakoptegnelser.

Og det kunne naturligvis ikke fejle, at Peder Kristensen også deltog i de deklamationsøvelser, der efter fundatsen fandt sted søndag eftermiddag kl. 16, øvelser, hvor professorerne i det filosofiske fakultet fremsagde taler - naturligvis på latin - som de selv havde udarbejdet, eller lod deres studenter fremsige dem, alt i den hensigt at gøre studenterne fortrolige med retorisk sprog og stil - en opgave, som de filosofiske professorer efter alt at dømme ikke tog særlig tungt,¹⁷⁰ hvorfor man da også i almanakoptegnelserne kun finder deklamationer omtalt i tre tilfælde: nemlig den 29.1.1587, da

Peder Kristensen deklamerede om lykkens omskiftelighed, sikkert et værk af mag. Hans Thomsen Guldsmid, der var begyndt på sine retoriske forelæsninger tidligere samme måned, den 10.6.1588, da professorerne Hans Olufsen Slangerup (død 1596)¹⁷¹ og Anders Kristensen deklamerede til ære for Frederik II efter dennes begravelse i Roskilde domkirke den 5.6., og den 3.11. s.å., da Søren Randers deklamerede om ydmyghed og modsætningen hertil, overmod - den først og den sidst omtalte deklamation fandt sted en søndag, medens professorernes fandt sted en mandag - man har nok, foranlediget af de særlige forhold, fundet anledning til at bryde søndagsreglen, så meget mere som de to professorer ikke tilhørte det filosofiske fakultet.

Peder Kristensens almanakoptegnelser fortæller dog også andet om Kommunitetsalumnernes tilværelse end deres mere eller mindre påtvungne deltagelse i søndagsdisputationerne og helligdagsdeklamationerne; man stifter således også - omend kun flygtigt - bekendtskab med hans bordfæller som bl.a. Jacob Lavindsfar, der døde i foråret 1589,¹⁷² og Jørgen Thomsen, en københavner, der døde i vinteren 1591,¹⁷³ en Kristen Andersen og en Søren Sørensen nævnes som bordfæller,¹⁷⁴ den sidste var brevbud for Peder Kirstensen, og det noteres, at bordfællen Mads Skåning i 1591 blev præst,¹⁷⁵ samt at Oluf Gotlænder, der en enkelt gang nævnes i forbindelse med en disputation, af sine bordfæller fik et testimonium, før han 1591 blev rektor i Malmø,¹⁷⁶ en mærkelig foreteelse, kan man måske synes, men et lignende testimonium fik Søren Lauridsen Medelby af alumnerne efter sin meget korte tid som Kommunitetsprovst, maj 1591; en tidligere Kommunitetsprovst Jacob Nielsen døde ifølge almanakoptegnelserne i foråret 1587, 27 år gammel.¹⁷⁷

Nok så meget oplyser almanakoptegnelserne imidlertid om det væld af Ribe-studenter, som i disse åringer søgte til København, og hvoraf nogle kom i et nærmere forhold til Peder Kristensen. Blandt dem kan især nævnes Kristen Sørensen,

der senere - i 1597 - blev ordineret til præst i Janderup, V. Horne h., Ribe a., søn af Søren Andersen, præst sammesteds.¹⁷⁸ Under den 15.11.1586 noterer Peder Kristensen i øvrigt noget foruroligende, at Kristen Sørensens kvinde drog bort, og den nyfigne læser spørger sig selv, om der kan være tale om en illegal forbindelse, en sådan, som ikke sømmede sig for en student, og da slet ikke for en, der stræbte efter en prædikestol - men notitsen giver i hele sin isolation ikke andet end denne lidt kryptiske meddelelse. Ofte var han brevbud, som da han f.eks. 1587 bragte brev til Peder Kristensens svoger, den tidligere omtalte Niels Grisbæk i Ribe,¹⁷⁹ hvorfra han også kunne bringe breve tilbage fra Peder Kristensens slægtninge og venner, og i en snæver vending ses han også at have ydet den øjensynligt ofte pengeforlegne Peder Kristensen et lån, som da han 1587 lånte ham seks daler,¹⁸⁰ et i datiden ikke ubetydeligt lån.

Også borgmestersønnen Morten Pedersen Hegelund, hans medalumne i Kommunitetet, siden 1587 vennen Villads Nielsen Brøns' kontubernal,¹⁸¹ stod ham nær, og det ses, at han ligeledes lejlighedsvis har lånt Peder Kristensen penge. I hvert tilfælde en enkelt gang synes han at have afløst Peder Kristensen som amanuensis hos Anders Krag; også han var brevbud, når der skulle sendes breve til Ribe, hjembyen, der altid lå inden for rækkevidde for Peder Kristensen som for de ripensiske studenter i det hele taget; for vel kunne man nyde lærdommens ambrosia og nektar foran professorernes katedre, men fra Ribe kunne man få mere jordnære ting som penge, mad og klæder og vel også trøst, når verden gik én imod. - Søstrene i Ribe betænkte ofte omsorgsfuldt Peder Kristensen med nyttige ting som skjorter, sko, støvler, tøfler m.m., og søster Voldborg sendte ham i 1588 som en anden Maria en Bibel.¹⁸²

Nært forbundet var han desuden med kontubernalen, den allerede omtalte Thomas Pedersen Lindet, der imidlertid 1591 drog til Tyskland med den førnævnte Jacob Hansen

Svaning,¹⁸³ hvis broder Niels Peder Kristensen som tidligere bemærket havde brudt en lanse med i det pædagogiske lektorium.

Et navn, der går igen i almanakoptegnelserne, er i øvrigt Klemens Kristensen, en ung ripensisk student, der som så mange andre unge blev revet bort, han døde 1591.¹⁸⁴

Nævnes kan blandt Peder Kristensens omgangsfæller af Ribe-studenter desuden den formentligt ikke helt unge Peder Sørensen Buch, der 1591 blev ordineret til præst i Vejen-Læborg, Malt h., Ribe a., hvor han døde ældgammel 1628,¹⁸⁵ præstesønnen fra Gram Morten Hansen Gram, 1592 præst i Ravsted, Tønder, Højer og Lø h., Tønder a.,¹⁸⁶ Kristen Jensen Harbo, der 1595 blev ordineret til præst i Ø. Starup-N. Nebel, Brusk h., Vejle a.,¹⁸⁷ han var broder til den i almanakoptegnelserne flere gange omtalte Just Jensen Harbo, der døde i Viborg 1601,¹⁸⁸ Palle Jørgensen, præst i Jerne-Skast (1592-1637)¹⁸⁹ og Poul Hansen Kneus, præst i Harte-N. Bramdrup, Brusk h., Vejle a., død 1620.¹⁹⁰

Flygtigt omtales i almanakoptegnelserne Peder Knudsen Døstrup, sikkert en søn af Knud Jensen Døstrup, præst i Døstrup, Tønder, Højer og Lø h., Tønder a., død 1586, og broder til Jens Knudsen Døstrup, præst i Døstrup, død 1602,¹⁹¹ Peder Knudsen Døstrup tilføjede sig selv syv sår, da han 1587 opholdt sig i nærheden af Frederiksborg,¹⁹² og dette indblik i natsiden af det menneskelige sjæleliv har øjensynligt rystet Peder Kristensen så meget, at han til sin notits herom har føjet: Fri os Gud, en begivenhed, der kan sidestilles med notitsen om, at en vis Laurids Jeremiassen faldt i sindsforvirring, til stort besvær for Peder Kristensen og en anden studerende, Kristen Kolding,¹⁹³ der i øvrigt nævnes flere gange i almanakoptegnelserne. - Nærliggende er det nok at antage, at også Laurids Jeremiassen har være student, og det ligger vel også nær at forestille sig, at de to ulykkelige unge mænd er brudt sammen under det store pres i moralsk og i religiøs henseende, som unge mennesker var udsat for i en usikker, omend autoritetspræget tid.

Men Peder Kristensens verden i København omfattede ikke blot Ribe-studenter, Kommunitetsalunner og for den sags skyld studenter fra andre egne af landet end Ribe-området; som amanuensis hos den venlige og harmoniske Anders Krag havde han ikke blot sin daglige gang i den pædagogiske professors hus, men ledsagede flere gange den velanskrevne og højt agtede læge, når denne doktorerede på skånske og sjællandske adelspersoner, som f.eks. da han i julen 1586 aflagde sygebesøg hos Niels Pedersen Galt (1538-ca. 1608) til Ingelstad¹⁹⁴; og med hensyn til lægerejser var 1587 særlig travl; for i marts dette år var der bud efter ham til Knud Akselsen Urne (1564-1622) til Årsmarke,¹⁹⁵ i begyndelsen af maj måtte den travle læge og hans amanuensis rejse mod Kalundborg til Vognserup i Tuse h., Holbæk a., hvor Mette Eilersdatter Grubbe, gift med landsdommeren på Sjælland Anders Nielsen Dresselberg (1543-1673),¹⁹⁶ lå dødelig syg - hun døde den 7.5. - og samme måned var Anders Krag og Peder Kristensen i Roskilde, hvor den lidt problematiske Johan Jørgensen Venstermand til Stadager¹⁹⁷ lå syg og trængte til lægehjælp. Lægen kunne dog intet udrette, og Johan Jørgensen Venstermand døde i begyndelsen af juni samme år; men andre havde også brug for lægehjælp, og i samme måned måtte professoren og hans følgesvend af sted til Skabersøgård i Skåne, hvor Holger Jensen Ulfstand (1565-1609) til Hikkebjerg m.m.¹⁹⁸ lå syg. I oktober samme år gik lægerejsen til Gissel-feld, til den foretagsomme og djærve Mette Olufsdatter Rosenkrantz (ca. 1533-88) til V. Vallø,¹⁹⁹ og i november var den så stærkt efterspurgte læge sammen med sin amanuensis i Roskilde for at yde hjælp til den meget syge Karen Jørgensdatter Venstermand, gift med ærkedegnen her, Otto Johansen Brockenhuus (1529-94).²⁰⁰

I november 1588 blev der kureret på den kgl. sekretær Frederik Pallesen Ulfeldt (ca. 1565-1629)²⁰¹ på den skånske herregård Næs, der ejedes af Anders Tagesen Thott til Sirekøbing (død 1595),²⁰² og i august 1590 måtte Anders Krag ledsaget af Peder Kristensen af sted igen til Holger Jensen Ulfs-

tand, der et par dage efter sit bryllup lå syg i Malmø, ramt af en epidemisk sygdom.

Peder Kristensen har på disse rejser til de adelige rangspersoner næppe fået større indsigt i menneskelig skrøbelighed og elendighed under sygdom, end han har kunnet erhverve i sine daglige borgerlige omgivelser, hvor sygdom og død ikke var sjældne begivenheder, men et og andet har han nok kunnet tage til sig vedrørende livet på de adelige gårde.

Men et helt andet og mere frydefuldt formål havde den rejse, som han i sin egenskab af dr. med. Anders Krag's amanuensis var udset til 1589 i det følge, der skulle ledsage den 15-årige prinsesse Anna af Danmark til det planlagte bryllup i Skotland med Maria Stuarts 23-årige søn Jacob I af Skotland (1566-1625).²⁰³ Også for Peder Kristensen var der i bryllupsforberedelserne truffet betydningsfulde foranstaltninger, for at man kunne tage sig fordelagtig og pyntelig ud i det fornemme og festlige følge; han fik således på renteriet udleveret syv alen blåt »engelst« - engelsk uldstof - og seks alen bommesi - bomuld - samt en daler af rentemester Kristoffer Valkendorf, der nok har kunnet skønne, at en ung mand som Peder Kristensen sandsynligvis kunne trænge til kontanter.²⁰⁴ Sikkert opstemt og forventningsfuld drog han sammen med Anders Krag den 18.8. - en grå, blæsende og regnfuld dag med en dobbelt regnbue på himmelen - fra København til Helsingør, hvor vejret den 20., da prinsessen på Kronborg blev trolovet med den skotske konges befuldmægtigede stedfortræder jarl George Keith, ikke var synderligt bedre - en regnbue også den dag kunne måske tages som et godt varsel for ung og fremgangsrig lykke.²⁰⁵

Den 22. var den nye dronning af Skotland atter i København - og det samme i al beskedenhed også Peder Kristensen, som sammen med andre studenter på Københavns slot den 24. opførte Plautus' komedie *Avtularius* for de høje gæster, som dog nok kun for en ringe parts vedkommende har kunnet fatte latinen. Dagen i forvejen havde Peder Kristensen til

sin personlige forskønnelse yderligere på slottet fået tre alen »engelst« og seks alen bommesi »til klædning til den skotske rejse«; betegnende nok måtte Anders Krag forstrække ham med et lån på seks mark. - Den 29. fik Peder Kristensen sine klæder fra skrædderen, og den 1.9. stævnedes en flåde på 11 skibe ud fra Københavns havn under en »sagte, stille nordvest«²⁰⁶ for at føre dronning Anna til Skotland, en rejse, der på grund af storme m.m. frembragt ved skændig trolldom i København og Edinburgh skulle blive så dramatisk.²⁰⁷

Allerede da flåden afsejlede, blev to kanonerer - under af-fyringen af en salut - ihjelskudt på skansen på admiralskibet »Gideon«, hvor rigsadmiralen Peder Ludvigsen Munk (1534-1623) til Estvadgård,²⁰⁸ dronning Anna af Skotland og hendes læge Anders Krag og - stadig i al beskedenhed - Peder Kristensen befandt sig, og da flåden den 2.9. lå en uge søs - vel 4 km - »uden for Kronborg«, blev en tredje kanoner dræbt på admiralskibet »af et stykke (en kanon), som gik sønder«, altså igen ved en saluting. - Det var nu ikke disse begivenheder, hvor uheldsvarslenende de end kunne være, der medførte, at seks hekse i København måtte lade livet, og blandt dem den ulykkelige borgmester Jacob Sørensen Skri-vers ulykkelige hustru Margrethe, men de storme, der forhindrede det fornemme rejseselskab i at nå frem til Skotland, og som de seks hekse havde fremkaldt ved hjælp af nogle lerpotter. For da flåden ankom til Sandvik ved Mærdø (ved Arendal), gik det rent galt; den måtte ligge her fra den 7.-9.9., hvorefter den forgæves søgte at stævne videre over Nordsøen; men skibene blev læk, og en hård modvind tvang dem til at søge tilbage til land, hvor de søgte læ i Gamle Sjælør. Den 18. satte man atter kursen mod Skotland, men måtte på grund af modvind søge tilbage igen til Sjælør; ved Flækkerø (nær Kristianssand) druknede bådsmændene på »Gideon«, og en anden sømand blev knust mellem »Josva« og »Gideon«, da de to skibe drev mod hinanden. Efter forgæves at have søgt at »gøre sig løs« fra Sjælør måtte man på grund »af storm og

modbør og skibenes lækhed« se sig nødsaget til at søge tilbage til Flækkerø, og her blev det så i første omgang bestemt, at »frøkenen« skulle vende tilbage til Danmark og dér afvente forårets komme til rejsens fortsættelse, men da det skotske sendebud William Stuart, der af den længselsfuldt ventende skotske konge var sendt i søen for at erfare, »hvorledes det var fat« med hans trolovedede dronning og brud,²⁰⁹ var ankommet til Flækkerø den 4.10. med forgyldte breve til »frøkenen«, blev det bestemt, hun indtil videre skulle blive i Oslo, hvortil flådens små skibe blev beordret, medens de store skulle sejle til Danmark, og på et af disse, efter al sandsynlighed på »Gideon«, befandt sig Anders Krag og hans amanuensis; den 9.10. gik de i land i Varberg og fortsatte straks over land og ankom via Helsingborg-Helsingør den 14.10. til København, hvor Anders Krag genoptog sin afbrudte virksomhed som professor pædagogicus ved at påbegynde en gennemgang af Terents' Adelphi.

Imidlertid havde regeringsrådet bestemt, at »frøkenen« med det første indenskærs til lands skulle føres til Varberg, hvor dronning Sophie ville afvente hende og derfra føre hende til København,²¹⁰ og så måtte Anders Krag som dronning Sophies ledsager og læge sammen med sin amanuensis tage til Varberg, hvortil man ankom den 31.10. efter seks dages rejse. Imidlertid var den skotske konge som en stormvind den 3.11. ankommet til Norge og havde den 19. et festligt og uformelt møde med sin unge brud, og søndag den 23.11. blev han i Kristen Mules gård i Oslo viet til den så længselsfuldt attråede Anna af Danmark.²¹¹ Dronning Sophie havde i mellemtiden - den 14.11. - forladt Varberg, ikke for at drage til Oslo, men for at rejse sydpå.

I Varberg doktorerede Anders Krag i øvrigt på lensmanden på Varberghus Anders Kjeldsen Bing (1525-89),²¹² der var sengeliggende med et dårligt ben, og så skidt havde han det, at Anders Krag den 2.12. atter måtte rejse til Varberg - egentlig kun for at erkende sin magtesløshed over for sygdommen.

- Men på denne sidste rejse var Peder Kristensen ikke med, han rejste nemlig den 3.12. af sted til Ribe, hvortil han ankom den 9.12., og han vendte først tilbage til København den 9.6.1590.

En gang tidligere havde Peder Kristensen deltaget i en officielt tilrettelagt højtidelighed i forbindelse med kongehuset. Peder Kristensen var nemlig blandt de 60 Kommunitetsalumni, der sammen med universitetsprofessorerne, kannikerne i Roskilde og de tilstedeværende præster i procession sang latinske salmer foran den kongelige bære ved Frederik IIs prægtige og højtidelige ligtog ved kongens begravelse i Roskilde domkirke den 5.6.1588; ganske vist kom han efter alt at dømme ikke ind i selve kirken; for kirkedøren var »beringet med dravanter, så der aldeles ingen måtte indlades uden herrerne, rådet, adelen, de højlærde af København, prælater, kanniker og hvem andre, som havde med liget at bestille«, ²¹³ men han måtte dog i et brev til sine pårørende i Ribe fortælle om rækkefølgen i den prægtige procession ved begravelsen. ²¹⁴

Også ved denne lejlighed var han og Anders Krag trods al standsforskel fælles om en oplevelse, og det kan vel i det hele taget ikke undre, at der mellem professoren og hans amanuensis opstod et ret nært forhold, der i almanakoptegnelserne bl.a. giver sig udtryk i de notitser, der berører professorens mere personlige forhold, som da han f.eks. var med til i professorboligen at udskrive bryllupsbreve i anledning af Anders Krags forestående bryllup den 13.11.1586 med den københavnske borgerdatter Elline Mortensdatter (1556-1615), ²¹⁵ og den unge student var da også selv med blandt bryllupsgæsterne; han noterer også, at Elline Krag den 12.11.1587 - altså i passende og tilbørlig afstand til brylluppet - fødte sin første søn, og han tilføjer fromt: Gud give ham sin nåde og fred - og deltog vist som noget helt naturligt sammen med andre i barselgildet. Under den 18.11.1589 noterer han, at hun bragte en dødfødt datter til verden. - Fra

slutningen af september 1588 var han sammen med Anders Krag i Ribe, hvor denne havde en sag med sine medarvinger vedrørende sin mødrene arv efter borgmester Søren Jacobsen Stage (død 1577), alt blev ordnet i mindelighed - Anders Krag var jo en venlig og fredsæl mand - og sammen ankom de til København den 25.9. efter en rejse på seks dage.

Det er muligt, at Peder Kristensen gennem Anders Krag er kommet i nærmere forhold til den tidligere omtalte professor i medicin Anders Kristensen, der tilhørte det formodede ripensiske broderskab i København, og det ses f.eks., at Peder Kristensen blev indbudt til hans bryllup i Ribe med Abel Hansdatter, datter af den kgl. historiograf Hans Svanning. Brylluppet fandt sted den 28.8.1586, Peder Kristensen var imidlertid ikke til stede ved den lejlighed, men øjensynligt meget betaget af bruden, da hun og hendes mand ankommer til København den 26.9., og har formentligt været med til Anders Kristensens velkomstgilde til ære for den unge hustru.

Men nok så betydningsfuldt har det sikkert været, at Peder Kristensen gennem Anders Krag kom i forbindelse med repræsentanter for den herskende klasse i Danmark, de jordbesiddende adelsmænd, der rådede for landet, og blandt dem især med rentemester Kristoffer Valkendorf, der fik interesse for den flittige og pligtopfyldende unge mand og f.eks. i begyndelsen af 1588 uden nærmere angivet grund gennem Anders Krag sendte ham en joachimsthaler²¹⁶; den er nok faldet på et tørt sted, for med et næsten hørligt suk tilføjer Peder Kristensen i notitsen herom: Gud bevare ham.

Endnu lykkeligere må han have været, da han blandt de første alumner 1. og 2.10 s. å. flyttede ind på det collegium, som den kulturvenlige Kristoffer Valkendorf på egen bekostning havde indrettet i det tidligere karmelitercollegium - Hvidekloster - i St. Pedersstræde. I hovedbygningen, en to-etagers bygning, ca. 22 m lang, ud mod gaden, blev de tidligere munkeceller omdannet til otte kamre, beregnet til hver

at skulle huse to alumner, men dertil kom en bagbygning med et rummeligt auditorium, hvor i sin tid den stridbare Poul Helgesen (ca. 1480-ca. 1535) havde holdt sine kontroversielle forelæsninger, og bagved denne bygning lå en stor have.

Den egentlige fundats for Valkendorfs kollegium blev først udstedt 1595, men allerede de første alumner har utvivlsomt været indstillet på - således som den senere fundats krævede det - at de for at nyde godt af at bo på kollegiet med alle de fordele, som dette i øvrigt medførte, måtte arte sig vel og passe deres studier.

Kamrene, hvor alumnerne boede, vidnede med deres murede hvælvingslofter og gulve belagt med fliser tilstrækkelig tydeligt om deres fortid som munkeceller, men langs væggene kom der nu fyrretræspaneler, der foroven havde en hylde til bøger. Desuden var der i hvert kammer en vindovn med overbygning af kakler, en ildpuster og en vedøkse. Bohavet bestod i øvrigt af et bord med to skuffer, to kistebænke og to stole. Fra kammeret førte en dør ind til et sengekammer med en træsenng og et vaskefad - altså en seng til to, i dette tilfælde til Peder Kristensen og hans kontubernal Niels Find, som han forligtes godt med, og som flere gange optræder i almanakoptegnelserne.²¹⁷

Først den 26.2.1589 foretoges den egentlige indvielse af Valkendorfs kollegium. Peder Kristensen havde i forvejen på Anders Krag's vegne udskrevet en indbydelse til universitetets professorer, sognepræsterne og kapellanerne ved Københavns kirker til at deltage i det prægtige middagselskab, som stiftelsen gav til bedste på indvielsesdagen. Anders Krag, der øjensynligt var noget i retning af kollegiets første efor, har formentligt været Kristoffer Valkendorf behjælpelig ved stiftelsens oprettelse. Det har - lader det til - trods det lidt ærværdige opbud af festdeltagere været et ret lystigt gilde; for Kristoffer Valkendorf lagde sin strenge embedsmandsmaske til side og gav huldsaligt kontubernalerne Peder Kristensen og

Niels Find en daler, »for vi var først lystige«, som Peder Kristensen udtrykker det i sine almanakoptegnelser. Men den 1.3. - altså få dage efter festen, da det atter var hverdag, docerede Anders Krag som den første i kollegiets auditorium, sandsynligvis for samtlige 16 alumner, og den 4.10.1591 ses det, at han sammesteds fremsatte teser som grundlag for en af de talrige disputationer, som i al deres evindelighed blev anset for så værdifulde i samtiden, og som alle 16 alumner i lighed med, hvad der nok var tilfældet ved Anders Krags nysnævnte forelæsning, vel allerede da var forpligtet til at overvære, men blandt dem var i det sidste tilfælde ikke Peder Kristensen, der nemlig siden juli samme år havde påtaget sig en huslærers ydmyge gerning på herregården Lystrup i Sydsjælland.

I de første åringer, inden fundatsen af 1595 afstak de nærmere retningslinier for forvaltningen af kollegiet og for livet inden for bygningens mure, havde ledelsen af stiftelsen et ret improviseret præg. - Nærmest som en gylden regn kom fra den glade giver goderne til de 16 alumner, det står f.eks. således at læse i almanakoptegnelserne, at Kristoffer Valkendorf den 26.11.1588 »gav os en daler, to alen sort engelst - til den obligate studenterkappe - fem alen sardug - groft stærkt stof, halvt uld, halvt hør (et af de hånsord, som »hofkarlene« brugte mod studenterne, var Peder Sardug) - dertil fem alen lærred; den 15.2.1589 gav han alle alumnerne hver 100 styver, og den 2.12.1590 1000 styver »til hvert kammer 90«. Den 5.2.1589 fik Peder Kristensen desuden af kollegiets stifter en daler, den 16.7. s. å. tre joachimsthaler - Gud bevare ham - og den 4.9.1590 fem daler - om Kristoffer Walkendorf ved disse lejligheder kun har betænkt Peder Kristensen, og om de andre alumner da eller ved andre lejligheder er betænkt på lignende måde, får stå hen.

I Ribe kunne man kun med anerkendelse se på, hvor fremgangsrig Peder Kristensen havde været i løbet af de forholdsvis få år, der var gået, siden han forlod sin hjemby, og

et synligt tegn herpå var, at kapitlet her 1590 bevilgede ham et stipendium på fem joachimsthaler.²¹⁸

Peder Kristensens verden var i høj grad begrænset til det lidt lukkede latinerkvarter i København, og hans forbindelse med menneskene udenfor var, som det synes, indskrænket til det i hvert fald indtil videre meget nære forhold til den ret konstante, men ret snævre borgerkreds i Ribe, hvortil hans tanker i københavnerårene ofte gik - almanakoptegnelserne fortæller ikke så helt lidt om livet i Ribe, både når han opholdt sig der på de ikke så helt få rejser, som han foretog til hjembyen, og fjernt i København, hvor han fulgte med i, hvad der foregik i fødebyen.

Livet i København uden for latinerkvarteret er i almanakoptegnelserne stort set begrænset til meddelelser om dødsfald og begravelser, og det kan vel næppe fejle, at notitserne herom meget ofte tager sigte på de lejlighedsskillinger, som Peder Kristensen i lighed med, hvad der var tilfældet for så mange andre studenter, kunne tjene som ligbærer ved sådanne lejligheder.

Men ellers lader det til, at interessen for den mangeartede befolkning i København i væsentlig grad var indskrænket til personer, der på den ene eller den anden måde havde forset sig mod et i flere henseende autoritært styret og brutalt virkende samfund og måtte lide døden derfor på den ene eller den anden måde.

De bevarede almanakoptegnelser, der med afbrydelser omfatter i alt otte år, opregner ikke mindre end 36 henrettelser - så langt de fleste i København - hvormed samfundet hårdhændet og tit grusomt søgte at håndhæve en noget tvivlsom jordisk retfærdighed, og de var med ganske få undtagelser rettet imod, hvad man kalder samfundets tabere, og Peder Kristensen, der jo i sit fremtidige virke skulle bekræfte og styrke de herskende i deres velerhvervede rettigheder, synes øjensynligt, at retten er sket fyldest. Selv da man i København 1587 halshuggede en dreng,²¹⁹ nøjedes han blot med at

notere dette, en anden henrettelse her i 1588 lægger ham udtrykket »en afskyelig mand« om den dødsdømte i pennen,²²⁰ og en heks, som blev brændt, kalder han Djævelens moder, men det hænger måske sammen med, at den pågældende heks, Anne Kolding, havde medvirket til, at frøken Annas bryllupsrejse i 1589 havde fået så uheldigt et forløb,²²¹ hvorved mange forhåbninger næret af Peder Kristensen ynkeligt var faldet til jorden.

Han har tydeligt nok, som vel venteligt var, delt sin samtids fordomme, og hos ham var der, som formentligt hos de fleste, ikke plads for kristen medlidenhed med samfundets udstødte, for ikke at sige udskud.

Nej, det gjaldt naturligvis om at holde til på samfundets soiside, hos de begunstigede og privilegerede, hvis man ønskede at gøre en omend beskeden karriere i livet, blot det at få en prædikestol, hvortil vejen i øvrigt kunne være svær nok.

I 1591 kvittede han da også latinerkvarteret i København, Kommunitet og kollegium og blev, anbefalet af biskop Peder Vinstrup (1549-1614), huslærer på Lystrup,²²² den prægtige herregård i Kongsted s., Fakse h., Præstø a.,²²³ der i 1579 i tidens pyntelige stil var bygget af rigens kansler, den lærde rigsråd Eiler Sivertsen Grubbe (1532-85)²²⁴ til Lystrup, hvis enke Kirstine Jørgensdatter Lykke (1558-1630), datter af den stenrige, hensynsløse og brutale rigsråd Jørgen Pedersen Lykke (død 1583), ønskede en opdrager for sine tre højadelige sønner, den 11-årige Kristen Eilersen Grubbe til Lystrup, den 7-årige Jørgen Eilersen Grubbe til Tostrup m.m. og den godt 5-årige Eiler Eilersen Grubbe; datteren Else Eilersdatter Grubbe har han muligvis også undervist, men hun vides ellers at haft sin mormoder Beate Ågesdatter Brahe (død 1602) som opdrager.²²⁵ At dømme efter almanakoptegnelserne har Peder Kristensen især haft med Kristen Eilersen Grubbe at gøre.

Det var en helt anden verden end den tilvante, som Peder Kristensen nu kom til at færdes i, og øjensynligt for ikke helt

at falde igennem blandt mennesker, der kunne tælle 16 aner bag sig, sendte han bud efter sin kårde og sin dolkeskede -vel til madkniven - og dette udstyr har i forbindelse med en baret nok forlenet ham med en vis måske tiltrængt kækhed -og de skospænder, som hr. Niels Kristensen i Fakse sendte ham omtrent samtidig,²²⁶ har vel også pyntet på personen og gjort ham jævnt acceptabel i de fornemme omgivelser; men hvad den dybere mening har været med, at vennen Kristen Leem måtte sende ham en tromme,²²⁷ får stå hen.

Og under de nye, vel ret sikre forhold ophørte efter almanakoptegnelserne at dømme brevvexlingen med de pårørende i Ribe; det vil nok være forkert ud fra dette at slutte, at forbindelsen til Ribe helt var afbrudt; for i 1594 foretog han en rejse til hjembyen, hvor han opholdt sig et par dage,²²⁸ og året efter var Mads Jyde fra Kongsted på hans vegne sammesteds.²²⁹

Det var måske meget naturligt, at livet på Lystrup optog ham meget, og når han f.eks. i 1594 skød en rå,²³⁰ kan det tyde på, at han som en anden Morten Vinge har deltaget i de så yndede adelige jagter, men ellers er almanakoptegnelserne for dette år i høj grad helliget brylluppet mellem fruén på gården og Niels Kristoffersen Gyldenstjerne (1558-1619) til Bjørnsholm, der fandt sted den 2.6. på Kompagnihuset i København.²³¹

Niels Kristoffersen Gyldenstjerne overværede samme år en af de, som det synes, mange prædikener, som Peder Kristensen holdt på Lystrup for herskabet her, som øjensynligt har foretrukket ham for sognepræsten i Kongsted Knud Nielsen Nordrup (død 1606),²³² der da heller ikke i almanakoptegnelserne nævnes en eneste gang; men notitserne fra disse år, især for 1594, står da også helt i adelens tegn, og mange er navnene på de adelsmænd, der finder vej til almanakoptegnelserne dette år.

Desuden noteres, at Peder Kristensen samme år ligesom henådede ANNA i sine notitser, men bemærkelsesværdigt

nok kun en enkelt gang²³³; tidligere havde han som allerede nævnt en hjertenskær i Viborg, og i 1595 fortæller han, at han fik nogle ord fra en veninde,²³⁴ vel den omtalte ANNA, men denne gang ikke med store bogstaver, hvad man så kan tænke sig at lægge heri.

1595 var i øvrigt et afgørende år i Peder Kristensens liv, for den 11.8. dette år aftalte han nærmere med Kirstine Lykkes stedsøn kancelliembedsmanden, den senere diplomat, dag-bogsforfatteren Sigvard Eilersen Grubbe (1566-1636)²³⁵ vilkårene for, at han som præceptor for den nu 15-årige Kristen Grubbe og den 11-årige Jørgen skulle lede de to adelsdrenge videre uddannelse ude i Europa, samtidig med at han selv nød godt af universitetsuddannelsen i det store udland, og den 15.8. stævnedede Peder Kristensen og hans to myndlinge så sønderud.

HENVISNINGER OG NOTER

Følgende forkortelser er anvendt:

Arends = Otto F. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen indtil 1864, I-III. 1932.

DAA = Danmarks adels årbog, 1884f.

Heg.alm. = Peder Hegelunds almanakoptegnelser 1565-1613. Udg. ved Bue Kaae. 1976

Kb. = Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold, 1551f. Udg. af Rigsarkivet. 1885f.

Kh.saml. = Kirkehistoriske samlinger, 1847f.

Kinch = J. Kinch: Ribe bys historie og beskrivelse, I-II. 1869-84.

Kornerup = Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles historie, I. 1947.

Norvin = William Norvin: Københavns universitet, I-II. 1937-40.

Ole Degn = Ole Degn: Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser. 1971.

Rørdam = H. F. Rørdam: Københavns universitets historie fra 1537 til 1621, I-IV. 1868-77.

Wiberg = S. V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie, I-IV. 1870-79. Fotografisk optryk 1959-60.

Nærværende artikel bygger først og fremmest på H. F. Rørdams udgave af Peder Kristensens almanakoptegnelser i Kh. saml. 3. rk. II, s. 472-522 og henviser desuden til Ole Degns oversættelse heraf i *Livet i Ribe 1560-1700*, s. 112-135, en oversættelse, der specielt tager sigte på forhold vedrørende Ribe, hvorfor Ole Degn ikke medtager alle de notitser, der findes i H.F. Rørdams udgave. - Alle ikke nærmere dokumenterede datoangivelser henviser til disse to publikationer.

1. Kinch II, s. 312.
2. Ole Degn, s. 106, Kinch II, s. 312, *Erhvervshist. årbog*, 1966, s. 143f.
3. Kornerup I, s. 341f.
4. Kinch II, s. 312f.
5. Kh. saml. 3. rk. II, s. 491, Ole Degn, s. 120.
6. Ole Degn, s. 106, *Heg. alm. I*, s. 199.
7. Ole Degn, s. 106, *Heg. alm. I*, s. 531, 601.
8. Kinch II, s. 232f., *Heg. alm. I*, s. 256.
9. Kh. saml. 3. rk. II, s. 477, Ole Degn, s. 113.
10. *Album Academiae Vitebergensis*, II, 1894, s. 333.
11. *Die Matrikel der Univ. Rostock*. Herausg. v. Adolph Hofmeister, II, s. 223a.
12. Kornerup I, s. 342.
13. Kb. (1584-88), s. 237.
14. *Smst.*, s. 829.
15. Kh. saml. 3. rk. II, s. 514, Ole Degn, s. 132.
16. Kinch II, s. 543, *Heg. alm. I*, s. 533.
17. Ole Degn, s. 102, 114, 142, P. J. N. Spandet: *Meddelelser om familier og personer af navnet Spandet*, 1897, s. 31.
18. *Tyge Brahes meteorologiske dagbog*, holdt på Uraniborg for årene 1582-1597. Udgiven som appendix til *Collectanea meteorologica af Det kgl. danske Videnskabernes Selskab ved dets meteorologiske comité*, 1876, s. 32.
19. Rørdam I, s. 94, *Norvin II*, s. 56.
20. *Dansk biogr. leks.*, Rørdam II, s. 372, 632f.
21. Rørdam I, s. 364, *Norvin I*, s. 314f. - I 1577 indså man det næsten håbløse i situationen og opgav pryglestraffene (*Norvin anf.st.*)
22. Rørdam III, s. 417, *Norvin I*, s. 22f., II, s. 269, Rørdam: *Danske kirkelove II*, s. 205.
23. Kornerup I, s. 304ff., Bue Kaae: *Biskop Peder Jensen Høgelund*, 1977, s. 45f.
24. Kornerup I, s. 341.
25. *Tyge Brahe anf. skr.*, s. 34.
26. Rørdam I, s. 78, O. Nielsen: *Kjøbenhavns hist. og beskr. III*, 1881, s. 10f., *Norvin I*, s. 243f.
27. Rørdam I, s. 364., *Norvin I*, s. 232f., II, s. 59f.
28. Se foregående note.
29. Rørdam III, s. 418, *Norvin I*, s. 232f.
30. *Heg. alm. I*, se *reg.*, Kinch II, s. 156f.
31. Kinch II, s. 158, Sv. Larsen: *Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17. årh.*, I, 1965, s. 89 o.a., *Heg. alm. I*, s. 140.
32. *Heg. alm. I*, s. 165, 265, 465.
33. Kh. saml. 3. rk. II, s. 478.

34. Heg. alm. I, s. 352.
35. Danske magasin 4. rk. II, s. 32f., ang. Jacob Jensen Hege-
lund, se yderligere Heg. alm.
I, s. 268. 342, Iver Iversen
Hemmet: Kinch II, s. 269f.
36. Bue Kaae anf. skr. s. 69.
37. Kh. saml. 3. rk. II, s. 480, Kb.
(1588-92) s. 182, Thyge Brahe
anf. skr., s. 74.
38. Kb. (1584-88), s. 574.
39. Chr. Villads Christensen: Båre-
prøven, 1900, s. 178, 284f.
40. Kb. (1584-88), s. 599, Tyge
Brahe anf. skr., s. 76.
41. Kb. (1588-92), s. 183.
42. Smst., s. 182f.
43. Rørdam: Hist. saml. og stud.
III, 1898, s. 346.
44. Heg. alm. I, s. 175.
45. Dansk biogr. leks.
46. Smst.
47. Heg. alm. I, s. 241.
48. Smst., s. 344.
49. Smst., s. 429, Kinch II, s.
308f.
50. Arends II, s. 348.
51. Heg. alm. I, s. 261, Ehren-
cron-Müller: Forfatterlex.
52. Rørdam III, s. 422.
53. Smst. I, s. 97, Norvin II, s. 57.
54. Fra Ribe amt, XIX, 1975, s.
190f.
55. Rørdam III, s. 366.
56. Smst. I, s. 98, Norvin II, s. 58.
57. Rørdam I, s. 367.
58. Smst. I, s. 368, Norvin II, s.
58.
59. Rørdam I, s. 368f., Norvin II,
s. 58. - Jfr. note 21.
60. Rørdam I, s. 369.
61. Norvin I, s. 351f.
62. Dansk biogr. leks., Rørdam
III, s. 47.
63. Dansk biogr. leks., Rørdam
III, s. 49.
64. Rørdam III, s. 423.
65. Tyge Brahe anf. skr., s. 98.
66. DAA, XII, 1895, s. 185, Kb.
(1596-1602), s. 295, 443.
67. Kh. saml. 3. rk. II, s. 511, Ole
Degn, s. 131.
68. Rørdam III, s. 105f., Norvin I,
s. 325f.
69. Wiberg III, s. 85.
70. Heg. alm. I, s. 97.
71. Smst., s. 121.
72. Smst., s. 135.
73. Album II.
74. Rørdam III, s. 389f.
75. Smst., s. 289, Album II, s.
314.
76. Heg. alm. I, s. 136, 161.
77. Smst., s. 178, 183, 191, Kh.
saml. 3. rk. II, s. 491, Ole
Degn, s. 119.
78. Kb. (1588-92), s. 854, Kh.
saml. 5. rk. V, s. 246, Kinch
II, s. 192f.
79. Kb. (1584-88), s. 280.
80. Smst., s. 440.
81. DAA, XVIII, 1901, s. 261.
82. Kb. (1593-96), s. 224f., Rør-
dam IV, s. 708f.
83. Heg. alm. I, s. 367.
84. Kh. saml. 2. rk. V., s. 840.
85. Weiberg III, s. 85.
86. Dansk biogr. leks., Kornerup
I, s. 285.
87. Dansk biogr. leks.
88. Smst.
89. Kh. saml. 2. rk. V, s. 378f.
90. Dansk biogr. leks.
91. Smst., Kh. saml. 2. rk. II, s.
624.
92. Dansk biogr. leks.
93. Smst.
94. Smst. Rørdam II, s. 629.
95. Dansk biogr. leks.
96. Wiberg III, s. 307.
97. Dansk biogr. leks.
98. Smst.

99. Bue Kaae anf. skr., s. 25f.
 100. Kinch II, s. 179, Heg. alm. I, s. 105.
 101. Bue Kaae anf. skr., s. 25ff.
 102. Dansk biogr. leks. under Giødesen.
 103. Dansk biogr. leks.
 104. Kinch II, s. 269, Kornerup I, s. 379f.
 105. Dansk biogr. leks.
 106. Smst., Rørdam III, s. 600f.
 107. Kornerup I, s. 283; Ole Degn, s. 71, 136f., 182.
 108. Rørdam III, s. 224, 430.
 109. Rørdam: Hist. saml. og stud. III, s. 335, Norvin II, s. 261f.
 110. Rørdam IV, s. 229f., Norvin II, s. 71f.
 111. Dansk biogr. leks., Rørdam II, s. 275.
 112. Dansk biogr. leks., Den danske kirkes hist. IV, 1959, s. 135ff.
 113. Rørdam II, s. 490.
 114. Smst., s. 569f.
 115. Smst. I, s. 378, Norvin I, s. 34f., II, s. 4f., 23f.
 116. Danske kirkelove II, s. 205, Rørdam II, s. 83.
 117. Rørdam IV, s. 252f., II, s. 89.
 118. Smst. III, s. 398.
 119. Rørdam: Danske kirkelove II, s. 35.
 120. Smst., s. 36.
 121. Rørdam I, s. 378.
 122. Tyge Brahe anf. skr., s. 34.
 123. Kh. saml. 3. rk. II, s. 475, Ole Degn, s. 112.
 124. Rørdam: Claus Christoffersen Lyskanders levned, 1868, s. 92.
 125. Rørdam II, s. 638f.
 126. Smst., s. 345.
 127. Erik Arup: Danmarkshistorie II, 1932, s. 597.
 128. Rørdam III, s. 695.
 129. Smst. II, s. 81f., Norvin II, s. 269.
 130. O. Nielsen: Kjøbenhavns hist. III, s. 14, Rørdam II, s. 85f.
 131. Rørdam II, s. 683.
 132. Kb. (1588-92), s. 374f., Rørdam IV, s. 362.
 133. Kh. saml. 3. rk. II, s. 475, 476.
 134. Smst. s. 477, Ole Degn, s. 113.
 135. Rørdam I, s. 95, 364, Norvin II, s. 56.
 136. Kh. saml. 3. rk. II, s. 475, Ole Degn, s. 113, Rørdam II, s. 638f., I, s. 95, II, s. 307f., Norvin I, s. 259.
 137. Rørdam II, s. 307, Bjørn Kornerup: Biskop Hans Poulsen Resen, I, 1928, s. 47f.
 138. Kh. saml. 3. rk. II, s. 475, 478, 477. - Lucas Lossius (Lotze) (1508-82), rektor i Lüneburg, filolog, philippist.
 139. Dansk biogr. leks.
 140. Kh. saml. 3. rk. II, s. 477, 478, 480.
 141. Dansk biogr. leks., Kh. saml. 3. rk. II, s. 516.
 142. Den danske kirkes hist. IV, s. 153, Rørdam II, s. 266f.
 143. Dansk biogr. leks.
 144. Kh. saml. 3. rk. II, s. 477.
 145. Kb. (1584-88), s. 442f., 467f.
 146. Danske magasin 3. rk. III, s. 148f., Rørdam II, s. 232f., Kh. saml. 3. rk. II, s. 479, Heg. alm. I, s. 174, Tyge Brahe anf. skr., s. 68, O. Nielsen: Kjøbenhavns hist. IV, s. 382.
 147. Rørdam II, s. 74ff., IV, s. 252f., Norvin I, s. 290f., II, s. 261ff., Hist. tidsskr. 3. rk. III, s. 46f.
 148. Kb. (1580-83), s. 206f.
 149. Dansk biogr. leks., Kh. saml.

2. rk. I, s. 37, Rørdam II, s. 187.
150. Norvin I, s. 317f.
151. Rørdam II, s. 654.
152. Rørdam: Hist. saml. og stud. III, s. 341, Norsk biogr. leks.
153. Heg. alm. I, s. 167, 396 og 123, 125.
154. Rørdam: Hist. saml. og stud. III, s. 341, Heg. alm. I, s. 136, 324.
155. Heg. alm. I, s. 493, Komerup I, s. 318.
158. Dansk biogr. leks., Rørdam III, s. 516.
159. Joannes Thomas Freigius (1543-83), tysk filolog.
160. Tyge Brahe anf. skr., s. 82f., Heg. alm. I, s. 183.
161. Rørdam I, s. 630f.
162. Smst., s. 615f. Biskop Poul Madsen og professor Kristen Mikkelsen var sønner af rådmænd Mikkel Madsen i Køge.
163. Sonlevtnerus er vanskelig at identificere.
164. Rørdam I, s. 86, II, s. 418, Norvin I, s. 254f., II, s. 37.
165. Rørdam II, s. 486.
166. Dansk biogr. leks., Rørdam III, s. 677.
167. Dansk biogr. leks.
168. Smst.
169. Rørdam II, s. 423.
170. Smst., s. 88, II, s. 423, Norvin I, s. 257f., II, s. 40f.
171. Dansk biogr. leks.
172. Kh. saml. 3. rk. II, s. 500.
173. Smst. s. 507, 511.
174. Smst., s. 500.
175. Smst.
176. Smst., s. 484, 512, 513.
177. Smst., s. 484.
178. Heg. alm. I, s. 301, 302, Wiberg II, s. 3.
179. Kh. saml. 3. rk. II, s. 483, 484, Ole Degn, s. 116.
180. Kh. saml. 3. rk. II, s. 486, Ole Degn, s. 117.
181. Kh. saml. 3. rk. II, s. 488.
182. Smst., s. 493,
183. Smst., s. 512.
184. Smst., s. 511, Ole Degn, s. 131.
185. Kh. saml. 3. rk. II, s. 484, Heg. alm. I, s. 220, 225, Wiberg III, s. 493.
186. Kh. sam. 3. rk. II, s. 493, 494, Arends I, s. 289.
187. Kh. saml. 3. rk. II, s. 514, Ole Degn, s. 132, Wiberg IV, s. 510, Heg. alm. I, s. 365, 267.
188. Heg. alm. I, s. 360.
189. Kh. saml. 3. rk. II, s. 506, Ole Degn, s. 128, Wiberg I, s. 542.
190. Kh. saml. 3. rk. II, s. 496 o.a., Ole Degn, s. 122, Wiberg I, s. 542.
191. Kh. saml. 3. rk. II, s. 489, Wiberg I, s. 290, Heg. alm. I, s. 392.
192. Kh. saml. 3. rk. II, s. 489.
193. Smst., s. 512: Ole Degn, s. 131.
194. DAA X, 1893, s. 483.
195. Smst. XXI, 1904, s. 479.
196. Dansk biogr. leks.
197. DAA, XLIV, II, 1927, s. 95.
198. Dansk biogr. leks. under Ulftand.
199. Dansk biogr. leks.
200. DAA, XIV, 1897, s. 79f.
201. DAA XL, II, 1923, s. 520.
202. Dansk biogr. leks. under Ulfeldt og Thott.
203. Dansk biogr. leks.
204. Kh. saml. 3. rk. II, s. 502, Ole Degn, s. 125.
205. Tyge Brahe anf. skr., s. 131.
206. Smst., s. 132.
207. H. C. Bering Lüsberg: Vesten

- for sø og østen for hav. Trolldom i København og Edinburgh, 1909.
208. Dansk biogr. leks.
209. Kb. (1588-92), s. 275f.
210. Smst.
211. Norske saml. I, 1852, s. 468f.
212. C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: Den danske adel i det 16. og 17. årh., I, 1887, s. 177f.
213. H. P. Resen: Frederich II.s krønike, 1680, s. 359, 363.
214. Kh. saml. 3. rk. II, s. 493, Ole Degn, s. 121.
215. Dansk biogr. leks. under Krag.
216. Kh. saml. 3. rk. II, s. 491, Ole Degn, s. 120.
217. H. Jørgen Helms: Valkendorf kollegiums hist., 1917, s. 15ff., Rørdam III, s. 689f., Norvin I, s. 305f., II, s. 277ff.
218. Kh. saml. 3. rk. II, s. 505, Ole Degn, s. 128, Kinch II, s. 501f.
219. Kh. saml. 3. rk. II, s. 486.
220. Smst., s. 496.
221. Smst., s. 507: Bering Liisberg anf. skr. s. 45f.
222. Dansk biogr. leks., Kh. saml. 3. rk. II s. 512, 473.
223. Danske slotte og herregårde, V, 1964, s. 215f.
224. Dansk biogr. leks.
225. DAA, XII, 1895, s. 165f.
226. Kh. saml. 3. rk. II, s. 514, 515, Ole Degn, s. 132, Wiberg I, s. 348.
227. Kh. saml. 3. rk. II, s. 514, Ole Degn, s. 132.
228. Kh. saml. 3. rk. II, s. 517, Ole Degn, s. 133,
229. Kh. saml. 3. rk. II, s. 521, Ole Degn, s. 134.
230. Kh. saml. 3. rk. II, s. 519.
231. DAA, XLIII, II, 1926, s. 26., Dansk biogr. leks. under Eiler Grubbe.
232. Wiberg I, s. 255
233. Kh. saml. 3. rk. II, s. 518.
234. Smst., s. 520.
235. Dansk biogr. leks.

Bue Kaac, f. 1909, seminarielektor, Pagh's Allé 12, Esbjerg. Artikler i FRA RIBE AMT 1952-77, i Årsskrift for Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg 1963-67, m.m. Har desuden udgivet Feudalismen i Europa ca. 700-ca. 1050, 1973 og Peder Hegelunds almanakoptegnelser I-III, 1976-77.

Gamst ca. 1900

Af Friis Legardt Skov

Den første vejstrækning, undertegnede stiftede bekendtskab med, var den lille stump vej fra gården »Rugholm« til Gamst by. Der var en lav, tør grøft på begge sider af vejen. Bagved var et lille dige. Lige ud for gården var der store træer i vej-kanten og i skyggen af dem i vådt vejr altid et grusomt søle, »smadret«, som heste og vogne måtte igennem, før de kom ind på gårdspladsen.

Men på varme og stille sommersondage sad karle og piger og vi børn på diget og iagttog »trafikken«. Det vil sige: Det kunne ske, at der dukkede en enlig cykel op på vejen østpå, om ad Sekjærs til. Så var det spændende, om nu denne cyklist henne ved korsvejen drejede til højre ad Gjesten til og dermed var ude af syne - eller kørte lige ud og blev borte om ad Mads Bondes og Refsing til - eller drejede til venstre ned forbi os. Så fulgte vi denne person med øjnene forbi gården efter Gamst til. Det var dog altså en lille begivenhed i eftermiddagens landlige ro. Andst kirke og mølle kunne vi se i horisonten mod øst. Kun i stille vejr kunne vi høre kirkeklokken ringe solen ned.

På hverdage kom de store, tunge arbejdsvogne, »kasvogne«, forspændt et par føløg, med korn, hø, roer, grøntfoder, som nu årstiden var til, eller om vinteren et læs korn i sække fra møllen. Kusken gemte sig i en stor kavaj på toppen af læsset i den bidende kulde under de mørke skyer. Måske både sneede og føg det allerede. - Ved vejen, ikke mange skridt fra gården, stod et kæmpestort, gammelt, vildt æbletræ lige nede i grøften med grene helt ned til jorden. Det dannede en hule og var pragtfuldt at se på i blomstrings-tiden.

Ad denne vej løb jeg, 5 år, foran min moder i april 1902 (min fader, Kristen Skov var død 32 år gammel samme år i

januar) i vejkanten til Gamst skole langs med pilehegnet oppe på diget, som gav læ mod vestenvinden. Dette pilehegn legede vi i, vi gik langs markside af det, mine søstre og jeg, og plukkede ærter i blandsæden. Jeg stoppede blusen fuld, mine søstre bandt deres forklæder op - så gik vi hjem i haven, satte os på havetrappen, og spiste løs. - Dette pilehegn! Når børn hører bibel- eller danmarkshistorie fortalt, forestiller de sig, at det foregår i nære, kendte omgivelser, og i disse omtalte piletræer hængte altså jøderne deres harper, når sorgen blev for stor i landflygtighedstiden.

Så kom vi til Jakob Damgaards gård med have, lade og gavlenden af stuehuset ud mod vejen. På gavlen stod sorte jernbogstaver I. J. S. P. D. Ladevæggen var gammel, skæv og fuld af buler, hvis en dreng stillede sig op med ryggen mod den kalkede væg, kunne en anden ikke se ham, hvis han fra hjørnet sigtede hen langs væggen. 40 år forud, i 1862, gik en 14 års dreng, min moders morbroder, Simon Simonsen, senere Lejrskov, fra sit hjem i Ranvholt, yderst ude i Gjesten sogn (Andst-Gjesten, et pastorat) »til præsten« før konfirmationen hos provst Schousboe i sognenes præstegård i Gamst. Han fortalte senere, at ladevæggen også dengang så sådan ud, og at børnene også dengang gemte sig på samme måde.

På vor skolevej passerede vi ofte Marie Niels Peter, som med sin strikkestrømpe i hånden græssede sin ko i vejkantens græs. Husmandskonen, som græssede sin ko i vejens græs, har nok været et almindeligt syn landet over. Vi ser hende med flagrende tørklæde og strikkestrømpe på Povl Steffensens »anskuelsesbillede«, der senere hang overalt i alle skolestuer.

Lige på hjørnet af vangvejen i Gamst by lå Georg Eriksens stråttækte hus, Gammel Gjergs hus. Han holdt om vinteren privat husflidsskole for nogle drenge i byen - i et ret stort rum med smårudede vinduer ud til vejen. Kakkellovnen røg ofte, så rummet var fuldt af røg, der måtte luftes ud gennem gang og yderdør, men det tog vi ikke så nøje. Vi snittede og

skar cirkelrunde karvsnitmønstre ud med billedskærerjern - således som man ser dem på æsker og manglebrætter omkring på folkemuseerne. Vi udgjorde nok en lille flok af de allersidste udøvere af denne gamle folkekunst. Jeg duede ikke til det, skar mig i en finger og ser mig selv stå i det lille køkken bagved ud til haven og skylle fingeren i snavset vand i et bulet blikvaskefad. Derefter gik jeg over til at binde børster, som vi også lærte. Det var mindre farligt, men også børstenbinderiet har sin egen teknik, som vi lærte at kende. At binde børster var ligesom lidt ringere end snedkeriet, og en børstenbinder hørte vist i ældre tid just ikke til de mest estimerede blandt håndværkerne. (Det fremgår også af replikken i Holbergs »Den politiske Kandestøber«: »at votere som en børstenbinder«. Når jeg senere i teatret hørte disse ord, vidste jeg nok, hvor meget en børstenbinder var agtet). Ved forårets komme havde jeg en hel bunke støve- og fejekoste, som jeg ikke vidste, hvad jeg skulle gøre ved. Min farbroder, Jørgen Skov i Gesten, forbarmede sig over mig og købte en del. En børste gemmer jeg endnu, 70 år efter, en lille meget fin hartebørste, lavet af hvide og røde svinebørster, foroven betrukket med blå fløj, med et blankt metalbånd i kanten fastgjort med blanke sømhoveder. En øjenlyst den dag i dag og sådan set også anvendelig, når man skal være meget fin og tager sin mørke filthat frem.

»Gammel Gjørg« gik rundt på værkstedet og så til. Det var hans fødselsdag den 25. januar. Så gav han kaffe i det ved siden af liggende forsamlingshus til omtrent hele byen. Folk så hen til denne dag og sagde, at »først, når man kom hen imod »Gammel Gjørg«s fødselsdag, kunne man mærke, at dagene begyndte at blive længere.« - »Gjørg«s hus er ikke mere. Nogle år efter hans død, en aften, da der var sammenkomst i forsamlingshuset, lød råbet: »Gjørgs hus brænder!« - Det gjorde det - med stråtag og det hele. Et nyt lille pænt hus blev rejst på grunden - lige midt i landsbyen.

Forsamlingshuset var af nyere dato. Det blev bygget på min stedfader, Jens Jensens initiativ.

En foredragsforening blev dannet, og hvert efterår blev der som i alle forsamlingshuse landet over holdt efterårsmøder med god tilslutning. Dog kom ikke de landskendte foredragsholdere som Jakob Knudsen, Aage Meyer Benedixen, P. A. Rosenberg osv., som på denne tid hvert efterår havde deres store turneer over hele landet, dem kunne den lille by ikke magte økonomisk. Det var de yngre lærere fra Askov og omegnens grundtvigske præster, som måtte holde for: *Hjortkær*, *Malt*, *Nissen*, *Brørup*, *Birk*, *Påby*, *Richter*, *Vejen*, og andre. Folk flokkedes og satte sig på de smalle bænke uden rygstød. Vi sang »Skyerne gråner og løvet falder« og »Nu falmer skoven trindt om land«. Jeg husker så tydeligt, med hvilken opmærksomhed og interesse jeg hørte på foredragene. Endnu ser jeg for mig provst Hjortkær, dengang Malt, gå på talerstolen, sætte lorgnetterne til rette på næsen, folde hænderne over talerstolens kant, begyndende: »I lørdags læste vi om den russiske statsmand Stolypins død, dræbt ved et attentat i Kiev...«. Hvad han ellers talte om, kan jeg ikke huske, men som det ofte sker, kan sådanne løsrevne sætninger fæstne sig urokeligt i erindringer. Efter historien fandt begivenheden sted 1911, jeg var da 15 år. *) Ved en sådan indledning fik han straks forsamlingens opmærksomhed. Pastor Richter talte om dramatiske begivenheder fra historien, Elizabeth I og Marie Stuart af England eller Struensee-tiden i Danmark! - Kaffen blev lavet i det lille køkken ved indgangen, og store fade med smørrebrød blev viklet ud af servietter og sat frem på borde. Om aftenen var der oplæsning. Pastor Richter læste engang, husker jeg, en novelle af Thomas Lange »Faldende blade«. Han tryllebandt virkelig hele forsamlingen med

*) Samme alder havde den russiske forfatter, Konstantin Paustowski, som oplevede begivenheden ved selvsyn og skildrer det senere i sine erindringer, på dansk 1967, »Fjerde år« 238, »Skuddet i teatrete«.

denne meget vemodige, men også meget langstrakte og romantiske fortælling ude fra »Eventyrets Land«. - Det havde næppe kunnet lade sig gøre i vore dage.

I »Huset« blev holdt juletræ for alle skoledistriktets børn, hvor man vist ikke i alle hjem dengang havde råd til at have juletræ. At juletræet til sidst blev plyndret og væltet om på gulvet, og børnene trak det frem og tilbage under tummel og spektakel, er et ubehageligt minde.

Høstgilder blev holdt i hjemmene - med flæskesteg og æblekage - og bagefter gik folk ned i »æ hus« til dans. Baller blev holdt i massevis. Også danseskole med danselærer Schlüsen fra Vejen. Vi lærte vals, hopsa, firtur og sekstur. Endog lancier, som altid blev danset et par gange i løbet af en aften.

Skolen lå midt i byen med sin legeplads. Bygget 1894. En stor skolestue i hver ende, førstelærerens lejlighed i midten og lærerindens (andenlærerens) over denne i den store kvist. I april 1902 kom jeg i 1. kl. hos Karen Hansen. Fra min plads så jeg ud i lærer L. N. Jensens have på nogle vældig store, grønne blade omkring en pumpe uden for Jensens køkkendør. Det var peberrod, forstod jeg senere.

Selvfølgelig stavede og regnede og skrev vi, og Karen Hansen var god og rar og fortalte os bibelhistorie. Engang blev hun spurgt om, hvad der ville blive af os mennesker, hvis jorden gik under. »Vorherre tager os til sig«, svarede hun, så var den sorg slukket. Det samme spørgsmål blev senere stillet til en lærer på Vejen Realskole. »Ja, vi omkommer vel«, lød svaret. Det var mere foruroligende.

Alle tre store vinduer mod øst var fyldt med Karen Hansens potteplanter. Engang imellem sagde hun: »Nu skal alle mine potteplanter skylles ude under pumpen på legepladsen«. Så blev der et rend, hver med sin blomst, ud og ind igen. Det var meget morsomt. På legepladsen var »klatremaskinen«, et gymnastikredskab med svære stolper i jorden og bomme imellem, som vi slog kolbøtter over. Vi løb frem og

Gamst skole o. 1910.

Førstelærer Laur. Nielsen Jensen.

Lærerinde Karen Hansen.

tilbage fra den ene side af pladsen til den anden. En dreng skulle på midten fange så mange som muligt, så skulle de hjælpe ham med at fange. Til sidst kunne ingen slippe igennem. Senere blev holdt rigtige gymnastiktimer i det nybyg-

gede forsamlingshus. Støvet stod os om ørerne. Der var ribber i den nederste ende. Der var jo ofte bal i »huset«, og for at gulvet kunne blive fint glat gik en karl rundt og skrabe det stearinlys ud på gulvet ved ballets begyndelse. Så var gulvet også glat til gymnastiktimen, for glat. Det skældte læreren ud over.

Karen Hansen boede ovenover i en hyggelig lejlighed, to stuer og køkken - mod vest. Som dreng besøgte jeg hende en eftermiddag og husker, hvor vældig højt oppe det var derfra at se ned på legepladsen. »Og så høj var Goliath«, fortalte hun, »at han kunne stå nede på pladsen og se ind ad mine vinduer«. Jeg fik lov til at se hendes prospektkort, som fyldte en hel skotøjsæske, artigt tage dem af æske og lægge dem i æske. Engang kom hun ned i skolestuen med en blikæske og raslede med indholdet. Vi skulle gætte. Det gjorde vi på alt muligt. Småkager var det, som blev delt ud.

Hun bevægede sig vanskeligt - med stok, hendes ene ben var stift. Det var nok vanskeligt for hende med den høje trappe ned og op flere gange om dagen. Hun var engang faldet ved foden af trappen, hvor jeg hjalp hende op. - Jeg husker hende iført en kjole til gulvet af noget blankt, blåsort stof, siddende stramt over brystet med en række små glasknapper fra brochen og til midjen - en lille kappe på det glatsiddende hår - tidens mode. Når hun fortalte, stod hun op og spilede alle ti fingre ud med fingerspidserne mod katederet - jeg syntes, de kunne så nemt brække. - Hun døde i 1905.

Jeg mindes, at moder den aften - lampen var lige blevet tændt - i mørkningen kom ind ad døren og fortalte, at Karen Hansen var død. Hun blev begravet på kirkegården i Bække, hvor hun stammede fra. Jeg så ofte senere hendes grav, når vi var på besøg hos vor familie dér, og stenen, hvorpå der stod: »Rejst af Beboere i Gamst« - indtil graven en dag var sløjfet, og stenen fjernet.

I det andet klasseværelse, også med tre store vinduer mod

øst, regerede førstelæreren L. N. Jensen. (Også de senere andenlærere havde historie- og geografitimer derinde). I de lyse morgentimer begyndte lærer Jensen hver dag med morgensang og bibelhistorie. Vi sang meget ofte »Vorherre han er en konge stor«. Denne Grundtvigs gode fortrøstningsfulde salme syntes jeg dengang, vi sang alt for ofte. Den kedede mig. Endog med de morsomme rim:

»Guds engle endnu såvel som før
gør alt, hvad han vil beslutte,
og låse man kan slet ingen dør,
så de jo derind kan smutte«.

Lærer Jensen fortalte os bibelhistorie, hørte os vel også i salmevers og katekismus, dog ikke med stor strengthed.

Ingen kom til at »siddede efter« eller fik af spanskørret, fordi de ikke kunne deres salmevers og skriftsteder.

Fik da ingen nogen sinde af spanskørret? Det skete - under lydløs stilhed - men meget sjældent.

Han kunne finde på at fortælle os et gammelt dansk folkeeventyr (f.eks. Riig Per Lassens Karen) - også engang en mørk vintereftermiddag, siddende oppe på katederet, fortalte han os om høbjærgning ude i marskengene ved Ribe i hans barndom. Både han og hans kone stammede fra denne egn.

Han læste eller fortalte Baards historie fra Bjørnsons »En glad gut« og fremsagde ofte i forbindelse med morgen- eller aftenbøn Baards vers: »Elsk din næste, du kristensjæl, trød ham ikke med jernskoet hæl, ligger han end i støvet! Alt, som lever, er underlagt, kærlighedens gjenskerbermagt, bliver den bare prøvet«.

I vore »poesibøger« skrev han altid Tyge Brahes valgsprog: »Ej blot synes, men være«. Hos børnene vakte de vise ord sjældent fortjent opmærksomhed. »Hvad skrev lærer Jensen?« blev der spurgt, når vi fik bøgerne tilbage. »Aa, han skrev bare: »ikke blot synes, men være«. Som om det var den mindste kunst.

Bøger havde vi ikke mange af. Vi havde i skoletasken nogle enkelte, i alle skoleårene de samme undtagen for læsebogens vedkommende. Den uddeltes af skolen, en ny hvert år. De øvrige skulle vi selv skaffe, men selvfølgelig først når vi havde lært at læse. De var Nikolaj Nielsens Bibelshistorie og samme forfatters Danmarkshistorie. I sidstnævnte var bagi tilføjet et lille tillæg om litteraturhistorien. Efter dette tillæg lærte vi første gang alle Danmarks digtere fra folkeviserne til I. P. Jacobsen og Erachmann at kende, af navn i hvert fald. Men så heller ikke flere. Den nyere tids øvrige »fritænkeriske« og realistiske forfattere efter Brandes blev ikke omtalt. I læsebogen var dog medtaget enkelte nyere ting - Pontoppidans lille novelle »Et Grundskud« f.eks. I alle årene fulgte os L. P. Rasmussen Lidemarks små røde sang- og salmebøger og så Roskilde Konvents Salmebog, gennemset af Ingemann 1855. Efter den lærte vi vore salmevers udenad. De blev fremsagt i den første time. Man hører så tit, at disse versfremsigelser i skolerne i gamle dage gav anledning til tårer og eftersiddende. Det kan have været sandt mange steder. I Gamst skole gik det ikke så hårdt til. For mange blev glæden ved vers og poesi grundlagt i disse timer og ved fortællingerne af bibel- og danmarkshistorie, eller i det mindste en arvet modtagelighed imødekommet.

Vi fik som sagt en læsebog til dansktimerne hvert år. »Myrebogen« de første år. Meget beskedent på titelbladet: »udgivet af en skolemand«. Der var meget afvekslende læsning, prosa og vers. Skiftevis latinske og gotiske bogstaver, så vi ikke tænkte over, når vi læste det ene, og når vi læste det andet. Naturligvis begyndte vi at stave i »Hanebogen« og at skrive på de sorte skifertavler med trærammer om. Når siden var fuld, blev den tørret ud med en lille klud, og vi havde en lille Eau de Cologne-flaske med vand til at stænke med. Vi måtte endelig ikke spytte på tavlen. Det gjorde vi alligevel.

»Myrebogsystemet« havde 8 bind, hvoraf jeg især husker de 4 første. Hvert bind skulle slå til et helt år, følgelig blev

de læst og læst mange gange igennem i løbet af året. Digte og prosastykker indprentede sig til gengæld i erindringen for hele livet. Ligeledes Poul Steffensens tydelige tegninger. F. eks. »Abelone har tandpine« og »De to koner med lærredsrullerne på bleg«. Alle juleillustrationerne: Vognen fra købstadens juleindkøbstur ruller ind på gårdspladsen i den mørke vinteraften. De kørende bliver modtaget i den åbne gangdør, den lille broder er forrest, og moster Sara står med løftet lampe i baggrunden. Lyset fra petroleumslampen falder på de to heste foran vognen. Endvidere: Gamle Jørgen Ringer oppe i kirketårnet kimer julen ind. Man ser gennem lydhullerne ud over den sneklædte landsby. - Kirken med de oplyste vinduer i den sene vintereftermiddag. Folk i forgrunden strømmer ind gennem lågen i stendiget. - Præsten med høj silkehat, fru, drengene, moster Sara og velsagtens lillepigen er med i flokken. - Præstefamilien omkring det tændte juletræ i spisestuen med buffet og portierer foran døre og vinduer, således som det nu så ud dengang i en idyllisk præstegård omkring 1900. Således huskes nogle af billederne. Idyllisk var det altså. Og teksten: løsrevne sætninger har sat sig fast i erindringen og er blevet citeret ved passende lejligheder. Om juleaften: »Klokken fire var det næsten mørkt«. - »Det var strengt nok for Jørgen Ringer at holde ud en hel time i tårnet, men han vidste, at folk lyttede glade til det budskab, hans klokker havde at melde - og det gav kræfter«. - »Først vankede der risengrød, derpå flæskesteg med rødkål og til sidst æbleskiver«.

»Myrebøgerne« fulgte os ikke op i alle skoleårene. Vi fik andre serier. Vi husker digtene af Zakarias Nielsen: Gartnerens lille søn: »Velkommen, velkommen min elskte dreng, fra sengen og ud i haven, og Gudskelov at ej det blev, fra sengen og ud i graven« og: »Her kommer jeg, din lange dreng, med et par grønne grene, og lægger på den hvide seng et flor af ønsker rene«. Eller Kaalunds: »En Valplads« og Oehlenschlägers: »Min bøg på Brøndby Bakke«. Mange ting

var blandet sammen i den tids skole-læsebøger, både litterært og kunstnerisk værdifuldt og ting af mindre lødighed. Fra »Palle Madsens Siljetræer« til Turgenjews »Vagtlen« og H. Pontoppidans »Et Grundskud«. Hvem af os fra hin tid husker ikke skildringen af den fattige familie og grisen, som skulle fedes op til at være julegris, men som døde lige før slagtingen. Virkelighedsskildring fra tiden af første rang. Men at forfatteren kunne skrive: »Når galt skulle være, måtte det næsten hellere have været et af børnene« - det syntes vi dog var for galt.

Danmarkshistorie, geografi, afskrivning var henlagt til om eftermiddagen. Fysik og naturhistorie havde vi slet ikke. Hjemmelån af biblioteksbøger ej heller. Vi læste i hjemmet »Kolding Folkeblad«. Jeg husker nogle rejseskildringer af en der hed E. Staal, og så selvfølgelig om alle ildebrande, mord- og tyveriaffærer landet over. Tyve brød ind og stjal sølvkranse fra kongegravene i Roskilde Domkirke, Bulotti begik det grufule mord på Sjælland, og Kong Georg af Grækenland blev myrdet 1913. Fra det hjemlige bogskab læste vi, hvad vi kunne fatte på dette alderstrin. Før den tid, ca. 1908, kom de allerførste biblioteksbøger ind i skolestuen. Jeg husker tydeligt andenlærer Carlsen komme ind i skolestuen med en smal papæske, hvori befandt sig de første børnebøger til udlån - fra Chr. Erichsens forlag, de små røde bind: Robinson Cruso, Jordan rundt i 80 dage, Den gule Ulv, Børnene i Nyskoven, Nybyggerne i Kanada, Kaptajn Grants Børn, Paa det vildene Hav, Kong Salomons Miner, To Aars Ferie, og Carit Etlars »Mine kæreste danske Fortællinger«. Disse 10 bind satte han på katederet og delte dem ud - gratis udlån. Det var det overraskende. Ikke hver husstand kunne få i første omgang.

Sangtimerne blev ikke forsømt. Lærer Jensen havde, musikalsk som han var, af klassens børn dannet et flerstemmigt kor. Han spillede fløjte dertil. På eksamensdagen, når pastor Godtfredsen sad på katederet, blev koret kaldt ned og opstillet forneden i skolestuen. Vi sang de gamle fædrelandssange,

som nutildags snart er helt forsvundet: »Dannevang med grønne bred«, »Vift stolt på Kodans bølge«, »Hil dig vor fane«. Også »Jeg er en simpel bondemand« og »Se, Norges blomsterdal«. Ligeledes »I natten klam og kold bag Fredericia vold« og de andre sange fra de slesvigske krige.

I frikvartererne i dårligt vejr kunne vi betragte de mange historiske farvelagte billeder, som opklæbde på pap hang rundt langs væggen. Lige fra de første billeder oppe ved den sorte tavle fra den tågede oldtid, sten- og bronze- og jernalder. Sagntidens helte. Og længere nede på indervæggen fra den historiske tid: »Erik Glipping liggende på halmen i FINDERUP lade«, »Dronning Dagmar på dødslejet i Ribe«, »Kristian d. I indvier universitetet«, »Kristian II forlader København med sine to små børn ved hånden« osv. helt til »Frederik VI sejler i Frederiksberg Have« og vist blandt de sidste »Frederik VII siger farvel til tropperne foran Rosenborg« - helt nede ved kakkelovnen. Alle sammen billeder, som har været med til at fastholde historiske begivenheder for mange slægtleds børn. Nu er de borte overalt. De burde have været trykt op. Men historieundervisningen med fortælling i Grundtvigs stil og med de konkrete billeder er så omtrent forsvundet i vore dage - desværre.

Kakkelovnen var forneden i skolestuen, stor og sort, med tørvekasse ved siden. Uvorne drenge kunne finde på at fylde den op med tørv i sidste frikvarter - til ingen nytte. Det blev læreren ikke vel til mode over. Han skulle jo selv - med tilskud fra kommunen - betale brændslet af sin egen løn. I frikvartererne i dårligt vejr morede vi os herligt indendørs, sprang over borde og bænke, så støvet stod tykt i rummet fra de mange tøjsko. Træskoene stod på cementen i rad og række ude i forgangen.

Hen på eftermiddagen om vinteren sænkede mørket sig over det store rum - der var ikke lamper - og de sidste timer blev som sagt brugt til mundtlige fag.

Endelig rejste vi os op, ved firetiden, stillede os op ved si-

den af vore pladser og sang »Klokken slår, tiden går, evigheden forestår. Lad os da bruge den kostbare tid, tjene Vorherre med al vor flid, så skal vi nok komme hjem«. Hvad de sidste ord betød, var ingen i tvivl om! Vi greb vore tasker, fandt træskoene og vandrede snart på de sølede veje ad hjemmet til. Mange kom ikke hjem, før lampen var tændt. Nogle børn havde deres hjem helt ude efter Vejen til, hvortil skoledistriktet strakte sig. De kom i hvert fald ikke dertil om vinteren ved dagslys. De gik med skoletasker, syet af sækkelærred, også tit fyldt med varer fra »Brugsen«. Peter og Kristian Jessen fulgtes jeg med hjem til gården, de havde altid en del at bære fra »Brugsen«: en stor blære med fedt, en stor oval margarinekasse af pap med træbund, ca. 5 pund »Alfa Margarine« var stemplet på siderne, eller en stor lerkrukke med sirup, den skulle bæres forsigtigt. Kristian bar engang en sådan krukke og holdt den tæt ind til sig. Så skulle vi se, hvem der var størst, og stillede os med ryggen mod hinanden. Han tabte krukken! Aa, jeg kan endnu over 60 år efter udpege det nøjagtige sted, jeg kan se de tykke lerskår ligge i vejkanten og se siruppen roligt bane sig vej ind i græsset i vejsiden.

I Gamst er der hverken bakker, søer, damme eller så meget som en lille skov. Egnen er ganske flad. Der har engang været store skovstrækninger mellem Gamst, Gjesten og Refsing, men ikke så meget som lidt egepur er tilbage - som man kan finde det andre steder i landet.

Som dreng fulgte jeg dog bækken neden for haven hjemme ud mellem markerne og helt ovre ved Peter Jessens, ikke langt fra Vangvejen lå pludselig i en stump eng en lille lav høj helt hvid af anemoner. Det var et frydefuldt syn i forårslyset, altså måske et sidste minde om gamle skove. Nu er stedet forlængst »kultiveret« bort. Nej, skulle vi »i skoven«, måtte vi tage over i Gjesten eller Glibstrup skov, heller ikke så langt borte. Det skete meget sjældent. Engang mindes jeg dog en »skovtur« fra gården hjemme. Med hestevogn og kaffedel (sat på to sten over et lille bål). Vi var dog også en-

gang en flok børn fra Gamst skole, som var blevet enige om at gå over i Gjesten skov, over korsvejen, forbi Sekjærts, ad den smalle vej forbi sognefoged Petersens gård og endelig ind i den lille skov, som vi syntes var stor og vildsom. Vi måtte ved indgangen til skoven forbi Benjamins hus (udtaltes Benjammens hus). Uvist af hvilken grund var vi meget bange for Benjammen. Når vi bare kom dér forbi helskindet, så var vi i skoven. Engang løb vi vild i skovtykningen, nogle græd. Men pludselig stod vi igen ved Benjammens lille stråttækte hytte. Nu er der ikke det fjerneste spor tilbage af det lille hus. Ikke så meget som et vildtvoksende blomme- eller pæretræ fra haven kunne jeg skimte i buskadset af asketræer og nøddebuske, som nu forefindes på stedet, da jeg for ikke så længe siden betragtede stedet.

Jævnligt gik vi til børnefødselsdage i stadstøjet og med 25 øre i hånden. Vi blev venligt modtaget i forstuen og sagde goddag og til lykke, og når Rasmus Petersens Karen kom, tilføjede hun altid: »A ska' hels hjemfra«. - »Ja, det skulle vi også«, lød det så fra os alle. Legen begyndte. I stuerne, på loftet (hvor der lå korn), i laden, hvor vi sprang i hø og halm. Vi skulle jo gemme os og findes af dem, der »stod« og talte til 100. »Stjæl æ ståg« eller »Put«, hed det. Også »Paven i band« legede vi. Et loft ude i laden kunne somme tider alene bestå af nogle lægter belagt med kornneg eller hø. Jeg faldt engang igennem et sådant loft lige ned i en grisesti, hvor grisene fløj til alle sider. Der var ikke så langt ned. Blev vi trætte af at styrte rundt, samlede vi i haven, som dengang havde slyngede gange, de egnede sig godt til »Gående enke«. Vi vandrede rundt i gangene omkring buske og bede, to og to, hvert par med tre navne: æble, pære, blomme - rose, lilje, viol. Enken, vi mødte, skulle vælge. Valgte hun et af parrets navne, skiftedes denne ud, valgte hun sit eget navn, måtte hun fortsætte. På åben mark uden for gården spillede vi pind og »To mand frem for en enke« og »Svingefigurer«, sådanne lege, som nu helt er af mode. (Betrakter man et

Gamst præstegård o. 1890.

gammelt maleri af den flamske maler Breugel, »Børnelege«, fra 1560'erne, er det helt overraskende at se, at det er de samme lege, børnene legede dengang som i vore dage. - Oppe i hjørnet til venstre »svinger de figurer«).

I Gamst lå endnu indtil ca. 1956 den gamle præstegård, hvor præsterne for Andst og Gjesten pastorat, der ofte var provster, i århundreder har boet. Jeg husker endnu den gamle have med de gamle lindetræer og husets mange smårudede vinduer. Engang var jeg inden døre (det var nu blevet til en almindelig bondegård). Jeg så de gamle barokdøre og opdagede i en af de gamle ruder ud mod haven indskriften: »Seende så jeg intet - intet hørende hørte jeg«. - Et kort stykke vej syd for haven ligger endnu skrænterne ned mod Gamst sø, som blev udtørret omkring 1830. Derfra sejlede præsten ofte i båd til Andst kirke i sydøstlig retning. Provst Schousbøe var den sidste præst, som boede her før delingen af pastoratet i Andst og Gjesten sogne, og præstegården blev flyttet til Andst. Nu er intet tilbage af haven og stuehuset, kun et grønsvært og nogle forblæste træer.

Var barndomstiden en lykkelig tid? For nogle ja, for andre ingenlunde. Ingen vil dog have indvendinger mod Paludan-Müllers verslinier i 2. sang af Adam Homo: »O, fjerne Barndomstid! som os forlod, som vi forlod og som i Mindet sover«. Dengang sagde de voksne: »Alt kommer nok, når først I bliver store« og senere - senere toned røsten nu så stille: »Dit paradys var kun, da du var lille!«

Skov, Friis Legardt. Født 2. november 1896, »Rugholm«, Gamst. Præliminæreks., Vejen realskole 1913. Lærereks. Silkeborg, 1917. Lærer ved Gammelby skole, Esbjerg, 1925-64. Hjerdingvej 56^a, 6700 Esbjerg.

Noget om nogle af Varde Skovbogades gamle gårde, som måtte forsvinde

Af fhv. overlærer Evald Larsen, Varde

»Den rejsende, der ved begyndelsen af det 19. århundrede ved sommertid agede sønder ind imod Varde, fik et tarveligt indtryk af byen. Egnen var tør og træløs, vejen sandet og lav, og de høje flodpæle, der omgav den, vidnede om, at byens sydlige del til tider var omflydt af det nære Vesterhavs brusende vande. Kun de grønne engdrag, der fulgte åens løb, så langt øjet kunne række, livede lidt op i det triste landskab.

Byen ligger på en bakke, der falder stærkt mod syd, som gør, at husrækkerne, set fra bakkens fod, højner sig og synes større, end de i virkeligheden er. Røde tegl titter frem mellem stråtagene, og nær bakkekammen knejser et stort, stærkt stenhus, som hæver sit røde tag højt over gadens andre huse og synes at være det eneste våningshus af anseelse, byen ejer.

Nået frem ad broen, som fører over åløbet, møder den rejsende toldkordonen, der omringer byen, og de grønklædte toldere, som han først må se at blive færdig med, og drager så ind og op ad Skovbogaden - den nuværende Storegade - forbi den anselige Tranbergske brænderigård og videre frem mod det store stenhus med den høje stentrappe med jernbalustre og den af rhinlandsk sandsten byggede portal, hvorover Fugl Fønix hæver sig - - «

Med disse ord indleder litteraten Ludvig Murtfeldt (1838-1920) et af sine mange »kulturbilleder« eller historiske skitser, som sammenfattedes under overskriften »Det Varde, som forsvinder«.

Det »store, stærke stenhus« er jo Den Kampmannske Gård, købmandsgården på hjørnet af Skovbogade og Kræmmergade, opført af Hans Wolff Øllgaard efter branden 1779 i

stedet for den gård på samme sted, som hans fader, Rasmus Øllgaard, havde ejet og beboet til sin død 1770. Over døren læses på latin: Genoplivet af asken 1781. En af de senere ejere, Hack Kampmann, som i 1797 fik skøde på gården, og efter hvem den siden har haft navn, ombyggede bl.a. forhuset, men han lod indskriftstavlen forblive, muligvis af hensyn til Hans Wolff Øllgaard, som levede og virkede i Varde til sin død 1829.

Forskellige forordninger om, at borgerne skulle tække deres huse med sten i stedet for med strå, frugtede kun lidt, og det oplyses, at endnu i 1792 var stadig 85 huse i Varde strå-tækte. Derfor blev branden i Nørregade og tilstødende gader i 1821 så omfangsrig. Der brændte 66 gårde og huse.

Når Murtfeldt lader »røde tegl titte frem mellem stråtagene« ved besøg i Skovbogade i begyndelsen af det 19. årh., er det ikke i den nedre del af gaden, Sønder-Skovbogade.

Af brandtaksationsprotokollen fra 1818 fremgår det, at der da er en halv snes gårde i Skovbogade, som helt eller delvis har stråtag. Det er øverst i gaden og især på den østre side.

Der skal i det følgende skrives et og andet om »det Varde, som forsvandt«, nærmere bestemt om rækken af gårde på Skovbogades østlige side, fra Arnbjerggade til Østergadehjørnet, som i 1933 og følgende år måtte falde, for at gaden kunne blive en bredere færdselsåre. - Ved en byrådsbeslutning i juli 1894 ændredes gadenavnet Skovbogade til Storegade.

Af kildemateriale kan foruden Lindberg Nielsens *Varde bys historie* (1942) nævnes forskellige arkivalier i Varde byhistoriske arkiv: kopier af kirkebøger og folketællingslister, samlingen af Murtfeldts avisartikler, opklæbet i hæfter, samt Lindberg Nielsens efterladte papirer. - Han døde i 1973 som landsarkivar i Odense.

Lindberg Nielsens udskrifter af Varde skøde- og panteprotokoller angående Tranbergs købmands- og brænderigård -

den af Murtfeldt i indledningen nævnte - går tilbage til 1680-erne.

Af særlig interesse er følgende: 3. juni 1780 får købmand Frederik Westesen skøde af sin broder i Lyhne kro på dennes »afbrændte gård, beliggende i Skovbogade imellem Mads Andreassen på den nørre og ud til engen og Varde Bro på den sydre side, tilligemed den derved liggende eng, Bleghauge kaldet, samt brandhjælp. Købesum 1.300 rdl.«

Frederik Westesen (1751-1787) var gift med Maren Jensdatter. Han døde kun 36 år gammel, og hun giftede sig 1790 med Jørgen Tranberg, købmand og tobaksfabrikant. Ved folketællingen 1801 er han 38 år, og hun er 50. Foruden en søn, Knud Westesen, og 2 døtre af hendes 1. ægteskab er der 3 børn af 2. ægteskab: Frederik, Andrea og Andreas Peter Tranberg på henholdsvis 9, 7 og 5 år. Og der er 11 tjenestefolk!

Brandtaksationen 1818 omfatter foruden forhuset på 22 fag et tværhus, 20 fag, og 4 sidehuse med pakhuse, lade og stalde. I sidebygningen mod Arnbjerggade var der tobaksfabrik.

Købmand Tranberg havde i almindelighed en halv snes heste til den tids megen transport af varer på hestekøretøjer. - Forsikringssummen var 9.740 rdl.

9. januar 1823 fik Andreas Peter Tranberg af faderen, Jørgen Tranberg, udstedt skøde på gården tilligemed samtlige til tobaksfabrikken hørende redskaber samt en sønder for gården beliggende eng, der strækker sig til åen og grænser på østre side til den såkaldte gamle mølleå. Købesum 4.000 rdl.

10. januar 1823, altså dagen efter skødeudstedelsen, holdt A. P. Tranberg bryllup med købmandsdatteren fra den Schultzke gård på Torvet, Andrea Schultz, født 11. oktober 1800 i Varde.

A. P. Tranberg døde i dec. 1831, så ved folketællingen 1834 er Andrea Tranberg opført som købmandsenke, og hun

har 5 børn i alderen 3 til 11 år. Som medhjælper har hun handelsbetjent Christian Hendrik Friedel, 31 år, ugift. Og der er navne på 10 »tjenestetyende«.

Enken giftede sig o. 1835 med købmand Eduard Hoffmann, født 1802. En søn, August Hoffmann, fødtes 1836.

Ved brandtaksationen 1847 er Eduard Hoffmann endnu ejer af gård nr. 134, men ved taksationen 10 år senere er den udstykket i 3 ejendomme. Som ejere af disse er anført toldbetjent Neidhardt, amtsstuefuldmægtig S. Michaelsen og redaktør Helms.

Her skal indskydes, at købstæderne i Danmark fik tvungen brandforsikring i året 1761, og taksationsnumrene i protokollerne benyttedes senere som angivelser ved køb og salg af købstadsbygninger. Men ved omtakseringer forandredes disse numre. Således fik ejendommene i Varde nye numre i 1857, og de gjaldt til o. 1884, da vi fik de matrikel-nr., som stadig er gældende, og som kan ses i den af Varde kommune udgivne Bevaringsplan og registrant 1976 og i Varde vejviser 1977.

Om nabogården, nr. 130, senere nr. 36, sidst matr.-nr. 150, haves ikke mange oplysninger i byarkivet. Den er med et forhus på 11 fag af langt mindre format, vurderet i 1818 til 3490 rdl., og den ejedes fra o. 1820 af kobbersmedemester Christen Gotfredsen (1790-1874). Ved tællingen 1834 anføres, at Gotfredsen også er brandkaptajn. Hans hustru er 40 år, og der er 2 sønner, 14 og 4 år. Gotfredsens svigerfar, 74 år, bor hos dem på aftægt.

Kobbersmeden, vistnok den eneste i Varde, var 1841-43 formand for borgerrepræsentanterne i Varde. - Lindberg Nielsen har i en fodnote s. 108 i byhistorien en lille, morsom historie om Gotfredsen, som o. 1840 blev kaldt til et engelsk krigsskib på Hjerting Red for at udføre en reparation. Han tog af sted iført sin prangende brandkaptajnsuniform med store forgyldte epauletter. Da chefen på krigsskibet så den fine uniform, antog han Gotfredsen for at være en højere-

stående dansk søofficer, hvorfor han straks gav befaling til mandskabet på skibet om at stille op til parade! - Uniformen hænger den dag i dag til skue på Varde Museum. - Gotfredsen solgte o. 1850 sin gård til guldsmed Lundt.

Den næste gård opefter i gaden, »Byfogedgården«, var i Jørgen Tranbergs tid en del af hans store bygningskompleks, det samme gjaldt vist også Gotfredsens gård.

Den første i rækken af 4 byfogeder, som boede her, var Wedel-Heinen. Han afløste den i 1827 afdøde byfoged Haagen von Astrup, som boede i Nørregade i en ret stor gård, der senere blev »Engelsklagterens gård«. Andreas Claus Wedel-Heinen, nys udnævnt kammerjunker, foretrak at flytte ind i den Schultzske gård på Torvet. Han havde før 1827 været sekretær i højesteret i København, og hans hustru, Elisabeth von Krogh, havde været hofdame. De havde stort tjenerskab og kørte i karet, byens eneste, med forspand, og forholdene i gården på Torvet blev for trange, så allerede i 1829 flyttedes der ind i gård nr. 127 i Skovbogade. - Wedel-Heinen fik først skøde på gården i aug. 1836. Sælgerne var H. P. Forum og Knud Christensen, begge købmænd.

En stor have stødte op til Arnbjerg, der dengang var en nøgen sandbanke, og byfogedparret fik den tanke at søge denne beplantet. I en »historisk skitse« om Lystanlægget Arnbjerg gør Murtfeldt rede for tankens realisering. Forinden Wedel-Heinen ville indstille sagen til stiftamtets resolution, udbad han sig 15. april 1829 de eligerede borgeres (byrådets) gode betænkning. Og disse »havde i ingen henseende noget at erindre imod højvelbårne hr. kammerjunker v. Wedel-Heinens forehavende at anlægge et skovanlæg på Arnbjerg«.

Stiftamtets tilladelse lod ikke længe vente på sig, og arbejdet sattes i værk med byfogeden og hans hustru som drivende kræfter, bl.a. assisteret af gartner Niels Hansen, der boede på Torvet.

I 1930 rejstes i anlægget en mindesten med indskrift forfattet af lærer L. Emil Christensen:

1829-1929

BYFOGED WED.EL-HEINEN OG
HUSTRU ELISABETH TIL MINDE

*Arnbjerg volde, nøgne, gølge
fik I lykke til at smykke.
I en fattig tid I med id, mod og tro
her fik træer til at gro.*

Rejst af borgere i Varde.

Byfoged Wedel-Heinen forflyttedes i 1842 til Middelfart, men forinden havde byfogedparret den 24. juli haft æren af et kongebesøg, da Christian den Ottende var på Jyllands-rejse. Der var taffel i byfogedgården, hvor kongen og hans følge overnattede, inden rejsen fortsattes til Ribe.

De følgende ejere af gården var byfoged Theodor Quistgaard (1842-47) og byfoged Olaf Stephani Stephensen (1847-1854).

Ved folketælling 1. februar 1860 er som ejer af Skovboga-
de nr. 127 anført Jens Albrecht Frederik Bagger, byfoged i
Varde og herredsfoged i Øster og Vester herreder, 40 år, født
i København. Hans hustru, Marie Jensine Bagger er 32 år,
født i Holstebro. Der er en datter på 7 år og tvillingdøtre, 2
år gamle. Endvidere Anton Marinus Lunøe, 38 år, født i Løg-
stør, ugift, fuldmægtig, samt barne-, stue- og køkkenpige.

10 år senere er i stedet for Lunøe kommet Hans Andresen,
22 år, ugift, født i Odden på Fanø, fuldmægtig. Denne unge
mand, som kun havde nydt almindelig skolegang på Fanø,
blev 1. marts 1862 kontorist hos byskriver i Varde og herred-
skriver i Øster og Vester herreder, cancelliråd T. Smith, der
boede på Gjellerupholm, men havde embedskontor i præste-
gården ved Torvet (hvor nu Hotel Varde ligger).

Da Schmidt tog sin afsked 1. oktober 1863, forenedes hans
embeder med byfoged Bagers, og Andresen overflyttedes på

Smiths anbefaling til Baggers kontor. Familien Bagger optog ham med stor elskværdighed i deres hjem, der blev sørget for privat undervisning, så Andresen i 1865 kunne tage præliminæreksamen ved Universitetet. Hele året 1868 havde han orlov, så han i København kunne forberede sig til dansk juridisk eksamen. Februar 1869 vendte Hans Andresen hjem til Varde som examinatus juris, ganske vist kun med en 2. karakter, men han blev nu 3. fuldmægtig på kontoret. Fuldmægtig Lunøe nedsatte sig i 1876 som sagfører, og Andresen blev 1. fuldmægtig hos Bagger.

Herredsfuldmægtig og cancelliråd H. Andresen blev i 1922 ridder af Dannebrog og forfattede i den anledning en levnedberetning til ordenskapitlet, og denne beretning er trykt i Fra Ribe amt 1952, side 41-59. Hans datter, Helga Elisabeth Høier, skrev i Fra Ribe amt 1970, side 447-460, om barndommen i Varde i halvfémserne.

Byfoged Bagger tog 1880 - efter 26 år i embedet - sin afsked på grund af svagelighed. Hans efterfølger, byfoged Lendrop, ønskede ikke at overtage gården, som solgtes til anden side.

Ved ejendomsvurdering 1904 var manufakturhandler I. N. Iversen ejer af »byfogedgården«, i 1932 var det læderhandler H. Pallesen.

Omtalen af »Asylgården« gemmes lidt, og vi fortsætter med gård nr. 124. En af ejerne var provst Jens Beck, som var sognepræst i Varde 1795-1815. Han afløste i embedet Christian Carl Brorson, biskop Hans Adolf Brorsons søn, død 1795, og fik skøde på ejendommen i Skovbogade 17. juni 1796. - Der var dengang ingen embedsbolig til præsten i Varde. Christian Carl Brorson havde 1786 købt gården ved Torvet - nævnt ovenfor - og efter hans død overgik den til svogeren, byfoged Fogtmann.

Efter Jens Becks afgang fik købmand Isak Cohn i 1816 skøde på nr. 124, og den videresolgtes i 1827 til Rudolph Ludvig Murfeldt, f. 1784 i Hessen, militærkirurg i udlandet og til

sidst i Danmark. Han blev distriktskirurg i Varde 1. maj 1822 og krigsråd 16. juni samme år.

Ribe amts sygehus i Varde blev oprettet 1794. Det var kun en lille bygning på det østlige hjørne af Lundgade og Østergade og udelukkende beregnet til veneriske patienter. Det fik en tilbygning i 1827 og blev nu også åbnet for patienter med andre sygdomme.

I den af kong Frederik den Sjette under 1. maj 1822 givne bestalling skal Murtfeldt være »Distriktskirurg i Vor Kjøbstad Varde og ved sammes Hospital saavel som i Vester, Øster, Nørre samt Skads Herreder i Ribe Amt i Vort Land Nørrejyl-land«.

Efter indrettelsen af den medicinsk-kirurgiske embedseksamen i 1838 fik embedslægen efter 1840 titlen distriktslæge.

I mindet om barndomsårene i krigsrådens gård skriver Ludvig Murtfeldt (født 1838) i begyndelsen af den lange artikelserie om den store brand 1821: »Ærede læsere af yngre slægter, som ikke kender mig, bedes lægge mærke til, at jeg som embedslæge, krigsråd Murtfeldts søn kom meget i berøring med store og små bønder, sigøjnere, skøjere, tattere og andet omstrefende folk, der indbragtes i lægens gård på Storegade overfor den Kampmannske gård - og jeg således allerede for to menneskealder siden fik lejlighed til at øse ikke mindst af folkemund, men også ved menneske- og arkivstudier, således, at hvad jeg fortæller er godt funderet«.

Distriktslæge og krigsråd Murtfeldt døde 7. marts 1851 af vattersot, 62 år gammel og enkemand, melder kirkebogen. Og da var sønnen altså kun 13 år gammel. Han blev konfirmeret i Varde kirke 3. april 1853.

Købmand Reck Thomsen (1827-1893) fik 2. juli 1855 skøde på gården, som var købmandsgård i mere end 35 år.

I den næste gård, nr. 123, havde den tidligere nævnte handelsbetjent C. H. Friedel etableret sig som købmand i slutningen af 1830-erne. Gården blev postgård i 1846, da Friedel solgte til postmester Peter Rostrup, som var postmester i Varde 1837-1865.

På et kort over Varde købstad 1858 (byhistorien s. 174) er postgården i Skovbogade afsat som en af de få navngivne bygninger.

Rostrup er ved folketællingen 1860 betitlet kammerråd og postmester, 58 år, født i Ulsted sogn, Ålborg amt, og hans kone, Edel Marie Rostrup, 41 år, er født i Nebel sogn. De har 7 børn i alderen 1 til 18 år, 2 sønner og 5 døtre. På stedet bor også en 39-årig postfuldmægtig Schaltz samt tjenestekar og 2 tjenestepiger.

Ved folketællingen 1870 bor Rostrup endnu i Postgården som pensioneret postmester med den 17 år yngre hustru og 5 børn, men først på året 1874 sælger han ejendommen til seldmagermester P. Tarp.

Hvor postekspeditionen foregik efter 1865, vil senere blive overvejet.

Den næste gård, nr. 120, ud for Kræmmergade, ejedes ved brandtaksationen i 1808 af købmand Peter Hansen, og der var 10 fag forhus, 9 fag tværhus og 14 fag sidehus, forsikret for 2.530 rbd.

Omkring 1850 er købmand Thomas Clausen ejer, senere blev landmand L. Clausen ejer, og det formodes, at denne engang i 1860-erne har nedrevet bygningerne og nyopført en toetagers ejendom, som omkring 1870 var en af de mest præsentable i Skovbogade. Som lejere boede da på 1. sal så prominente personer som prokurator Bloch og toldforvalter v. Castonier. I stueetagen drev konditor C. Sørensen forretning.

Boghandler N. O. M. Nielsen, som i december 1858 havde begyndt forretning højere oppe i gaden (nuværende Storegade 53), overtog senere L. Clausens ejendom og flyttede boghandelen dertil.

En søn, Vilhelm Nielsen, afløste faderen som boghandler, og ved skøde af 16. april 1917 solgte han ejendommen til boghandler P. Winther, som var ejer i mere end 30 år, indtil han i foråret 1948 solgte til Varde kommune.

Her kan indskydes, at der 3. oktober 1923 tinglystes en

Fotografi fra o. 1900. Til venstre N. O. M. Nielsens boghandel. Den næste ejendom er sadelmager Tarps, tidligere Postgården. Til højre Den Kampmannske Gård.

lejekontrakt til boghandler Ebbe Jensen Clausen angående lokaler i mtr.-nr. 155. I 1925 lejede også Handelsbanken lokaler i samme ejendom.

Ejendommen nr. 24 i Storegade, købt af kommunen i 1948, blev først nedrevet en halv snes år senere, og den rydgede grund blev en del af Skanseanlægget.

Storegade nr. 26, på Østergade-hjørnet, var i mangfoldige år en stor og betydelig købmandsgård. Ved ejendomsvurderingen 1904, da den ejedes af købmand T. C. Vindfeld, var grundarealet 3622 kvadratalen, heraf bebygget ikke mindre end 2554 kvadratalen. Tilsvarende havde boghandleren i nr. 24 2124 kvadratalen med 982 bebyggede kvadratalen.

Blandt Vindfelds efterfølgere var købmændene Hjalmar Bjelke og Chr. Lyngbye. Købmand A. Madsen solgte i 1936 til Varde kommune, som efter en trafikulykke i 1934 i Østergade, hvorved en kone af en lastbil blev rullet til døde op ad en husfacade, havde begyndt en udvidelse af gaden ved at trække den sydlige husrække tilbage.

Efter maleri på Varde Museum. Parti fra købmand Vindfeldts gård, malet 1903 af Regnar Bjelke, hvis broder, Hjalmar Bjelke, senere blev ejer af gården.

Nedrivelsen af Madsens ejendom gav selvsagt meget forbedrede oversigtsforhold på hjørnet Storegade-Østergade.

Af købmændene på dette hjørne var i 1800-tallet Søren Thomsen nok en af de mest kendte. Han hørte til en slægt, som inden for handelen har spillet en meget betydelig rolle. Søren Thomsen var medstifter af Varde Bank, han var i dens første bestyrelse og var den første bogholder og kasserer, og Varde Banks første lokale var et værelse i købmandsgården, hvortil der var adgang gennem butikken og købmandens dagligstue.

Det skal her nævnes, at Rostrups postgård, senere P. Tarps, i 1941 blev overtaget af isenkræmmer Chr. Blinkenberg. Efter ekspropriation 1950 fik Varde kommune skøde på denne ejendom, mtr.-nr. 154. - Dette nr. udgik af matriklen og inddrogtes under nr. 153.

Ejendommen syd for, engang Murtfeldts, ejedes omkring 1900 af købmand Johs. Feddersen. Det var en stor og travl

Et hverdagsbillede fra Johs. Feddersens købmandsgård o. 1880.

købmandsgård med et grundareal på over 5000 kvadratalen. Dens ejer fra 1930 til 1942 var materialist Th. Thorbøll. Sidstnævnte år solgte også han til kommunen til nedrivning.

Men nu til asylgården, senere »Den Rosenørnske Legatstiftelse«, som måtte vige for det i 1934 ibrugtagne nye posthus.

Ved brandtaksationen 1847 ejes gården nr. 126 på Skovbo-gade af cancelliråd, by- og herredsskriver Jørgen Chr. Landt, byskriver i Varde 1840-52. Senere ejer er kammerjunker, herredsfoged i Skads C. P. T. Rosenørn, som i 1861, da han arvede Nørholm, solgte gården til sin slægtning og afløser i embedet i Skads, herredsfoged Axel Rosenørn. Efter en usædvanlig lang embedstid døde Axel Rosenørn i 1891.

Uddrag af skøde, tinglæst på retsdagen den 22. juni 1891: Stud. mag. Carl Gustav Rosenørn, for tiden i Varde, sælger og skøder til slagter Carl Peter Knutzen i Varde den min fader, afdøde herredsfoged i Skads herred, Axel Rosenørn i Varde, hvis bo jeg som eneste myndig arving har overtaget, iflg. skjøde tinglæst 19. august 1861, tilhørende tæt udenfor Varde kjøbstads Østerport beliggende agerlod, matr.-nr. 138a af Varde kjøbstads markjorder - Kjøbesum 5.500 kr.

På nævnte »agerlode« ligger i dag 6 ejendomme, nemlig Lundvej nr. 19, 21, 23, 25, 27 og 29.

Endvidere solgte Carl Gustav Rosenørn ved et skøde, også tinglæst den 22. juni 1891, den hans fader tilhørende gård i Skovbogade til stamhusbesidderinde, frøken Ingeborg Kristiane Rosenørn Teilmann til Nørholm. - Købesummen var 25.000 kr.

Frøken Rosenørn Teilmann ønskede nu at udstykke ejendommen, således at gården med et stykke have anvendtes som børneasyl, medens hun selv beholdt ca. halvdelen af grunden som have, og inden en måned efter købet af matr.-nr. 152 forelå den 19. juni 1891 indenrigsministeriets approbation på udstykningen.

Asylgården, matr.-nr. 152b blev skyldsæt for hartkorn 2 fdk. ½ album, haveparcellen, matr.-nr. 152a, for 2 fdk. 1/4 album.

Ved ejendomsvurdering i 1904 har Asylgården et grundareal på 6390 kvadratalen, heraf bebygget 875 kvadratalen, og er vurderet til 20.000 kr.

Sidst i august 1891 holdtes konstituerende møde i Varde børneasyl. På den foreløbige komité's vegne afgav provst Obelitz beretning om sagen og meddelte bl.a., at der var tegnet årlige bidrag af ca. 700 kr. og én gang for alle, navnlig til lokalernes montering, ca. 870 kr. Årsudgifterne ventes at ville andrage ca. 1.000 kr., og asylet er beregnet på ca. 50 børn. Et udkast til love fremlagdes og vedtoges efter en kort diskussion med nogle uvæsentlige ændringer.

Efter lovene vedbliver den foreløbige komité at fungere og supplerer sig selv ved medlemmers afgang. Derhos indsattes en bestyrelse, bestående af 4 damer, som vælges af asylkomiteen, og 3 herrer, der vælges af generalforsamlingen. Valgt blev fruene Kietz, Larsen, Olsen og Hein samt provst Obelitz, lærer Marke og købmand Rødgaard.

Købmand J. W. Palludan fungerer efter frøken Rosenørns ønske som kasserer, så længe han ser sig i stand til at bestride

posten. Frøken Rosenørn Teilmann, som var til stede ved generalforsamlingen, er stiftelsens protektrice.

Asylet tænktes åbnet til november, og der søgtes en asylmoder og en medhjælper.

21. september 1891 tinglystes følgende gavebrev:

Underskrevne stamhusbesidderinde Ingeborg Kristiane Rosenørn Teilmann til stamhuset Nørholm skjænker herved, i taknemligt minde om mit eget gode barndomshjem på dette sted, den mig ifølge skjøde, tinglæst 22. juni d.å. tilhørende gård på Skovbogade i Varde til det den 27. august d.å. stiftede »Varde Asylselskab« for at anvendes til et børneasyl.

Nævnte gård er, efter at et stykke havejord, som ikke er indbefattet under nærværende overdragelse, er fraskilt, nu ifølge indenrigsministeriets udstykningsapprobation af 19. juni d.å. skyldsæt under matr.-nr. 152b, Varde bygrunde, for hartkorn 2 fkr. ½ album og består af denne grund med derpå værende bygninger, brandforsikring nr. 60, samt gårdsplads og have med den derunder indtagne såkaldte Walthers Toft (undtagen fornævnte del deraf, som nu er skyldsæt under matr.-nr. 152a, Varde bygrund, for hartkorn 2 fkr. 1/4 album) og medfølger bygningernes mur- og nagelfaste tilbehør, deriblandt kakkelovne, komfur og grubekjedel og ejendommens øvrige rette tilliggende og tilhørende i enhver henseende.

Til denne overdragelse knytter jeg følgende bestemmelser, som stedse skulle overholdes, i hvilken henseende dette gavebrev tillige bliver at tinglæse som bekræftelse på ejendommen, nemlig

1. Asylet er bestemt for mindre børn af ubemidlede forældre i Varde by og på dens grund. Om asyllets virksomhed og drift indeholdes nærmere bestemmelser i de for Asylselskabet ved stiftelsen vedtagne love.

2. Grunden med tilhørende stykke have er bundet til asylet og intet deraf må frasælges. Asylselskabet er uberettiget

til at behæfte ejendommen eller optage lån i samme undtagen til bygningernes fornyelse, udvidelse eller gjenopførelse efter eventuel ildsvåde og kun efter bestyrelsens enstemmige beslutning. Skulle asyllets virksomhed enten af mangel på bidrag til asyllets beståen eller på grund af uvilje hos beboerne til at benytte asyllet eller nogensomhelst anden grund være standset i 2 på hinanden følgende år, skal selskabet ophæves og ejendommen med dets øvrige eventuelle formue anvendes i velgjørende øjemed efter bestyrelsens nærmere bestemmelse, helst til en fribolig for gamle fattige folk, dog at der til anvendelsen udkræves indenrigsministeriets samtykke. I min levetid kan dog ingen disposition eller behæftelse foretages eller noget lån stiftes i ejendommen uden min godkendelse.

3. Så længe det nuværende hus står, skal de to største værelser - stuen længst mod nord i forhuset med 3 fag vinduer og den i fløien mod vest værende stue nærmest forhuset - benyttes til børnene, ligeledes skal haven være til, at børnene der kan lege og færdes, og den må ikke udlejes eller fraskilles asyllet.

4. Den sammentrådte asylkomité, bestående af 15 damer, skal være konstant og ved indtrædende vakance supplere sig selv. De 4 damer, som foruden 3 herrer skulle være bestyrelsen for asyllet, skulle vælges ud af asylkomiteens medlemmer. Hr. købmand J. W. Palludan i Varde, der velvilligst er gået ind på min opfordring til at være asylselskabets kasserer, og der som sådan er medlem af bestyrelsen, vedbliver at være dette, så længe han ikke selv ønsker at fratræde.

5. Som protektrice for asyllet tilkommer mig den med denne benævnelse forbundne ret til at stadfæste de af bestyrelsen truffne valg af asylmoder, så at denne plads ikke kan blive bortgivet uden mit samtykke i bestyrelsens valg.

6. Der forbeholdes mig, så længe jeg måtte ønske det, 2 værelser til afbenyttelse mod et særligt vederlag af 100 kr., i dette hus de 2 værelser i den sydligste gavl af forhuset, hvoraf det ene er til gaden og det andet til gården.

7. Jeg forbeholder mig for min besiddelsestid som ejer af haveparcellen matr.-nr. 152a, Varde bygrund, fri og uhindret færdsel af enhver art til og fra samme gennem asyllets gård og have.

På disse vilkår skjænker samt skjøder og overdrager jeg således herved den foran beskrevne gård matr.-nr. 152b, Varde bygrund, til »Varde Asylselskab« til ejendom med de herligheder, rettigheder, pligter og byrder, hvormed den har tilhørt mig ifølge mit fornævnte skjøde, hvorved navnlig bemærkes, at der den 15. december 1862 er tinglæst en deklaration angående et pakhus og en brandmur, og at ejendommen alene skal holde hegn efter ældre skjøder, samt at der af toften svares årlig afgift til byens kasse.

Ejendommen er overgivet asylselskabet, der svarer alle på samme nu og fremtidigt hvilende skatter, afgifter, brandpenge og andre præstationer. Ejendommens værdi ansættes til 25.000 kr., skriver fem og tyve tusinde kroner. - Om stempe penge -

Til bekræftelse under min hånd og segl.

Nørholm, den 17. september 1891.

I. K. Rosenørn Teilmann.

Et lille indblik i Asyllets økonomiske forhold giver en notits i Ribe Amts-Tidende den 20. august 1909:

»Varde Asyl afholdt onsdag aften på Hotel Dania sin årlige generalforsamling, hvortil der som sædvanlig var mødt ganske få.

Kassereren, direktør Madsen, aflagde regnskabet, der balancerede med 2.402 kr. 51 øre. Kassebeholdningen var ved årets begyndelse 927 kr. 77 øre og ved årets udgang 540 kr. 28 øre.

Udgifterne beløber sig ialt til 1.862 kr. 23 øre. Deraf er bestyrerindens løn 500 kr. og medhjælperindens løn 360 kr. Til vandværket er betalt 131 kr. 43 øre, og restbeløbet for kloak var 84 kr. 05 øre. Ellers er de væsentligste udgifter: til

brændsel ca. 100 kr., gasforbrug 95 kr. og daglig mælk til børnene 85 kr. Der har desuden været en del vedligeholdelsesudgifter på bygningen.

Af indtægter kan nævnes: tilskud fra kommunen 400 kr., fra Sparekassen 350 kr., årsbidrag fra frk. Rosenørn Teilmann 100 kr., indsamlede bidrag fra forskellige borgere i Varde 336 kr., gaver fra bankdirektør A. Harck 60 kr., husleje 200 kr., indvundne renter 21 kr. 79 øre samt overskud fra skolebørnenes fastelavnsløjer 1 kr. 95 øre.

Derefter foretoges bestyrelsesvalg -«

På en generalforsamling i asylselskabet den 25. august 1911 blev det besluttet at standse asylvirksomheden den 1. februar 1912.

Asylselskabets bestyrelse overdrog derefter i fuld forståelse med frøken Rosenørn Teilmann ejendommen til »Den Rosenørnske Legatstiftelse«. Dokumenterne herom er tinglyst den 7. oktober 1912.

Ved gavebrev af 17. september 1891, tinglæst 21. s. m., har stamhusbesidderinde frøken Ingeborg Kristiane Rosenørn med tilnavn Teilmann til stamhuset Nørholm skænket og tilskødet det den 27. august s. å. stiftede »Varde Asylselskab« til asyl for mindre børn af ubemidlede forældre i Varde by og på dens grund, den hende tilhørende i Varde kjøbstad, på Storegade, beliggende ejendom matr.-nr. 152b Varde kjøbstads bygrund af hartkorn 2 fdk. ½ album med påstående bygninger med mur- og nagelfast tilbehør og øvrige rette tilhørende og tilhørende i enhver henseende bl.a. på vilkår, at ejendommen med tilbehør anvendes i velgørende øjemed helst til fribolig for fattige folk »når Asylselskabets virksomhed enten af mangel på bidrag til asylens beståen eller på grund af uvilje hos beboerne til at benytte asyllet eller af nogensomhelst anden grund skulde være standset i to på hinanden følgende år«.

Da det nu på grund af såvel mangel på tilslutning med hensyn til asyllets benyttelse som på bidrag til dets drift på en

generalforsamling i Asylselskabet afholdt den 25. august 1911 er besluttet at standse dets virksomhed den 1. februar 1912, og der ingen udsigt er til, at en sådan virksomhed kan kaldes til live påny indenfor nogen overskuelig fremtid, samt da fornævnte ejendom, når asylbestyrelsen opløses til fornævnte dag på en måde vil stå herreløs og savne midlerne til skatter og afgifter og til vedligeholdelse, så har under tegnede asylbestyrelse med tak og påskønnelse modtaget et af stamhusbesidderinde frk. I. K. Rosenørn Teilmann fremsat tilbud og forslag, hvorefter hun, når ejendommen overgår til en stiftelse med det formål at tjene til fribolig for ubemidlede enker efter eller ugifte døtre af landmænd og præster i Ribe amt, fortrinsvis Skads herred, er villig til at lade ejendommen indrette, forhuset med sidefløj i 3 lejligheder og bagbygningen i 1 lejlighed og afholde udgifterne derved samt indenfor det nedenfor nævnte åremål at afholde udgifterne ved sædvanlig vedligeholdelse af ejendommen samt til skatter og alle andre af ejendommen gående afgifter mod at hun får ret til, så længe hun lever, at bortgive og til i det hele at administrere stiftelsen.

I henhold hertil overdrager og tilskøder underskrevne asylbestyrelse under forventning af indenrigsministeriets godkendelse af nedenstående fundats, herved ejendommen, når fundatsen er konfirmeret, og opretter herved efter samråd og i fuld forståelse med frk. I. K. Rosenørn Teilmann følgende

FUNDATS

for omhandlede stiftelse.

1.

Stiftelsen bærer navn af »Den Rosenørnske Legatstiftelse«, og dens formål er at yde fribolig til ældre, ubemidlede enker eller ugifte døtre efter mænd, der i en længere årrække have været ejere eller forpagtere af større landejendomme i Ribe amt, fortrinsvis Skads herred, dog kan undtagelsesvis fribolig

-evt. legatportion jfr. nedenfor - tildeles en ældre ubemidlet enke eller ugift kvinde, der i de sidste 5 år har haft uafbrudt ophold i Varde by, selv om vedkommende ikke opfylder de fornævnte særlige betingelser.

2.

Ejendommens forhus med sidefløj indrettes til 3 friboliger og baghuset til 1 fribolig. Hver af de førstnævnte 3 lejligheder tildeles een enke - med eller uden børn - eller een ugift kvinde med den i post 1 nærmere givne betegnelse, dog er intet til hinder for, at een kan tilstås tvende ugifte søstre eller kvinder uden børn, således at de bo sammen, når de herom kunne forenes.

Den til ejendommen hørende have er til fælles afbenyttelse for beboerne i førstnævnte 3 lejligheder, dog at der efter bestyrelsens anvisning, om det ønskes, tildeles hver af disse 3 lejligheder et mindre stykke til urter eller blomster.

Lejligheden i baghuset kan efter nærmere overenskomst med vedkommende tildeles en ældre mandsperson - gift eller ugift - til fribolig, mod at han herfor påtager sig renholdelse af gade, gårdsplads, retirader, askerum etc. samt renholdelsen af gangene i haven.

3.

De i stiftelsen optagne personer må ikke have nydt fattig- eller alderdomsunderstøttelse eller ved dom være bleven kendt skyldige i en den offentlige mening vanærende handling, ligesom friboligen, der ordentligvis gælder for vedkommendes livstid, mistes, når een af disse eventualiteter måtte indtræde, eller vedkommende opnår væsentlig forbedrede livsvilkår, indtræder i ægteskab eller fører usædeligt levned. I øvrigt ville stiftelsens beboere have at efterkomme de af bestyrelsen givne regler for god ordens overholdelse i stiftelsen, og overtræder nogen af beboerne disse regler eller overhovedet grovelig krænker den fred, orden og sømmelighed, der bør herske i stiftelsen, er bestyrelsen, hvis skøn ene er afgørende i

så henseende, berettiget til, om den anser det for rigtigt, at fratage vedkommende sin fribolig.

Boligerne må alene benyttes til beboelse, navnlig må der ikke i samme drives nogen næringsvirksomhed, som kan påføre bygningerne skade eller som med støj, urenlighed eller på anden måde kan forulempe de øvrige beboere. Uden særlig tilladelse af bestyrelsen må ingen af friboligens beboere tage personer, der ikke i egenskab af tyende eller børn hører til vedkommende husstand, til huse hos sig.

4.

Når en fribolig er ledig, skal der derom ske offentlig bekendtgørelse på den måde, bestyrelsen finder formålstjenlig.

5.

Stiftelsen tilligemed de midler, der måtte blive tillagt den, bestyres uden vederlag af en bestyrelse, bestående af besidderen af stamhuset Nørholm, byfogden i Varde kjøbstad og provsten i Skads herred, således at byfogden i Varde er formand i bestyrelsen.

6.

For et tidsrum af 30 år fra 1. februar 1912 at regne forpligter stamhusbesidderinde frk. I. K. Rosenørn Teilmann sig og efterfølgende besiddere af stamhuset Nørholm til at besørge og bekoste ejendommens sædvanlige vedligeholdelse såvel indvendig som udvendig, at udrede alle af ejendommen gående skatter og afgifter og i øvrigt afholde enhver stiftelsen vedrørende udgift.

Skulde der ved udløbet af førnævnte tidsrum af 30 år fra 1. februar 1912 ikke være tilflydt stiftelsen midler, således at den for eftertiden vil være i stand til at vedligeholde sig selv samt udrede alle skatter og afgifter, sælges ejendommen, og den derved indvundne kapital vil da af bestyrelsen være at frugtbar gøre som legatkapital på betryggende måde efter reglerne for udlån af umyndiges eller andres under offentlig til-

syn stående midler. Legatet skal da benævnes »Det Rosenørnske Legat«.

7.

Den årlige rente af legatkapitalen efter at administrationsudgifterne ere afholdte deles i flest mulige portioner à 200 kr. Beløb, der ikke måtte være deleligt med 200 kr., uddeles som en særlig legatportion.

Ved ejendommens bortsalg og friboligens ophør skal dog den fulde legatkapital - efter fradrag af administrationsudgifterne - tilfalde de i de 3 lejligheder i forhuset med sidefløj værende beboere med $\frac{1}{3}$ til hver lejlighed, således at portionen, hvis lejligheden f.eks. var beboet af 2 søstre, da vil tilfalde dem i forening med det fulde beløb til den længstlevendes død.

Legatportionerne uddeles med halvdelen i 11. juni og halvdelen i 11. december termin.

Bliver en legatportion ledig ved dødsfald eller på anden måde, sker bekendtgørelse herom som i post 4 bestemt.

8.

Sålænge den nuværende stamhusbesidderinde frøken I. K. Rosenørn Teilmann er i live, skal hun være eneberettiget til at bortgive de i ejendommen indrettede friboliger samt i det hele til at administrere stiftelsen og er ved bortgivelsen af friboligerne ikke bunden ved fundatsens bestemmelser og har ingen pligt til regnskabsaflæggelse, dog at der selvfølgelig ikke må påføres stiftelsen nogen gæld.

9.

Når frøken I. K. Rosenørn Teilmann ikke længere administrerer stiftelsen, aflægger bestyrelsen årligt regnskab, der inden passende frist efter regnskabsårets slutning afgives til Varde byråd til revision og decision. Over bestyrelsens handlinger og beslutninger føres en protokol.

10.

Forandringer i og tillæg til denne fundats kunne kun foretages, når de vedtages af bestyrelsen med eenstemmighed, billiges af byrådet og erholder allerhøjeste konfirmation.

Varde, den 27. februar 1912.

I. K. Rosenørn Teilmann.

I bestyrelsen for Varde Asylselskab.

<i>O. Lohse.</i>	<i>Marie Feddersen.</i>	<i>Bertha Poulsen.</i>
<i>Cecilie Lasson.</i>	<i>J.F. Lasson.</i>	<i>Annette Hartensen.</i>
	<i>C. V. Rathien.</i>	

Hvem der boede i Legatstiftelsens friboliger efter 1922, kan vi se i skattelisterne. Før den tid opførtes skatteydernes navne alfabetisk og uden boligangivelse. Men det er oplyst, at de 3 lejligheder i Storegade 18 i en længere årrække beboedes af frøken Olga Bloch og frøken Julie Debel samt af frøken Otilie Sørensen, kontorassistent (på politikontoret).

I friboligen i baghuset boede en halv snes år fhv. brøndgraver og retsvidne Mads Jørgensen og hustru.

Omkring 1923 overtages Olga Blochs lejlighed af Christine Lindberg, enke efter vejassistent E. Nielsen. Hun var invalid, men et glad og taknemmeligt menneske.

Efter hendes død overtog sønnen, senere landsarkivar cand. mag. Carl Lindberg Nielsen, hendes lejlighed og boede her 1930-33, da han var ansat ved Varde kommunale skolevæsen og ved handelsskolen.

Mads Jørgensens afløser som »gårdmand« var fhv. landmand J. Chr. Christensen.

Legatbestyrelsen bestod i 1932 af borgmester Niels Jensen, Varde, provst Tetens, Hodde, og baron F. M. Rosenørn-Lehn, Nørholm, som repræsenteredes ved godsforvalter Mengel.

Generaldirektoratet for post- og telegrafvæsenet ønskede

Huset, som herredsfoged C. P. T. Rosønørn lod opføre i 1853, havde fine murbuer i gavlene og fire hjørneskorstene, der iflg. bygningskommissionens forhandlingsprotokol udstyredes med såkaldte »russiske skorstenrør«. På et ældre fotografi ses i gavlen opslåede havedøre, hvorigennem der var adgang til den usædvanlig store have, der mod øst grænsede op til Arnbjerg.

da at købe ejendommen, mtr.-nr. 152b og tilbød 22.000 kr. Bestyrelsen modtog tilbuddet.

Ejeren af Nørholm havde iflg. fundatsens punkt 6 forpligtelse til at afholde alle udgifter vedrørende stiftelsens vedligeholdelse indtil år 1942, og baronen tilbød en afløsningssum på 5.500 kr. for denne forpligtelse.

Ved skøde, tinglæst den 18. maj 1933, overdroges nu ejendommen Storegade nr. 18, til Generaldirektoratet for post-og telegrafvæsenet.

15. december 1933 besluttede legatbestyrelsen at købe kreditforeningsobligationer for de ca. 23.000 kr., der var tilbage, når omkostningerne ved ejendomshandelen var udredt.

Der skulle nu indkaldes ansøgninger om legatportioner à 200 kr. både for året 1933 og 1934.

»Det Rosenørnske Legat« er nu 45 år gammelt. I året 1977 uddeltes der 5 legatportioner à 200 kr..

Bygningen, der har trappe op til stueetagen, kaldes ved brandtaksationen 1857 «et 7 fag hus i baggården eller haven med kælder under 3 fag til bade- og vaskehus». Til venstre på billedet ses en del af et tværhuis på 8 fag med gennemkørselsport til den bagved liggende gårdsplads mellem tværhuset og det parallelt dermed liggende 13 fag lange forhus ud til Skovbogade.

Flere af Vardes postmestre havde postekspedition i deres private ejendom. Således også førnævnte købmand Hans Wolff Øllgaard, der forbyggede sig efter den Kampmannske gårds brand og måtte gå fra gård og forretning. Han blev byskriver i 1788, og i 1798 fik han også postmesterembedet, som han beklædte i 38 år, med kontor i Kræmmergade, vistnok hvor Sparekassen nu ligger.

Hans efterfølger, Peder Rostrup, (postmester 1836-65), ejede som nævnt Postgården i Skovbogade, men Andreas Nicolaus Rohlf's, postmester 1865-1905, lejede sig ind ikke mindre end 3 forskellige steder.

Der gættes på, at han til at begynde med lejede sig ind i Rostrups postgård. Siden flyttede han op øverst i Skovbogade. I en avisannonce 1887 reklamerer sadelmager Jensen, mtr.-nr. 277, (Storegade 68) for et udsalg i sin gård, som er

»ved siden af posthuset«, og det tør antages, at postekspeditionen har været i nuværende Storegade 70.

Men ved folketællingen 1890 bor han det tredje sted, i en ejendom tilhørende avlsbruger Niels Bertram Jensen, Storegade 64, i dag ejet af KFUK.

Fra april flyttedag 1899 havde postvæsenet til huse i lejede lokaler i Torvegade 3, og her var Rohlfs postmester de sidste 6 år af sin embedstid. Han afløstes af postmester Asmussen, der efter 19 års tjeneste døde i april 1924. Allerede 1. juni samme år indsattes Peder Christensen i embedet.

Telegraftjenesten i Varde blev i 1916 udskilt fra postkontoret, og telegrafstationen fik lokaler i den Kampmannske gård, indtil man igen sammensluttede post- og telegrafvæsenet i Torvegade i året 1927.

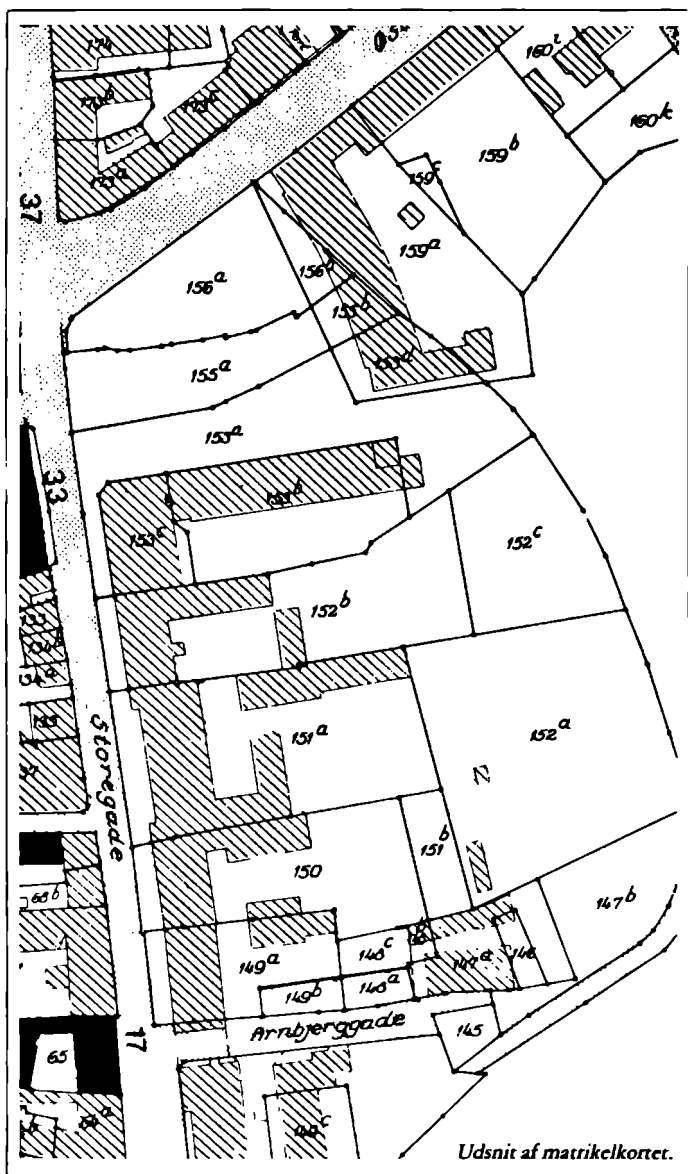
Lokaliteterne her var nu blevet for trange, og der lagdes planer om et nyt posthus. Rigsdagen bevilgede på finansloven for 1932-33, 110.000 kr. til en ny post- og telegrafbygning i Varde. Og i forsommeren 1933 afholdtes licitation over dele af arbejderne ved opførelsen af denne.

»Vestkysten« for 1. oktober 1934 har referat af indvielsen af det nye posthus i Varde. Til stede var generalpostdirektør Mondrup, og de indbudte gæster samledes med personalet i ekspeditionslokalet for siden under postmester Christensens ledelse af foretage en rundgang i den smukke og velindrettede bygning. Den parklignende have blev også beundret.

Senere samledes man foran posthuset, og generalpostdirektøren gav ordre til at hejse flaget, hvorefter overpostbud Duus langsomt lod Dannebrog gå til tops under afsyngelsen af 1. vers af »Der er et yndigt land«. Og der udbragtes et »Danmark leve«.

Ved indvielsesfestligheden gav Mondrup oplysninger om, hvilke håndværkere der havde medvirket ved opførelsen af huset efter tegninger af kgl. bygningsinspektør Norn, Horsens.

Borgmester Niels Jensen udtalte, at det var ham en glæde,

*Gårde på Skovbogades østre side fra Arnbjerggade
til Østergade.*

<i>Brandforsikringsnr. fra 1847 og 1857, matrikelnumre fra 1880-erne</i>	<i>Nogle ejernavne</i>	<i>Ejer ved ejendoms- vurderingen 1904</i>
Gård nr. 118, 119, nr. 69, mtr.-nr. 156 Søren Thomsens købmandsgård	T. C. Vindfeld Hjalmar Bjelke Chr. Lyngbye	T. C. Vindfeld
Gård nr. 120, nr. 42, mtr.-nr. 155 »Den gamle boglade«	Th. Clausen I. Clausen N. O. M. Nielsen P. Winther	N. O. M. Nielsen
Gård nr. 123, nr. 41, mtr.-nr. 154 Postgården	C. H. Friedel P. Rostrup P. Tarp	P. Tarp
Gård nr. 124, nr. 40, mtr.-nr. 153 Murtfeldts gård	Jens Beck Isak Cohn Rud. Murtfeldt Reck Thomsen	Johs. Feddersen
Gård nr. 126, nr. 38, mtr.-nr. 152 Asylgården	Eweler Monrad Landt Axel Rosenørn	Varde Asylselskab
Gård nr. 127, nr. 37, mtr.-nr. 151 Byfogedgården	Wedel-Heinen Quistgaard Stephensen Bagger	I. N. Iversen
Gård nr. 130, nr. 36, mtr.-nr. 150 Kobbersmedemesterens gård	Gotfredsen	C. M. Chrstrup
Gård nr. 134, nr. 28, 29, mtr.-nr. 149 Tranbergs brænderigård	Fred. Westesen Jørgen Tranberg A. P. Tranberg	Clara Nejdhardt

Gade- nr.	Ejer i 1928	Ejendoms- overdragelser	Nugældende gadens. Storegade	Ejer
26	skomager A. Svendsen	A. Madsen til Varde kommune 1936		Varde
24	fhv. boghandler P. Winther	P. Winther til Varde kommune 1948		kommunes anlæg
22	drejer H. Blinkenberg	Chr. Blinkenberg til Varde kommune 1950		»Skansen»
20	købmand Th. Thorbøll	Thorbøll til Varde kommune 1942	26	Bolig A/S Centrum
18	Den Rosenørnske Legatstiftelse	Legatstiftelsen til general- dir. på 152b 1933 Rosenørn-Lehn til general- dir. på 152a 1933	24	Post- og telegraf- væsenet
16	læderhandler Niels Pallesen	Kirsten Pallesen til et konsortium 1958	20	Borgerligt Soc. Bolig- selskab A/S
14	skræder M. Hansen	M. Hansen til KFUM 1945	18	KFUMs soc. arbejde i Danmark
12	skotøjshandler C. P. Pallesen	Bonde Larsen til Ejendoms A/S mtr.-nr. 149, 1958	14	Ejendoms A/S Mtr.-nr. 149

at det lykkedes postmester Christensen og ham at finde denne plads og at få købet af Legatstiftelsen accepteret. For øvrigt var der tradition for, at på dette sted var der embedsbolig, idet herredsfoged Rosenørn boede her i en lang årrække.

Angående den »parklignende have« kan det oplyses, at baron F. M. Rosenørn-Lehn, som efter frøken Rosenørn Teilmanns død i 1929 overtog hendes haveparcel, solgte den til Generaldirektoratet for post- og telegrafvæsenet, der fik skødet på den tinglyst samme dato som skødet på Legatstiftelsen, 18. maj 1933.

I 1949 købte Varde kommune den omtalte have, mtr.-nr. 152a, samt et stykke af posthusgrunden, mtr.-nr. 152c, af generaldirektoratet, og på disse arealer anlagdes parkeringspladserne mellem posthuset og Arnbjerg.

Posthuset i Storegade skal afløses af et nyt og større posthus ved siden af jernbanestationen. Arbejdet er godt i gang, og man skal efter planen være klar til indflytning 1. februar 1979.

Til slut skal meldes om et andet byggearbejde. Der vil med tiden i Mini-byen i Arnbjerg blive opstillet en model af Asylgården i 1/10 størrelse. Foreløbig har minihåndværkerne i Soldaterhjemmets kælder bygget den nordlige fløj af gården, et baghus, som herredsfoged C. P. T. Rosenørn i 1853 lod opføre ud mod Arnbjerg, og dette bygningsværk bragtes sammen med 2 andre på plads i Minibyen i maj 1978.

Evald Larsen, født 1904, lærer ved Sct. Jacobi skole 1940-1972. Elme Allé 1, Varde. Har skrevet »Varde har en kirke, Sct. Jacobi, tilforn endnu een. Sct. Nicolai« samt byhistoriske artikler, bl.a. »Organister i Varde gennem 200 år«.

Højbjergningen i Filsø gennem tiderne

Af Karl Krummes

Skal man skrive noget om højbjergningen i Filsø, er man næsten nødsaget til at give et lille resumé over ejerforholdene, inden A/S Filsø blev startet. Denne vandmølle med vandretigheder og ålegårdsret blev i første halvdel af 1800-tallet solgt fra Hennegård til grd. Hans Clemmensen fra Fidde. Om denne ejer ikke rigtig kunne magte at drive møllen, ved man ikke, men han var i hvert fald en driftig mand, for han havde fået det meste af mølleværket udskiftet.

Men i 1848 solgte han møllen til godsejer A. Tranberg fra Lønborggård og proprietær K. Knudsen, Gl. Trøjborg, for en sum af 16000 rigsd. kontant. Tranberg havde dog forinden ladet tage bundprøver forskellige steder i søen og fået klarlagt, at især i den vestlige halvdel af søen var der flere alen dybt dynd, hvorimod den østlige side af søen mest bestod af ler, sten og sand.

På et møde på Hennegård fik man også en ordning med de forskellige lodsejere, som havde lodder ned til søen. De skulle alle have 300 alen tørt land, når vandstanden begyndte at falde. Alle lodsejere underskrev overenskomsten, nogle af dem ved stedfortræder eller ved ført pen. Man havde ikke regnet med, at det havde gået så hurtigt med udtørringen, når man tænker sig, at selve vandspejlet havde en omkreds af 7 mil (ca. 50 km).

I 1852 tog man stemmeværk og ålekiste op, men forinden havde man dog rettet de store sving ud, som var på udløbet fra Hennemølle og ud til havet, og fået bunden sænket lidt i forhold til det bestående udløb.

Vandet sank nu hurtigt, og den bløde dyndbund på den vestlige side begyndte at vise sig, men det var dog først omkring 1870, at man begyndte så småt ved den vestlige side at

leje høparceller ud ved offentlig auktion, til at begynde med var der en auktion, men efterhånden som man fik mere eng udtørret og anlagt veje, holdt man i nogle år 3 auktioner, ledet af herredsfuldsmægtigen i Varde.

Det første hø der bjærgedes var langs den vestlige side op imod hedebrinkerne. Man lavede en stor slæde ikke alt for tung, den læssede man til med hø, og så havde man en lang line, hvor man spændte en hest for, og den gik så op i heden, indtil man havde høet på det tørre og på fast land.

Men det varede ikke så længe, inden man begyndte at grave grøfter, lige fra det faste land i vest og helt ud til søen i øst. Disse grøfter var 2 alen brede, og der var 50 favne imellem grøfterne, og dette var igen inddelt i fem parceller på 10 favnes bredde. Nu lavede man både, der passede til disse smalle grøfter, de var så lange, at de kunne tage så godt og vel et halvt læs hø, og til at transportere høet fra de midterste parceller brugte man bærestænger, det var nogle ca. 6 alen lange slanke granstammer, som man skubbede ind under stakkene, og så gik der gerne en mand forrest og en dreng bagest. Det var somme tider, man forlangte lige lovlig meget af drengene, jeg har set, at fingrene kunne være helt tykke, ligeledes håndleddene, men det var jo for det meste fattige folks børn, der tjente ved gårdmændene, så dem var der ingen ynk med.

Man havde længe spekuleret på at komme lige fra Kirkeby og ud i engene, men der var et sted med stor dybde af dynd, det var ikke let at overvinde det, man prøvede først med en flydebro af planker, men det ville ikke rigtig lykkes, hestene var bange for at gå ud på den, og plumpede de udenfor, var de næsten sikre på at drukne i mudder og vand. Man fik nu fra Qvistrup ved Struer tilsendt nogle lange faskiner lavet af piletræ, de blev sendt med bane til Varde st., og med hestekøretøj til Filsø, en lang transport. Man trykkede de lange faskiner ned i dyndet og trillede sand ud ovenpå, og da man så nogenlunde havde fast bund, brugte man hestene eller stu-

dene, men nu hentede man fylden længere oppe i heden, hvor der var mere sten og en lille smule ler i fylden, så den lod sig bedre køre sammen, så der var nogenlunde fast bund.

I min drengetid tjente jeg hos en mand i Henneby, han havde været gift forkarl på Lønborggård, han fulgte med bestyrer Damgård til Hennemølle.

Denne mand fortalte meget om, hvordan de havde båret sig ad med at lave de lange veje, som de nu begyndte at anlægge. Den første lavede de fra vadestedet og skråt op til den vestlige landside, dernæst en fra denne ret i syd omtrent til Børsmose land.

Nu var Blåbjerg plantage vokset så meget op, at de kunne begynde at tynde ud i den, og i lange tider gik et spand heste i fast fart mellem Blåbjerg og vadestedet, hvor man læsede af, og der var altid nok at hente af. Da de var færdige med at lave vejene, lå der mange, mange læs, som aldrig blev brugt.

Manden, jeg tjente hos, fortalte, at de først lagde kvas godt pakket sammen, og så gravede man en grøft på den ene side på 4-6 alen, og det opgravede blev kastet op på faskinerne. Når det havde tørret lidt, kørte man sand på, det var ikke altid, man kunne bruge køretøjerne, så hentedes sandet på den nordre side af søen i både, og man sejlede det ud gennem de nygravede grøfter.

Der var nu gravet 2 grøfter og samtidig lavet 2 veje i syd og nord, så de lange parceller var delt i tre parter, der var først landparcellerne ved den vestlige side, og så var der mellem-parcellerne og endelig ud mod søen i øst yderparcellerne, nu blev der altså tre gange så mange parceller at byde på ved auktionen, og det var vist godt nok - for nu kom der landmænd langt inde fra landet for at bjærge lidt hø.

Det var den nordlige halvdel af engene, der nu tildels var blevet farbar, men da man skulle i gang med den sydlige halvdel, slappede man en del af og kom lidt lettere om ved at lave vejene. Man lavede godt nok et vadested fra Lang-

odde og over til Stammersholm på samme måde som vade-stedet syd for Kirkeby, og vejen derfra og op til det vestlige land blev også lavet ordentlig med faskiner og sand, men så holdt det op.

Da man kom længere sydpå over på Tranholm, gravede man godt nok et par lange grøfter og kastede dyndet op til denne side, men det blev aldrig godt at køre på. Man lagde nu den klausul på landmændene, at de skulle levere $\frac{1}{2}$ læs lyng for hver parcel, de lejede, det var ikke meget værd, men lidt bødede det da på de bløde steder, men når efteråret kom, og engene blev sat under vand, flød det meste væk igen.

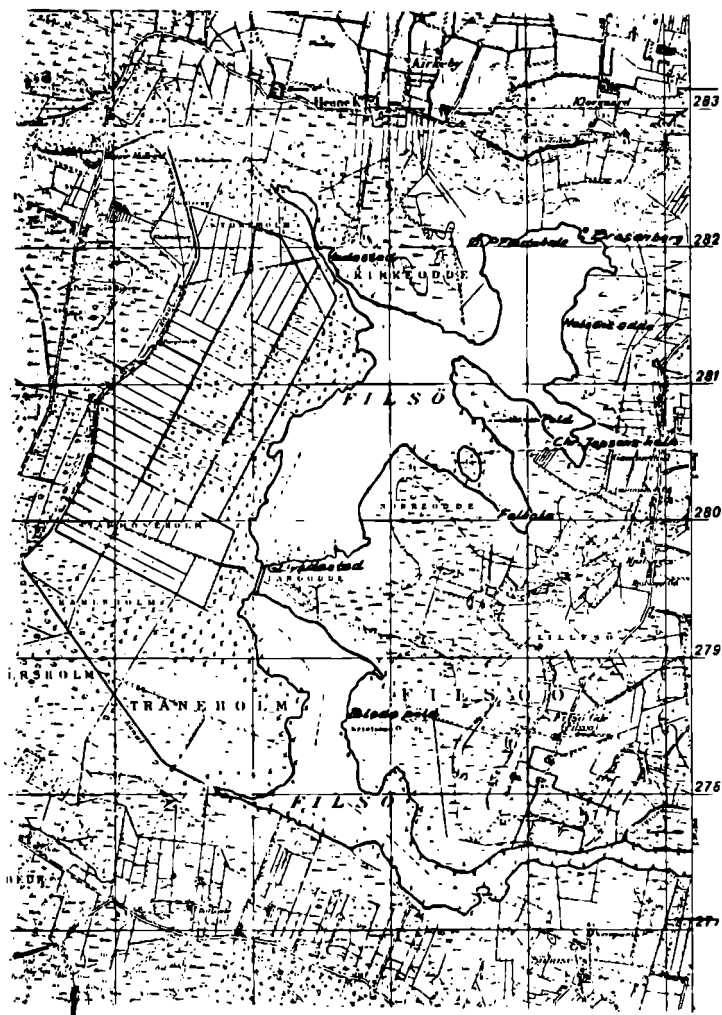
Sydvest for Filsø Ø lå en halvø eller nærmest en ø, det var den bedste eng i hele søen, og den var fast, så man kunne køre på den over det hele, og det var desuden noget meget godt hø, så det var efterspurgt og næsten altid dyrt. Da nu de tværgående veje var lavet, lod man de små grøfter gro til, men de havde gjort deres nytte, for man kunne nu køre ud langs grøftekanterne, så nu blev bådene unødvendige.

Hvem der havde små heste eller et spand stude kunne nu køre næsten over det hele og en enkelt gang tjene en skilling ved at køre lidt hø op for andre.

Mange af de store heste var trænet op til at gå på den bløde eng, de lærte selv at sætte hele hoven til, og så bare tage den med ro, og skulle det ske, at de sank i, så blev de liggende stille, indtil manden havde lagt nogle forfulde hø hen foran dem, som de så let kunne kravle op på, men for det meste kunne hestene lugte, hvor engbunden var skør, så gik de ganske af sig selv udenom, og ejeren, som kendte sine heste, lod dem for det meste selv bestemme farten og retningen.

Der var også nogle, der fandt på at lave dyndsko til at spænde på forhovene, det hjalp lidt, men trådte de igennem alligevel, var det næsten umuligt at få dem op igen.

Men en ting, der var mærkeligt, var, at når solen rigtig

brændte, så kunne man køre, uden hestene trådte igennem, men når man kom hen under aften, og solen var væk, så var engbunden skør igen.

Inden man fik grøfter og veje lavet, var der en mand fra Kirkeby, der købte en gammel havbåd, og på den måde fragtede han høet op på fast land. Han lagde til ved den østlige side af engen og lastede, idet der var blankt vand, så sejlede de over til den nordlige side af søen, hvor der de fleste steder var fast bund, så der kunne køres ud til båden og læsses lige over på vognene, men der var en hage ved det, at man skulle altid være på pladsen, når båden kom til land, for den skulle hurtigt af sted igen, man skulle jo passe tiden, når vejret var godt.

Og det skete jo også en gang imellem, når der var lidt hård blæst fra vest, at vinden tog magten fra båden, og den smuttede ind imellem Kirkeby Odde og Gammeltoft pold og så landede helt inde under Dyreby, men dér var også fast bund at lande på, så høet gik ikke tabt af den grund.

Spidsen, der ligger ud i sydøst for Henne kirke, gik under navnet Kjerkeby Odde, og på den yderste spids lå et stykke meget god eng på ca. 20 tdr. land.

Dette stykke eng med samt et stort stykke mindre godt på mange tdr. land var lejet af 5 bønder i Kirkeby, det var nogle, der ikke havde været med i »Filsø krigen« (se nedenst.). Om de havde fået det underhånden eller hvordan, vides ikke, for jeg har ikke hørt, det har været på auktionen, når de andre lodsejerparceller blev henlejet.

Dette stykke eng gav meget og godt hø tilligemed, men det var sejt at slå, så der var mange udefra, der, når de var med som daglejere, måtte bukke under og tage sig et hvil, når de var kommet lidt op på formiddagen.

Engang havde degnen i Kirkeby lejet en daglejer fra det østlige opland, han stillede med en omtrent ny le, og han sagde lige så overlegent, at den var blevet indviet ude på kogene i fjor. Kogene ligger på den vestlige side af Sønderjylland ud imod vadehavet.

Han begyndte at slå med piben i munden, og gul jakke og vest havde han på, så det så meget drabeligt ud, men ved det

første skår lagde han piben, ved næste skår jakken og derpå vesten, og da de kom omtrent til middag, trillede han ud af skåret, og da han kom til sig selv igen, listede han af hjemad, og man så ham ikke mere.

Auktionen over engafgrøderne i Filsø holdtes altid oppe vesten for Storeholm på en sandknold, som var planeret lidt ud. Der lå ganske vist et lille arbejderhus, men ved siden af var sat et telt op, hvor kroejeren fra Kirkeby kro holdt udskænkning. Når man tænker sig, at der var mange landmænd fra oplandssognene, som kom spadserende til auktionen, kunne det være rart at få en lille opstrammer, enten en rigtig gammeldags kaffepuns eller også en øl, men mest førstnævnte.

For de nærmest omkringboende blev auktionsdagene faktisk betragtet som en fridag, de skulle alle med, enten auktionen blev holdt i én eller to dage. Det var egentlig mærkeligt, for selv om de sad i et godt lag, kunne de altid følge med, når det var ved den tid, deres parceller blev budt op, for mange havde deres faste parceller, jeg ved, at der var nogle, der havde de samme parceller i op til 40 år, så det var al den tid, de havde ejendom.

Hvis der var et par af auktionsgæsterne, der havde sat for mange små sorte under vesten og havde et gammelt mellemværende, der skulle ordnes, var der gerne nogle af deres naboer med, som fik dem forligt, men som regel var det naboerne, der betalte forligspunchene.

Jeg husker gamle kancelliråd Andreasen, han var en god auktionsholder for Filsø-aktionærerne, han havde en vis evne til at få folk til at overbyde hinanden, så det kunne ske, at en mand kom til at give lidt mere for sin parcel, end han havde regnet med.

Og var der nogle, han ikke kendte eller kendte alt for godt, så forlangte han på stedet kaution eller kontant.

Vadestedet neden for Kirkeby var nok lavet, men som regel var der vand til langt over knæet, og det var jo ikke altid

så rart at skulle have benklæderne af, men så var der tit et par raske drenge, der havde lånt en båd, og så drev de færgefart, det kostede gerne 5 øre pr. person tur-retur.

Det kunne også ske, at hyrdedrengene fra de nærmeste gårde fik et par timer fri i middagsstunden, og havde de så sparet 25 øre sammen, så de kunne få råd til en sodavand og et par 5 øres kager, så havde de haft en god dag.

Filsø-krigen

Nu da der er skrevet så meget om Filsø, så skulle vi næsten have lidt med om opsynet mellem lodsejerne og de, der havde købt Henne mølle med dens ret til vandet i Filsø.

Omkring 1885 var der en hel del lodsejere, der kunne se, at de havde gjort en meget dårlig handel, da de solgte deres ret. Mange steder var det indvundne land så ringe, at der var sandflugt på de udtørrede arealer. De lagde så sag an mod ejerne af søen, de kunne godt tænke sig at få en lille bid af kagen, da de så, hvorledes engene på den vestlige side af søen udtørredes og blev til god eng.

Lodsejerne etablerede sig med sagfører Nonbo i Varde, og en højesteretssagfører i København, disse skulle føre sagen for dem, men det var, ligesom de ikke kunne finde noget bestemt grundlag at føre sagen på, men de havde opdaget, at aktieselskabet ikke havde sørget for vejret til søen, de havde kun to steder, hvor de kunne komme til søen, det var syd for kirken og ad en vej - ejerne havde købt - fra kommunevejen nord for Filsø Ø og lige i vest ud til søens grund.

Når der var auktion, stod der en mand op og forkyndte, at hvis de prøvede på at forcere de veje, der før brugtes, så ville de blive standset med magt. Lodsejerne gik endda så vidt, at de havde et par politibetjente ude for at hjælpe dem med at holde fremmede køretøjer af vejen. Men lidt efter lidt trak den ene lodsejer efter den anden sig ud af processen, og så trak formanden, Peder Gammeltoft, sig også tilbage, og nu var der ikke mange tilbage, der troede, de kunne få noget ud

af processen, og der faldt også et par domme, der gik lodsjerne imod, så derefter blev der på det nærmeste ro om sagen. Der skete mange små tildragelser under processen, ja man kan nærmest kalde det for drilleri.

Den første bestyrer var Stammose, og han stod i et meget stejlt forhold til lodsejerne. Engang havde han taget et par heste, som var kommet på den forkerte side af skellet, men ejeren var bagefter og bad så mindeligt om at få hestene fri uden at betale optagelsespenge, men Stammose stod stejlt og begyndte at trække af med hestene, men ejeren havde i al stilhed fået kniven listet op af lommen og fik tøjrene skåret over, og han gav nu et stort brøl af sig, samtidig med at han klappede i hænderne. Hestene blev så forskrækkede, at de satte i vildt løb mod hjemmet, og dér stod så Stammose med tøjrstumperne i hænderne.

En anden gang kom Stammose kørende mod Henne Mølle, han så da en flok får, som stod tøjret på den forkerte side af skellet, han var straks rede til at tage fårene med sig, så han kunne få optagelsespenge, men dér havde han gjort en forkert beregning, for ejeren stod ikke så langt derfra, han kaldte nu på fårene, og med et hurtigt ryk løb de fra Stammose, så der blev han også narret.

Men ofte skete det modsatte, så tog man de optagne dyr, enten det var får eller kreaturer med til Henne Mølle, og ejeren måtte så betale bøden, der var faste priser + foder og tidsspilde.

Små lyspunkter fandtes dog også, når blot man kunne få øje på dem. En mand ved navn Niels Thøstesens boede på matr. nr. 9 i Dyreby, han måtte gå fra gården på grund af en kautionsforpligtelse, han fik dog lov til at beholde en hede-lod, som lå ned mod Søvigssund, her fik han bygget sig et lille hus (det gik i mange år under navnet æ Mønsterssted, hedder sådan endnu), og her opbyggede han og konen en tilværelse dels ved at færge folk over Søvigssund, men mest ved fiskeriet.

Da de så lukkede vandet ud af Filsø, var der nu tilbage kun en bæk, ja, så var det slut med indtægterne ved fiskeriet, man kan ikke få opklaret, om han lagde sag an mod Filsø, eller det var good-will fra deres side, men han fik altså lov til at drive fiskeri længere vestpå, hvor der var vand nok, det var vist meningen, at denne fiskeret skulle havde hørt ejendommen til, men det blev ikke tinglyst, så da Niels Thøstesen var død, hørte fiskeretten op.

Karl Krummes, født 1902 i Henne. Landmand, sygekassekasserer, nu pensionist. Har været med til at samle stof til bogen om Henne sogn. Adresse: Stausø, Henne.

En daglejers hjem og dets skæbne

Skildret af den 16-årige Laurids Lauridsen

Laurids Jørgen Lauridsen fra Vrenderup i Fåborg sogn døde som 16-årig den 9. maj 1904 af tuberkulose. Mens den unge mand lå på sygehuset, nedskrev han en beretning om livet i barndomshjemmet. Hans mor, Maren Bertelsen, var første gang gift med Hans Kristoffersen, der overtog hendes barndomshjem, en lille ejendom mellem Fåborg by og møllen, den er for længst nedlagt. I dette ægteskab var der 3 børn. Den dag den yngste, Hans, blev døbt, blev faderen begravet. Han var pludselig død og havde endog selv indbudt til bar nedåben. Maren giftede sig anden gang 20. sept. 1887 med Jens Jørgen Lauridsen og fik i dette ægteskab 7 børn. Tiderne var strenge for landbruget i 80-erne, og efter ca. 7 års forløb måtte Lauridsens gå fra ejendommen, der stillede til tvangsauktion, og familien flyttede til Vrenderup, hvor den den første tid måtte prøve lejehusmandens trange kår og senere tuberkulosens frygtelige hærgen, som tog 4 børn af sidste ægteskab. Trods al fattigdom og sygdom levede familien et rigt liv i sammenhold og kærlighed og med gode, hjælpsomme naboer, særlig med Jens Nielsen og hustru på ejendommen mod øst. Ved faderens død ved juletid 1902 tog den ældste søster Ane, der var blevet gift og havde fået eget hjem, det yngste barn til sig, mens Ester, der havde været hos John Pedersen i Vrenderup, på begravelsesdagen kom med Petra og Mads Kr. Mathiasen, Fåborg, der adopterede hende og gav hende navnet Mathiasen. Hun blev 1921 gift med senere sognerådsformand S. Thomsen Sørensen, der overtog gården i Fåborg. Dette ægtepar har bevaret den bog, Laurids havde skrevet. De har nu ved skoleinspektør Aksel Teglgårds medvirken givet tilladelse til skriftets offentliggørelse. Det bringes her i sin helhed.

Vi var jo allerede snart en stor Familie, saa det var jo ikke saa let, thi der skal jo meget til hver Dag. Faders Hoved blev svagt, han kunde ikke taale Modgangen, og det er jo noget, man ikke kan blive fri for i denne Verden. Det gik tilbage for os Aar for Aar, og til sidst blev vor lille Ejendom og det meste af vort Indbo solgt på Auktion. Det var en sørgelig Dag for os alle. Jeg var dengang 6-7 Aar og havde jo ikke stort Begreb om, hvad det havde at betyde.

Huset og Marken solgtes til en Musikanter, som skulle tage imod det et Par Dage efter, han var ikke gift, men havde en Søster - en gammel svær Pige - som vi Børn ikke var videre glade ved. Hun saa noget striks ud og var det ogsaa, vi var der i Huset i nogle Dage, indtil vi fik et Hus lejet. Vi kom til at bo ude i Vrenderup. Der var fire Fag. Der var en Forstue, et Køkken, en Dagligstue og tillige et Fag, som vi kaldte Loen, der var ellers 16 Tdr. Land god Jord til det, men det lå i Hede. Taget var ikke tæt, thi naar det regnede stærkt, dryppede det ned gennem Loftet, og vi har tit maattet flytte vore Sengeklæder fra det ene Sted til det andet i Stuen, for at de ikke skulle blive vaade. Det var hen paa Efteraaret, da vi kom derud, og vi havde jo ikke Brændsel, thi det var jo bleven solgt tillige med det andet. Men gode Mennesker hjalp os, saa vi fik da noget at brænde til Vinteren, der er nemlig en stor Mose, derude fik vi lov at samle lidt op hist og her, og Far har baaret mange Sække hjem paa Ryggen.

Saa gik den Vinter. Fader var for det meste ude at arbejde, men vi bandt ogsaa Koste, og det kunde vi Børn hjælpe til ved, det var da lettere for Fader end at gaa ude i dagetal, thi det er ellers et strengt Stykke, og Fader var jo ikke helt ughenhved fyrrerne.

Da Sommeren endelig kom, fik Fader Arbejde i Mosen ved at grave Tørv, og det var en bedre Bestilling end at binde Koste, det var nok strengere, men det kunde ogsaa give noget mere, og saa havde Fader og Moder da ogsaa hele Natten at hvile i, derimod naar de bandt Koste, maatte de som of-

test tage Natten til Hjælp. Ja, den Mosetid var rigtignok god, thi der kunde vi tjene en 5-6 Kroner om Dagen. Jeg, som var 7-8 Aar hjalp ogsaa til derved. Naar Mosetiden saa var forbi, kom den Tid, da Fader skulde til at brænde Sten, det fik han 4 Kroner for i Dagløn, og det tog som Regel 7-8 Dage for at brænde en Ovnfuld. Det var jo ogsaa en god Fortjeneste, men det var voldsomt strengt at vaage baade Nat og Dag, og det var maaske ogsaa en del Skyld i, at Faders Hoved blev saa svagt.

Hen paa Efteraaret 96 - altsaa Aaret efter vi var kommet til Vrenderup - blev min Søster Kristine*), som var 3-4 Aar, meget syg, saa vi skulde have Doktoren, men Fader var ikke hjemme, han var ovre i Bolhede og sætte Sten i en Ovn, saa skulde jeg og min Broder, Bertel, gaa over og bede ham komme hjem. Vi fik ogsaa Doktoren. Han kunde ikke rigtig sige, hvad det var, men mente, det var Forkølelse og Influenza, hun var meget syg, men kom sig dog efter en Tids Forløb, men saa da hun var rask, blev Bertel syg, og han var meget daarlig, vi fik Doktoren, han sagde, det var Gastringsfeber (tyfus), og at han skulde paa Sygehuset. Min Fader var saa nede i Vrenderup og faa en Vogn til at køre ham til Vardes Sygehuset. Han var nu saa ringe, at vi troede slet ikke, at han kunde komme sig, og jeg husker, hvorledes Moder gik uden for Huset og vred sine Hænder og græd, da de kørte med ham. Saa gik der en Tid. Fader var ude at høre til ham engang imellem, og undertiden fik vi ogsaa Bud derud med nogen. Han blev da bedre, og en skønne Dag fik vi Brev om at hente ham. Det kan nok være, at vi var glade, og jeg vilde gerne med ud efter ham. Jeg spurgte ogsaa om Forlov hos Læreren - jeg havde nemlig begyndt at gå i Skole der om

*) Børnene var: Ane Kristoffersen, f. 1/8 1882, Else Marie, f. 19/3 1884, Hans, f. 1/1 1886, Laurids Jørgen Lauridsen, f. 21/1 1888 d. 9/5 1904, Bertel, f. 23/5 1889 d. 19/6 1907, Berteline Marie, f. 10/6 1891, Kristine, f. 27/5 1893 d. 3/12 1971, Jensine Kristine, f. 5/4 1895 d. 11/5 1900, Ester Marie, f. 19/3 1897, Ejnar Magnus, f. 9/6 1899.

Sommeren. Men saa om Natten var der falden Sne, og jeg kom ikke med.

Aaret efter skulde jeg ud at tjene, og jeg fik ogsaa Plads, men jeg længtes saa meget efter Hjemmet, og til sidst kom jeg da ogsaa hjem igen. Aaret før havde Fader købt en Ged, den var vi Børn meget glade ved. Fader skulde stryge 1500 Sten for den, men da den saa fik smaa Kid, og vi fik Lov at beholde et af dem, blev Glæden endnu større. Ja, hvor jeg og min Broder prøvede paa mange Kunster med den, snart kørte vi med den, og snart vilde vi prøve at have den ud at svømme, men det vilde den jo ikke, og saa slap den jo ogsaa gerne fri. Det var jo ogsaa Synd, men hvad finder man ikke paa i den Alder. Den voksede saa til og blev en rigtig god Ged, saa Fader og Moder fortrød ikke, at de havde ladet os beholde den. Den gamle Mette var vi ikke saa fortrolige med, thi den vilde gerne bukke os, naar den saa Lejlighed dertil, især var den slem efter de smaa, men da vi blev lidt mere kendt med den, var vi jo ikke saa bange. Da hun saa mærkede det, kan det nok være, Mette lagde sit Hoved i blød for at finde paa noget til at forskrække os med, først gik den nogle Skridt tilbage og kom saa løbende ligesom den vilde løbe til os, naar det saa ikke hjalp, stod den lige op paa Bagbenene og tog paa efter os, og hvis vi saa vilde løbe fra den, kan det nok være, at den kom i Fart efter os, men blev vi staaende, rørte den os ikke. Ja, det var en løjerlig en, og vi legede undertiden med den på den Maade. Saa der om Sommeren købte vi det Sted, vi boede paa. Det skulde koste 1000 Kroner, men de skulde staa en Tur og ikke betales de første Aar. Senere hen paa Efteraaret byggede vi noget til Huset, et Par Fag, og fik tillige noget nyt Tag på det gamle, saa det blev tæt. Der om Vinteren gik alt snart ved det gamle. Fader og Moder bandt Koste og jeg og min Broder var jo i Skole. Bertel havde nemlig begyndt at gaa i Skole der om Sommeren. Om Aftenen, naar vi kom hjem, hjalp vi undertiden til ved Kostene, naar vi havde faaet vor Lektie lært, den

skulde vi have lært, hvordan det saa end gik med det andet. Jeg har aldrig været ked af at gaa i Skole.

Hen paa Sommeren var der en af vore Naboer, der manglede en til at passe et Par Køer, det kom min Broder til, som var et Aars Tid yngre end jeg. Saa var der fire af os ude at tjene. Mine andre tre Søskende, som var ældre end jeg, var jo ogsaa ude at tjene. Der, hvor de var, fik de Føde og Klæder i Løn, men saa var de jo ogsaa der baade Vinter og Sommer, og de blev der til de blev konfirmeret.

Min Broder skulde saa passe disse to Køer, men han fik da Lov til at gaa hjem om Natten. Jeg, som var større og stærkere, kunde bedre hjælpe til i Mosen, men jeg var undertiden deromme i hans Plads, det var ellers en meget daarlig Plads. Konen var død, og Manden var af den Slags, der gerne vilde kikke for dybt i Flasken, og saa ved man jo nok, at det ikke altid gaar, som det skal, især med Børn. Hans Husholder var ogsaa ked af at være hos ham. Til sidst kom hans Datter hjem til ham, men hun døde saa hastigt, og der var nogle, der mente, at hun selv var Skyld deri, og det var ogsaa meget sandsynligt. Aaret efter, altsaa i 1898, fik Berteline en meget daarlig Arm, hun blev opereret flere Gange i den, og det tog næsten et helt Aar, inden den kom sig igen. Vi havde ellers slet ikke troet, at den kunde komme sig, thi den var meget daarlig. Der om Foråret havde Fader været meget syg. Vi havde Doktoren, og det var Kolerine, men Folk havde nemt ved at lave det om til Kolera, ja, der var da nogle, der ikke turde komme nær til os, men dem, der var fornuftigere, troede selvfølgelig ikke derpaa. Det var ellers slemt for os, at Fader var syg, thi vi havde jo kun af Haanden og i Munden, og det var lige i den Tid, vi rigtig skulde tjene noget. Vi havde lige faaet begyndt i Mosen, men havde ikke faaet noget videre tjent. Da han blev rask og kom nogenlunde til Kræfter, var Arbejdet for det meste ovre i Mosen. Saa var det der hen i August, at Berteline fik daarlig Arm, som allerede fortalt.

Næste Foraar gik det ikke bedre. Faders Hoved var jo

svagt, og der om Foraaret var det altid værst, han var saa daarlig, at han ikke kunde arbejde, sov næsten ikke om Natten, men spekulerede alle Tider, som det gaar, naar Nerverne svækkes. Han syntes jo, at det var helt galt, at han var syg, og det var i den bedste Tid, og vi trængte saa haardt til at tjene noget. Det var først, naar Varmen begyndte at tage af og den Grødeluft var ovre, at han begyndte at komme lidt til sig selv igen, men saa var den bedste Tid ovre for os, og saadan gik det gerne hvert Foraar. Nu til sidst var det saa, at min lille Søster Jensine blev syg. Hun var meget daarlig, og vi fik Doktoren, men det hjalp ikke, og kort efter døde hun, og det gjorde det naturligvis heller ikke bedre.

Jeg var dengang i Mosen med en Karl og hjalp ham, det fik jeg en Krone for om Dagen, og det kunde jo godt gaa an, og det hjalp jo da en Del til Føden til os.

Dagen efter blev Moder saa syg, at vi troede, at hun skulde have været af Sted med det samme, men vi beholdt hende da Gudskelov den Gang. Men hun var jo ikke rigtig rask og gik jo ogsaa og var højt frugtsommelig den gang, saa det var ikke nemt for hende at faa tilberedt Begravelsen. Den skulde jo ikke være stor, men der er jo alligevel ikke saa lidt at bestille for en. Men saa et Par Dage efter var mine Søkende hjemme, og det blev saa bestemt, at jeg skulde løbe hen til min Søster Maries Husbond og Madmoder og bede dem om at give Marie et Par Dage fri til at hjælpe Moder. Der var en god Mils Vej, men jeg stak lige til ind over en stor Hede, og det tog ikke uden en halvanden Time. Saa havde jeg endda min Søsters Kjole at bære paa tilbage, men jeg brugte rigtignok ogsaa mine Ben og var helt gennembadet af Sved, da jeg kom tilbage. Men min Søster fik kun Lov til at blive hjemme een Dag, det kunde ikke blive mer, men saa maatte vi jo ogsaa hjælpe os med det, og det gik da ogsaa rigtig godt.

En god Månedstid efter fødte Moder sit tiende Barn, den 9. Juni, det var en lille Dreng, som kom til at hedde Ejnar. Hen paa Efteraaret blev han syg, ogsaa meget syg. Han hav-

de Krampe om Morgenen henved Kl. 3. Moder sad op med ham i Sengen paa sine Arme og Fader ved Siden af. Saa blev der kaldt paa mig og min Søster, og vi skulde løbe hen og hente vor Nabokone. Vi kom op, og det i en Fart. Jeg fik et Par Bukser paa og min Søster en Kjole, og saa af Sted. Det tog heller ikke lang Tid, inden hun kom. Da var Krampen da ved at tage af. Saa om Dagen fik vi Doktoren. Jeg var ude at faa en Vogn, thi Fader var henne hos vor Nabo og sætte Sten i Ovn, og det er jo et Arbejde, man ikke kan holde op med, naar man først har faaet begyndt. Men det var da saa nær ved, at vi kunde hente ham i et Par Minutter og det gjorde vi ogsaa undertiden, naar vi syntes, at Krampen var ved at komme, men den kom ikke rigtig til Udbrud siden, saadan som første Gang, men meget daarlig var han jo, og der skulde vaages baade Nat og Dag. Det kunde Moder jo ikke ene holde ud, jeg og min Søster Berteline vaagede da gerne en Del af Natten, og undertiden var der ogsaa fremmede. Det var da kun et Par Gange. Men lidt efter lidt kom han sig dog, skønt det varede længe, til stor Glæde for os, der ellers ikke havde troet det, da han var saa daarlig.

Saa et Par Maaneder derefter begyndte min Søster Berteline at skranke. Hun sad for det meste i Kakkellovnskrogen og var undertiden meget hæst, og det tror jeg nu nok, at hun fik dengang vi sad og vaagede ved min lille Broder Ejner.

Hun følte ellers ingen Smerter, men hostede noget, men havde det ellers helt godt og var ogsaa med til Juletræ i Julen. Men syg var hun jo. Efter Nytaar blev hun daarligere og kom til Doktoren, han sagde, at det var Brystsygge, hun fik ellers meget Medicin, men ligemeget hjalp det. Hun blev daarligere og mere afkræftet efterhaanden. Saa en Aften, da vi kom hjem fra Skole, kunde vi ikke forstaa, at vor Nabos Kone stod ved den ene Husside, men da vi kom derhen, fortalte hun, at Berteline var meget syg, og at vi skulde gaa meget stille ind. Vi kom da ind, Fader og Moder sad ved Sengen, og de havde grædt, kunde vi se. Berteline havde haft en

meget slem Tur der om Eftermiddagen, men den var for det meste ovre.

Vi fik saa noget at spise, men imens hørte vi, at hun spurgte, om vi ikke tænkte, at han snart kom. Jeg spurgte da om, hvem det var, hun mente. De fortalte saa, at det var Jesus, og det havde hun spurgt om flere gange om Eftermiddagen.

Efter at vi havde spist, skulde vi gaa hen til Ane, hendes Søster, og bede hende komme hjem og skulde saa med det samme løbe op til vor Købmand efter nogle Varer. Men Ane kom ikke hjem den Aften, thi da vi kom derned, stod hun og skulde lige til at lægge Dejg til Brød, men hun lovede at komme Dagen efter. Da vi kom hjem, havde Berteline det ogsaa bedre. Det var jo saadan i Ture, hun havde det. Den fjerde Dag derefter døde hun, den 2. Marts. Hun var ellers fuldt ved Samlingen, lige til hun døde. Ja, imellem Turene var hun endogsaa saadan, at hun lavede smaa Papirroser. Om Aftenen som hun døde om Natten Kl. 1½ lavede hun fire saadanne Roser og talte meget. Saa derhen ad Kl. ti eller halvelfve blev hun ringere. Jeg var dengang meget søvnic og gik hen og lagde mig i en Slagbænk med Klæderne paa. Men vor Nabokone var der, og Moder var ogsaa oppe. Fader laa i den anden Seng og sov tillige med min Broder, men dem blev der kaldt paa. Da jeg saa blev vaagen henved Kl. tre, var hun død. Hun havde lidt saa meget, inden hun slap ud af det. Men det var saa rart, at hun havde været ved saa god Samling, inden hun døde, og talte saa meget, skønt hun var saa hæs. Hun sagde bl.a., at nu maatte vi ikke græde, fordi hun rejste op til Herren, og at vi alle skulde stræbe derefter at komme der. Hun skulde nok se efter os, naar vi kom. Og meget mer.

Hen i Maj Maaned derefter blev Moder syg. Det var nok Influenza, men vist ogsaa en Gren af Brystsyge. Det var vi jo meget kede af, men det kunde jo ikke hjælpe. Vi maatte se at tage det med Ro, og det varede da heller ikke længe, in-

den hun begyndte at komme op, og det gik saadan lidt efter lidt, saa det gik rigtig godt der om Sommeren. Men saa om Efteraaret fik hun Blodgang, og det afkræftede hende helt. Vi havde saa Doktoren, og han standsede det ogsaa straks. Vi spurgte, om han mente, der var nogen Fare for Brystsyge, men det sagde han nej til. Var der noget, sad det i det mindste godt gemt. Men saa en fjorten Dage efter var det, at hun en Aften kom til at spytte en tre-fire mundfulde Blod op. Et Par Dage efter havde vi Doktoren igen, og da sagde han, at det var Brystsyge. Det var ellers ikke let for os, thi hun skulde jo ligge til Sengs. Føden skulde vi jo tjene, og hun skulde jo da ogsaa passes. Men gode Mennesker hjalp os. Snart kom en med Mad til Moder og snart en anden, saa rask, at hun undertiden ikke selv kunde følge med til at spise det.

Saa fik Fader Lov til at beholde een af os hjemme fra Skolen hver Dag, vi var jo tre: Mig og min Broder Bertel og min Søster Kristine. Det hjalp jo ogsaa en Del. Jeg gik jo til Præst den Vinter. Saa derhen efter Nytaar kom jeg til at spytte Blod første Gang, men jeg var jo ellers rask nok, saa vi troede ikke, at det havde noget at betyde, jeg kom da ikke til Doktoren. Moder laa jo stadig til Sengs, men hun var da lidt bedre.

Saa led det hen ad den Tid, at jeg skulde konfirmeres. Jeg skulde jo have mine Konfirmationsklæder, og det var jo ikke saa let, thi vi havde jo kun tjent lige det nødvendige om Vinteren til Føden, saa Pengene skulde vi laane. Men saa en Dag, jeg var til Præst, forærede Præsten mig 10 Kroner til Hjælp til Konfirmationsklæderne, og det var jo en god Hjælp dertil. Saa den 6. April 1902 blev jeg konfirmeret. Den Dag var mine ældre Søkende hjemme. Ane, den ældste, lavede Maden til os. Hun var ikke med i Kirke, det var jo langt, og hun skulde jo ogsaa være hjemme ved Moder og mine smaa Søkende. Otte Dage derefter var jeg til Alters.

Henad Foraaret begyndte Moder at blive bedre, og da Varmen kom, blev hun saa dygtig, at hun kunde komme ud at

gaa lidt og sidde i Solen. Det var vi jo alle meget glade ved, men vor Glæde varede desværre kun kort. En Tid derefter blev hun ringere igen, vi havde Doktoren, og Præsten var her, og hun var til Alters. Jeg skrev til min Søster Ane, som var på Giv Højskole, og ogsaa til Marie. Hans var derimod ikke saa langt borte. Ane telegraferede straks hjem til os. Telegrammet lød saaledes: Telegrafer straks, hvis der er overhængende Fare. Rejser i saa Tilfælde hjem.

Vi telegraferede da, at Moder ønskede, hun skulde komme snart. Det var netop samme Dag, som Præsten var der. Dagen efter kom hun saa hjem. Hun blev hjemme og passede Moder til hendes Død. Hvor jeg gruede for den Tid, jeg syntes, det var helt umuligt at undvære Moder. Faders Hoved var jo saa svagt. Naar han havde Nervesvækkelse, var han saadan, at han ikke kunde bestemme nogen Ting, sov næsten ikke om Natten og var altid i meget daarligt Humør. Alt var saa svært for ham, og hvorledes skulde det saa gaa, naar han ikke havde Moder til at hjælpe sig. Den Gang tænkte jeg jo ikke paa, at han kun skulde leve saa kort Tid efter hende.

Det var den 7. August, Moder døde. Det var en sørgelig Dag, men endnu sørgeligere var den Dag snart, da hun blev begravet.

Den Gang, hun døde, var jeg ikke hjemme, jeg og min Broder var henne i Næsbjerg efter min Søster Marie. Vi naaede ikke at komme hjem, inden hun døde. Dagen i forvejen var snart alle hendes Søkende at se til hende.

Saa kom Begravelsesdagen. Der var jo ikke stor Begravelse, alle vore Familie og Naboer var med til Henfølge.

Da Jordfæstelsen saa var sket, kom vi ind i Forsamlingshuset, der var alle forsamlede. Saa begyndte de at tale med Fader om, hvad han havde tænkt med os. De syntes jo alle, at vi skulde sættes ud blandt Folk, mine små Søkende da. Vi andre kunde jo nok klare os selv. Det var ligesom de vilde tage os fra ham med Magt, men det kunde de jo da til alt Held ikke. Min Fader stod og græd, og jeg var snart lige ved

det ogsaa, men hvor det gjorde mig ondt at se Fader staa der og græde. Ja, jeg var saa gal, at jeg godt kunde have skældt dem ud for det allerværste. De kunde jo have talt med ham om det en anden Dag og saa i al Ordentlighed, i Stedet for paa saadan en Dag. Vi havde jo ikke bedt dem om nogen Hjælp og gjorde det heller ikke den Gang. Vore Naboer kunde heller ikke lide det. Det var bare Familien, der var saa krads, men det fortryder de nok en Gang, maaske kommer de selv i en lignende Stilling.

Dagen efter Begravelsen rejste min Søster Ane i sin Tjeneste. Saa gik der et Par Maaneder, godt var det jo ikke, men det kunde da være værre. Fader sagde, at han ikke kunde forstaa, hvordan han skulde slide sig gennem den Tid, han havde tilbage. Men snart var der en, der talte med ham om, at vi skulde ud til fremmede og snart en anden. Det værste var, at Fader ikke kunde taale det. Naar der var en, der havde talt med ham om det om Dagen, sov han næsten ikke om Natten, saa daarligt var hans Hoved.

Hen paa Efteraaret kom jeg til at spytte Blod igen og var heller ikke rask. Da saa Fader ikke kunde være i Fred for Folk, blev det bestemt, at mine smaa Søskende skulde ud, der var jo nok, der gerne vilde have dem, de kunde faa to Pladser for een. Saa kom min lille Søster til vor Naboes (John P.) og Kristine over til Moders Søster (i Skovsende). Ejner, min lille Broder, kom ikke ud den Gang. Han skulde ellers til min Søster Ane, som skulde giftes.

Fader var blevet Afholdsmand, det var vi meget glade ved, thi det kan ikke nægtes, at naar han var saa forlegen, at da kunde han tage for meget. Men nu var han afholden fra det, ogsaa rigtig Afholdsmand, ikke som nogle, der godt kan være i Afholdsforeningen, men drikke i Smug, men det gjorde han rigtignok ikke, skønt det var haardt for ham at undvære det.

Jeg blev ved at være daarlig, og saa besluttede vi da, at jeg skulde til Doktoren. Det kom jeg ogsaa. Det var jo Brystet,

der var daarligt, og jeg skulde ligge til Sengs hele Tiden, det var ellers ikke let, thi saa havde Fader det snart ene. Min Broder Bertel var jo til Skole, men det gik endda helt godt en Tur. Men saa pludselig blev Fader ogsaa syg. Nu saa det da rent galt ud, for nu blev Bertel da nødt til at blive hjemme fra Skolen og passe os, og det gjorde han ogsaa, men Fader blev ringere, og vi skulde have Doktoren. Det havde min Broder en Del Mas med, inden vi fik ham, men endelig kom han da. Han sagde ikke rigtig, hvad det var, vidste det vist heller ikke. Det var om Fredagen den 19. December, men han talte om, at vi skulde se at faa en til at passe os.

Min Broder var saa oppe efter Medicinen, men saa om Natten blev Fader meget daarlig. Han kunde ikke tale. Jeg og min Broder laa i den anden Seng. Fader laa saadan, ligesom han sov altid, vi talte til ham, men fik jo ingen rigtig Svar. Men vi kunde jo nok forstaa, at det var ikke rigtig fat med ham. Vi sad for det meste op i Sengen. Lyset brændte jo, saa vi kunde nok se ham, men det var da først om Morgen, at vi opdagede, at han var saa daarlig, som han var. Saa kom vor Faders Søster at se til ham. Vi fik saa Bud hen til en Kone, og hun kom ogsaa straks og blev hos os, indtil alle rejste. Fader blev jo ved at være daarlig den Dag, men saa der om Søndagen blev han da lidt bedre. Den Dag var Aksel og Ane efter Ejner. Hans og Marie var ogsaa hjemme, men saa om Aftenen døde han - en stille og rolig Død.

Saa blev det jo bestemt, at jeg skulde på Sygehuset. Bertel kom saa over til Ane - hun og Aksel havde nemlig købt Ejendom, som de lige havde taget imod. Konen blev saa ved os indtil Begravelsesdagen, som var tredie Juledag 1902. Den Dag kom jeg til Sygehuset.

Der i Julen havde vi for Resten et lille Eventyr. Det var Juledags Aften, det var saadan en forfærdelig Blæst. Allerbedst som de sidder - jeg laa jo i Sengen - og tænker på ingenting, saa lyder der et forfærdeligt Brag. Ild og Aske fløj rundt i Stuen, saa vi næsten ikke kunde se hverandre. Konen og hen-

des Søn, som jo ogsaa var der, løber ud og raaber og skriger, thi det var, som om Huset faldt sammen om os. Min Broder raabte paa mig, jeg springer ud af Sengen og faar lige Tid til at faa en stor Kappe om mig, men saa ud. De andre var jo ude allerede, men da jeg kom ud, var det saadan en Blæst, at jeg næsten ikke kunde staa. Derude kunde jeg jo ikke være. Saa løb jeg og min Broder hen til vor Nabos. Lidt efter kom hendes Søn hen efter os. Det var ikke saa galt, som vi havde troet. Det havde slaet nogle Vinduesruder ud, og der var faldet Sten af Skorstenen, og der var vist ogsaa knækket et Sparretræ, men det fik vi ikke set efter.

Thi vi skulde jo rejse et Par Dage efter.

En Sønderho kaper

Af F. S. Grove-Stephensen

Da englænderne i august 1807 bombarderede København og drog af sted med flåden og ødelagde den sidste rundholt på Orlogsværftet, opstod der temmelig spontant et kapervæsen, der kom ind i faste rammer ved kaperreglementet af 14. september 1807.

Den der ville være kaper, måtte henvende sig til stiftsbefalingsmanden og få udstedt et kaperbrev, men først måtte han stille en kaution for, at han ville udøve virksomheden i overensstemmelse med kaperreglementet. 500 rdl. pr. kanon kaperen bar, dog ikke over 5.000 rigsdaler.

Med kaperen og kaperbrevet om bord måtte han opbringe til prisebedømmelse eller undersøgelse alle engelske skibe, og sådanne skibe, der gjorde sig mistænkelige ved ikke at have de normale papirer for et skib, styrede en anden kurs end papirerne viste, var ladet med krigskontrabande, satte sig til modværge eller nærmede sig en eskadre, der blokerede de danske havne eller kyster.

Havde kaperen held til at indbringe en prise, skulle spørgsmålet om opbringelse eller ej straks indbringes for en priseret. I hvert stift blev en sådan nedsat, og for at forhindre unødigt tidsspilde blev det forbudt parterne at møde ved sagfører i priseretten.

Adskillige kaperførere var hjemmehørende i Ribe stift, men at der var nogen af dem, der opererede fra havne i stiftet, synes ikke at være noteret. I alle tilfælde fremgår det ikke af Kay Larsens bog »Danmarks Kapervæsen«, at skipper Gregers Pedersen Carstensen af Sønderho var fører af en kaper, der opererede i Vesterhavet og tilmed til Sønderho indbragte en prise, der den 16. maj 1809 i Ribe dømtes som god prise.

Dommen citeres in extenso, fordi den er meget omhygge-

ligt udformet og indeholder mange af kapervirksomhedens aspekter. Så vidt det kan skønnes formentlig den eneste pri-
seretsdom afsagt i Ribe.

Udskrift af Ribe stifts Priis- rets protokol for så vidt den af-
sagte dom, den 16. maj 1809 angår udi sagen imellem kaper-
kaptajn Gregers Pedersen Carstensen på Sønderhoe og den
opbragte skipper Atte Jansen Schattenborg fra Ostfriesland.

Dom: Efter at denne sag i går er blevet behandlet ved pri-
seretten og dermed søgt at erholde al den oplysning som var
muligt, derhos om kaperkaptajnens Competence og derhos
om og hvorvidt den opbragte slup kunne være at prisedøm-
mes eller ikke, har man fundet således:

At den opbragte skipper Schattenburg var den 22. april
sidst udgående med sin slup og ladning fra Norden i Ost-
friesland og destineret til Balstrum sammesteds, men at han
den påfølgende 28.nde er blevet anholdt af kaperkaptajn
G. P. Carstensen efter gisning 6 a 7 mile N.N.O. fra Helgo-
land.

Kaperkaptajn G. P. Carstensen har påstået sig slup og lad-
ning tilkjendt som god prise og henstilt om de retten overle-
verede 21 enkelte og 2 dobbelte preussiske Louisdorer burde
tilkjendes ham eller ikke.

Indstævnte, opbragte skipper Atte Jansen Schattenburg
forlangede snarest muligt en retfærdig dom.

For denne sidste kunne i blandt andet anføres følgende
grunde:

1. at hans ladning indeholdt intet Contrabande.
2. at han er en med Danmark i venskabelig forbindelse
stående magts undersåt.
3. at han kommer fra en neutral havn og var destineret til en
neutral havn.
4. at dokumenterne nr. 5 og 6 som fandtes i den forseglede
pække i går, godtgjør at ladningen er uddeklareret fra
Norden.

5. at han ved tyk vejr og pålands vind var kommet af sin kurs og 7 a 8 sømil ud i søen.

For kaperkaptajnen kan derimod blandt andet siges:

- a. bilagene nr. 5 og 6 i pakken indeholder aldeles intet til fordel for skipperen, de taler om rug og byg, men her nævnes ikke, hvilket fartøj der skulle modtage dette korn, ej heller skipperens navn eller hvorhen.
- b. derfor bliver det rigtigt, hvad skipperen har sagt i forhøret på Sønderhoe og tildels stadfæstet i går, at han aldeles ingen papirer havde.
- c. Her er altså intet søepas, intet adkomst, intet målebrev, ingen folkeliste, ingen tolddeklarerings seddel, ingen certeparti, eller connossement, som mere eller mindre kunne dokumentere skipperens udsigende enten om hin ladnings bestemmelse eller hvad landsmand han selv måtte være.
- d. at stedet, hvor skipperen blev anholdt efter gisning 6 à 7 mil N.N.O. fra Helgoland var så aldeles ude af sin kurs bestemmelse som alene skulle være Baltrum, som han selv har opgivet.
- e. i går er det på søkortet befundet, at fra Norden til Baltrum er omtrent 6½ mile og som med hans liden slup rigtigt og bequemest og uden al fare kunne besejles »over Watten« uden at søge den åbne sø.
- f. For retten i går har skipperen tilstået at have af rygget hørt, at engelske krigsskibe låe ved Borkum, og netop er det Borkum, han skulle forbi for at komme i åben sø, uden nogen nødvendighed som her foran under litra e er viist, og hvorved bekræfter skipperen fuldkommen det som hans matros Simon Hendrichsen i forhøret har forklaret, nemlig. For engelske kapere var de ikke bange.
- h. skipperen har sagt i forhøret, at han havde magt til at sælge sin ladning, hvor han ville og best kunne, så at Baltrum var uden betydning.

- h. Det hos ham fundne signetaftryk er et såre svagt bevis for, hvem han er. Denne bevismåde opvækker en ikke ugrundet mistanke om at skipperens hensigter ikke var rene.
- i. hertil kommer endnu, at han har søgt ved penge at løskøbe sig fra kaperen. Sådant en handling gjør ikke den mand, der tror at have en retfærdig sag.
- k. endelig indeholder skipperens udsigende en modsigelse deri, at han siger, at pålandsvind var en medvirkende årsag til, at han måtte søge søen. Vi tror med fuldkommen vished, at det modsatte måtte finde sted.

Når foranførte poster fra a til k på det nøjeste overvejes med hensyn til det kgl. reglement for kaperfarten og priernes lovlige pådømmelse af 14. september 1807 vil slutningen blive, at kaptajnens påstand i bemeldte skib og ladning vil være at følge, men at skipperen bliver tilbagegivet sine Louisdorer.

Og således kjendes og dømmes hermed for ret:

1. At det af kaperkaptajn Gregers Pedersen Carstensen til Sønderhoe havn, den 30 f.m. opbragte båd eller slup, Aurora kaldet med sin ladning tildømmes ham herved som god prise.
2. Denne sags omkostninger som er 11 rdl. udredes af skib og ladning.
3. Skipper Schattenburg bør selv betale sin og sit mandskabs underholdning fra den tid, da til Sønderhoe han er indbragt alt efter billig og lovlige regning.
4. Når 3die post således af skipperen er opfyldt bør kaperkaptajnen Gregers Pedersen Carstensen tilbagelevere ham de her foran berørte 21 enkelte og 2 dobbelte preussiske Louisdorer, som ved denne doms afsigelse vil af retten blive ham overleveret.

Alt foranførte fuldbyrdes under udførlig execution efter loven og anordningen.

Til stadfæstelse under vores hænder og signeter med forsikring, at det behørende stemplede papir virkelig i sagen er forbrugt.

Priseretten for Ribe stift, holden på Ribe Rådstue, den 16. maj 1809.

D. C. Bagge *J. Lund.*

Uden papirer og i nærheden af det besatte Helgoland var sagen tabt på forhånd, men det er et positivt træk, at de Louisdorer, som ikke har haft noget med skibet og dets virksomhed at gøre, ikke konfiskeres, det viser, at smuglergodset og det til virksomheden som smugler nødvendige, skibet, tildømmes kaperen og ikke andet.

Om kaptajn Schattenburg så har fortjent det er en anden sag. Et år efter optræder han som en papenborg skipper i den københavnske priseret, hvor han blev frifundet.

Foranstående emne er i en lidt anden form tidligere omtalt i F.R.A. bd. VII, s. 61.
(Red.)

Finn Steenstrup Grove-Stephensen 1918, 28. oktober. Cand. jur., fhv. advokatfuldmægtig i Holsted, Åbenrå og Sønderborg. Sdr. Landevej 62, 6400 Sønderborg. Artikler: Ugeskrift for Retsvæsen 1967, Kirketugt ibd. 1963. Den slesvigske Overret 1713-1850. Sønderjydsk månedsskrift: 1964, Alsisk præst som skallemækker. Forskellige artikler på grundlag af slesvigske konsistorialdomme (det svarede til tamperretsdomme). Nordslesvigske Museer IV: Slavekassen og de slesvigske søfartsforhold.

Den »mindre landevej« Hjerting-Kolding

Hovedvej 1 omkring 1851

Af Vald. Andersen

I 1849 sejlede for første gang et dampskib fra Hjerting til England. Det kom fra Århus, og når ruten gik over Hjerting, var det ikke alene i respekt for traditionerne, men også for at medtage post. Denne dampskibsforbindelse blev her i landet tillagt stor betydning og med rette. Hidtil havde postbesørgelsen til England været besværlig og sendrægtig, idet posten formodentlig var gået over Hamburg.

Treårskrigen 1848-50 havde medført hindringer for den traditionelle postbesørgelse og desuden lagt en dæmper på virkeliggørelsen af nye planer. Men efter krigens (heldige) afslutning var tiden inde til, at man med mod og initiativ kunne tage nye skridt.

I foråret 1851 sendte finansministeriet en skrivelse til stiftamtmanden i Ribe, grev Schack, hvori der gjordes opmærksom på, at »med hensyn til den postforbindelse, der agtes etableret over Hjerting med England, vil det blive nødvendigt, at der træffes foranstaltning til en forbedret kommunikation mellem Hjerting og Kolding eller Fredericia eller et andet sted på østkysten. Idet jeg skulle ønske at erfare hr. grevens formening, om det ikke hertil måtte anses at være tilstrækkeligt, at en vej anlagdes af samme beskaffenhed som den mellem Ribe og Varde (halv chausse), ville det tillige være mig kært at erholde en meddelelse om, hvad omkostningerne ved et sådant vejanlæg omtrentlig kunne antages at ville koste pr. mil«.

Hjerting havde fra gammel tid hævde som vestkysthavn, og selv om der kunne peges på andre steder, der kunne komme på tale som havn for Englands-forbindelsen, var der i 1851 ikke andre muligheder end Hjerting. Som »trafikknode-

punkt« havde byen imidlertid ikke de bedste betingelser at byde på.

En vejforordning af 1793 havde inddelt landets vigtigste veje i 1. hovedlandeveje 2. mindre landeveje og 3. biveje. Ribe-Varde landevejen regnedes for hovedlandevej. Hjerding-Varde var en mindre landevej, ligeledes vejen Hjerding-Ribe, mens en vej, der øst for Tarpgård drejede fra med retning mod nuværende Korskroen, kun var en bivej. Det var dette vejstykke, der i 1851 først og fremmest trængte til udbedring. Hovedlandevejene vedligeholdtes af staten, de mindre landeveje af amtet, mens bivejenes vedligeholdelse påhvilede de respektive sognebeboere, der hver havde sit tildelte vejstykke at holde i nogenlunde farbar stand.

Ved amtsrådets møde i juni 1851 var den mindre landevej Hjerding-Kolding på dagsordenen. Man foreslog, at vejen beholdt den retning, som var vist på Videnskabernes Selskabs kort, nemlig fra Hjerding over Ravnsbjerg, Oksvanggård, Grimstrup, Endrup mølle, Holsted, Brørup, Estrup og Vejen til Andst bro, hvor vejen ville mødes med den $2\frac{3}{4}$ mil chausserede vej til Kolding, dvs. til grænsen for Ribe amt. Det nye vejprojekt stillede amtsrådet over for to vigtige problemer: At skaffe penge til arbejdet og skaffe sagkyndigt tilsyn med dette. Udgifterne var anslået til 45.000 rdl., der måtte fremskaffes ved lån. Finansministeriet havde fået tilsagn om, at komiteen for en indsamling til hjælp for de betrængte jyder, dvs. skadelidte under krigen, ville stille pengene til rådighed rentefri med 8.000 rdl. årlig i tilbagebetaling.

Dette tilbud gav anledning til drøftelse i amtsrådet. Kunne man skaffe de 8.000 rdl. årlig »uden at svække amtets kræfter til grundforbedring på andre mindre landeveje«. Man vedtog at tilbyde 5.000 rdl. i årligt afdrag. Nogle af rådets medlemmer ville dog helst nøjes med at tilbagebetale 3000-4000 rdl. årligt, endelig var man enige om at søge Indenrigsministeriet om, at vejen optoges som hovedlandevej, hvorved amtet ville være fri for alt besvær. Da man dog måtte tvivle

på denne mulighed, ville man subsidiært ansøge om et tilskud af finanskassen én gang for alle. I øvrigt blev den betragtning fremsat, at vejen i virkeligheden måtte ses som et nationalt foretagende, ikke blot til gavn for Ribe amt.

Komiteen for de betrængte jyder stillede sig dog afvisende. Enten måtte man tage imod lånet på de nævnte betingelser, eller sagen måtte falde. Stiftamtmanden lod for at spare amtsrådsmedlemmerne for ulejligheden med et møde om sagen, spørgsmålet, om han på rådets vegne skulle gå med til de 8.000 rdl. eller man skulle stå fast på de 5.000 rdl. årligt, cirkulere blandt medlemmerne. *Kammerråd Brødsgård*, *Jordrup*, *Lautrup*, *Estrup hovedgård*, *Nielsen*, *Endrupholm*, *J. Bundesen*, *Nebel*, og *J. Christensen*, *Sædding Storgård*, svarede alle ja. Derimod var de to sønderjyske medlemmer mere forbeholdne. Provst Koch, *Døstrup*, skrev:

»- Men da nødvendigheden (af vejen) ikke er mig indlysende, er jeg derfor så fri at tilføje: Dampskibsfarten mellem England og Hjerting har bestået så kort, at man formentlig ikke med nogenlunde sikkerhed kan allerede nu anerkende dens varighed og dens fordel for amtet. Kan den ikke bestå, vil denne forbindelse med England snart høre op. Kan den svare regning, vil muligt engelsk medvirken foranledige den længe omtalte jernbane i samme retning. I begge tilfælde kunne en så kostbar vej til det lille Hjerting blive i det mindste ikke fornøden. I alt fald er denne vej, hvorved en forbindelse mellem England og - ikke blot Ribe amt - men flere af rigets provinser formentlig tildels et statsanliggende, hvorfor det synes billigt, enten at statens finanser i stedet for at lade Ribe amt alene bære udgifterne kom det til hjælp i det mindste med et lån uden renter, som sætter amtet i stand til at afdrage hint rentefri lån med kun 5.000 rdl. årlig eller derunder, eller også at den projekterede vej optages iblandt hovedlandevejene og altså anlagdes på vejkassens bekostning. Det forekommer mig ønskeligt, om regeringen blev foranlediget til at bevirke noget sådant«.

B.Th. Nicolaisen, Ballum, kunne lige så lidt som provst Koch se, at den omhandlede vej var nødvendig i forbindelse med dampskibsfarten, »og der endnu ikke er påtænkt noget fast punkt, da flere steder på Jyllands og Slesvigs vestkyst endnu gensidig kæmper om denne forbindelse. Det vil vel vise sig, hvor det bedste punkt er, og da vil sikkert et bedre transportmiddel afløse det ovenpåtænkte«.

Det må medgives de to sønderjyske amtsrådsmedlemmer, at deres kritik af vejprojektet var fulgt op af tanker, hvis be rettigelse en ikke så fjern fremtid skulle vise.

Amtet havde ikke noget egentligt vejvæsen og intet perso nale, der kunne føre tilsyn med det nye vejanlæg. Man søgte om bistand af ingeniørkorpset, der var en militær afdeling, men i øvrigt gjorde tjeneste ved vej- og broanlæg. Korpset kunne ikke stille folk til rådighed, og den eneste måde, hvor på man kunne hjælpe, var at lade kaptajn *Linde*, der havde tilsynet med hovedlandevejene i Ringkøbing og Ribe amter, forstå det overordnede tilsyn med vejanlægget. Dog måtte amtet skaffe de nødvendige medhjælpere til afstikning af vej linien, opmåling og nivellering, ligesom der måtte antages vejbetjente.

Det var ikke nogen let opgave, der ventede. Datidens veje var trods flere forordninger og bestemmelser de fleste steder bundløse, opkørte hjulspor, vandfyldte eller sandede til de vekslende årstider. Vejteknikken var endnu kun svagt udvik let. Chaussering eller makadamisering var betegnelser for vej anlæg efter fransk forbillede og betød, at vejbanen belagdes med sten, grus og ler, som sammenkørt af færdslen betød en vis forbedring. Svagheden ved sådanne veje var, at de påførte materialer i reglen var for sparsomt tildelt, hvortil kom vort vejrligs vekslen mellem regn og tørke, som hindrede vejbe lægningens binding til en fast masse.

I november 1851 foretog kammerråd *Musmann*, Sneum gård, amtsrådsmedlem *Jens Bundesen*, Nebel, og købmand *Ellung*, Hjerting, sammen med kaptajn *Linde* syn over den

tænkte vejlinie, der efter rådets beslutning skulle så vidt muligt følge den gamle vejlinie. Der var dog foreslået visse reguleringer. Vest for Oksvanggård var der en retvinklet bøjning, som, hvis den rettedes ud, ville give en betydelig forkortelse. Men da »tildels gode jorder derved blev overskåret i 1600 alens længde«, ville denne regulering koste 800 rdl. ekstra. En betydelig krumning nord om Ravnsbjerg mose burde rettes ud, men på grund af det lavtliggende terræn ville reguleringen efter Lindes mening blive for dyr. I Guldager by havde vejen »slangegang«, som burde rettes ud. Det ville gå ud over husmand Niels Skousens have, så han ville forlange fuld erstatning. I Tobøl by skulle en retvinklet bøjning rettes ud. Ved Endrupholm mølle var foreslået at føre vejen sønden om møllen, hvad synsmændene fandt uhensigtsmæssigt og foreslog, at vejen som hidtil skulle gå over mølledæmningen. Linde bad, at et medlem af amtsrådet bistod ham med bemyndigelse »til afrunding af skarpe hjørner«.

I Malt herred skulle proprietær Lautrup, Estrup, være med ved bedømmelsen af vejlinien. Vejen gik gennem Estrup skov, og Lautrup ønskede, at vejens bredde, der efter forordningen skulle være 12 alen, fortsat måtte være 9 alen gennem skoven, foruden grøfterne. Lautrup frygtede, at vestenvinden ved en hugst af træerne langs vejen ville få for stærk magt og gøre skade i skoven. Dog ville han efter vejforordningen borthugge grene, som hang ud over vejen, men uden at fjerne træer, som stod på grøftekanterne.

Ved Vejrup kirke dannede vejen et skarpt, retvinklet knæk omkring det nordøstre hjørne af kirkegårdsdiget, som måtte udfordre vejinspektør Linde. Han kunne ønske diget flyttet nogle alen ind på kirkegården. Det var naturligvis et ømtåleligt spørgsmål. Kirkesanger og skolelærer J. Pedersen i Gørding erklærede, at han »havde intet imod, at diget flyttedes ind til mine svigerforældres grave, men at enten diget kommer til at stå på deres grave eller grøfter skulle kastes og landevejen gå over deres hvilesteder, det tillader vi ingenlunde.

Min kone så vel som jeg tåler ikke, at hendes agtværdige afdøde forældres ben skal hvile uden for hegn og kristenjord, da ingen kan sige, at de døde som forbrydere . . .»

Beboerne i Vejrup holdt møde om sagen, og der var enighed om, at man ikke ønskede nogen forandring med diget, »og kirkegården var ikke større end nødvendig«.

Proprietær Nielsen, Endrupholm, protesterede mod vejliniens forløb over gårdens mark, men fandt ikke støtte hos Lautrup, der som landvæsenskommissær vel kunne tale med særlig vægt.

Broerne frembød særlige problemer. Ved Endrup mølle var der en dobbeltbro. Ved Holsted var der ligeledes en bro, og broerne havde private ejere, møller Niels M. Gram, Endrup mølle, og Maren Pedersdatter i Holsted. De havde begge bevilling (privilegium) til at kræve bropenge af den færdsel, der passerede broerne, og dette gjaldt også den betydelige kørsel, som vejarbejdet ville medføre. Linde traf derfor aftale med broejerne, der hver fik 20 rdl. mod at lade vogne med vejmaterialer passere frit.

Det stod klart, at privatejede broer på offentlige veje og retten til at opkræve betaling, bropenge, for passagen var forhold, som tiden nu, o. 1851, var løbet fra. Det er bemærkelsesværdigt, at forslag til en ændring i nærværende forbindelse kom fra en broejer, ovennævnte Niels Gram i Endrup mølle. Han skrev 15. oktober 1852 til Linde, at han fandt det betimeligt, om de to broer på dæmningen øst for møllen overtoges af det offentlige samt købte hans privilegium på hævnning af bropenge. Han opstillede følgende beregning:

1. Den østre bro, 22 alen lang, 7 alen bred, pælebro. Broen havde for 4 år siden kostet 1200 rdl., nuværende værdi 650 rdl.

2. Den vestre bro 11 alen lang, 6 alen bred. Havde kostet 600 rdl. at opføre, og da den havde stået i 16 år uden hovedreparation, skønnedes dens værdi at være 200 rdl.

3. Indtægten af bropengene udgjorde efter erfaring 80 rdl.

årlig, hvortil svarede kapital 2.000 rdl. Herfra måtte drages den årlige vedligeholdelse af broerne 30 rdl., kapital 750 rdl. Udgifter ved det daglige opsyn og opkrævning af bropenge ansloges til 20 rdl., kapital 500 rdl.

Niels Gram var dog villig til at underkaste sig en taksation af uvildige mænd »med den bemærkning, at jeg i hvert fald forbeholder mig min ret til at bibeholde mit nuværende stigebord og ålerusen«.

Linde mente, at mølleren, hvis privilegium første gang var givet i 1796 til herredsskriver Gabriel Friis, måtte være fuldt erstattet med 1.550 rdl. Denne handel blev dog vist ikke til noget. Da amtsrådet i 1859 drøftede brosager, nævnes Endrup møllebro som en af de broer, hvor der endnu krævedes bropenge. Amtsrådet synes at være i tvivl om rettigheden hertil, men ville lade spørgsmålet hvile, til bevillingshaverne døde eller afhændede broerne.

Vejarbejdet blev ved licitation fordelt mellem flere entreprenører, idet vejen opdeltes i afsnit. Efter at der var skabt klarhed - næppe altid enighed - om vejforløbet, kom arbejdet først på sommeren 1852 i gang. Som nævnt var der tale om »halv chausering«, hvilket betød, at vejen blev belagt med et tyndt lag grus og ler.

Entreprenørerne skulle selv skaffe vejmaterialerne og transportere dem til bestemmelsesstederne, hvor de skulle spredes over vejbanen. Efter vejforordningen måtte der tages grus m.v. hvor materialerne forefandtes inden for en nærmere angivet afstand fra vejanlægget. Den pågældende lodsejer fik betaling af sognet, pålignet efter hartkorn. I enkelte tilfælde så entreprenøren sin fordel ved at købe materialerne.

I juni 1852 skrev fire beboere i Hjerting en klage til amtmanden. De var utilfredse med, at en mand i byen, L. Gahner, havde ladet »bortføre havgrus ved sin gård, ca. 100 kubikfavne. Man mente at gruset var vigtigt for at beskytte mod grundens bortskylning«. Tobias M. Gundersen, Oksvang, klagede over, at to entreprenører imod hans forbud havde la-

det kløve en stor sten på hans mark og gjort skridt til dens fjernelse. Han havde tænkt at ville bruge stenen til byggeri. Der var en bestemmelse om, at såfremt en lodsejer ikke ville afgive en sådan stor sten til vejanlæg, skulle han mærke den. En vejassistent havde spurgt de øvrige beboere i Oksvang by, om de vidste noget om mærkning af omhandlede sten. De svarede benægtende. En af de anklagede entreprenører, gårdmand Jens Peter Jensen, erklærede, at nogen tid efter, at det på kirkestævne var bekendtgjort, at der ville blive taget sten på markerne til vejarbejdet, var han ved stenen, og da var den ikke mærket. Da han siden kom med sine folk for at kløve stenen, stod der noget ulæseligt på den, hvad han ikke bekymrede sig om. Havde ejeren mærket stenen, var det i hvert fald sket efter kirkestævnet (og altså ugyldigt).

Sognefoged Jensen i Malt havde påtaget sig at opføre en stenkiste i Estrup skov. Han spurgte, om han måtte tage sten i skoven til arbejdet. Han fik afslag med henvisning til, at skoven var fredskov. Under bygning af stenkisten var landevejen gennem skoven spærret i længere tid. Færdslen var ledet syd om skoven nær gården Katrinelund. Denne interimistiske vej var efter kort tids færdsel så opkørt og ufarbar, at der måtte ofres 25 rdl. til en nødtørfvig istandsættelse.

I Malt herred havde entreprenører fra Brørup og Lindknud sogne påtaget sig vejarbejde. De regnede med at kunne tage grus og sten på markerne i nærheden. »Da vi efter arbejdets opprobation påbegyndte tilførslen af stenene, blev vi overalt afviste af lodsejerne og måtte mod konditionernes sigende afkøbe lodsejerne stenene, og da prisen, hvor stenene lå nær arbejdsstedet, blev holdt uhyre høj, ja, en enkelt lodsejer endog i 6 rdl. for en kubikfavn, måtte vi i stedet erholde stenene 1½ fjerdingvej længere (borte). Ja, en lodsejer sagde, at han hellere ville bruge sine sten til at fylde mergelgrave med end at overlade dem til vejræsnet. Alle lodsejere, som nægtede at afgive sten, henholdt sig til grundlovens ord om ejendomsrettens ukrænkelighed.

Nu søgte de pågældende entreprenører om at få godtgjort deres betaling for stenene og den længere transport. Herpå erklærede Linde, at entreprenørerne hyppigt afkøbte lodsjerne stendiger og opsamlede marksten, hvorved de fik en fordel ved transporten. Han mente, det ville blive for dyrt for vej-kassen, hvis man imødekom entreprenørernes forlangende.

En udelt tilfredshed med det nye vejanlæg var, som det vil ses af det foranstående, næppe opnået og heller ikke at forvente. Tilbage stod flere uopfyldte ønsker. Kromand Hans Hansen, Tarpgård, Brøndum, androg om, at vejræsenet lavede brolægning mellem landevejen og hans bygninger. Samme ønske havde Anne H. Rabitz i Guldager kro, »så de rej-sende kunne komme tørt fra deres vogne ind i huset«. Det ville dreje sig om ca. 33 kvadratfavne, og sten var der ingen mangel på. Hun begrundede sit andragende med, at der skulle være bevilget brolægning ved Endrupholm mølle, Holsted og Vejen kroer. Det gik dog ikke så let med at overbevise vejinspektøren om nødvendigheden af denne brolægning. Man bevilgede en 2½ alen bred rendesten af rå sten i en ramme af brædder.

I 1853 indgav sogneforstanderskabet i Guldager en klage. Vejen gennem byen var dårligt anlagt. Som bemærket foran var der her foretaget en udretning af vejen. Der var efter forstanderskabets mening brugt for lidt ler. Vognene sank i, så man dårligt nok kunne køre en tom vogn igennem og mindre en belæsset. Adskillige vogne måtte søge ind over markerne »for ikke aldeles at forslæbe trækdyrene«. Vejen var blevet dårligere end før, skriver præsten A. Pontoppidan. Vejin-spektør Linde erklærede, at det ikke var usædvanligt, at en nyanlagt vej den første tid kunne frembyde vanskeligheder, men de ville fortage sig. »I øvrigt underkaster jeg mig kun sagkyndiges dom«, slutter Linde sin erklæring. Han havde sikkert gjort sit bedste efter omstændighederne.

Den mindre landevej Hjerting-Kolding var formodentlig

fuldført o. 1853. Den tiltænkte betydning fik vejen jo ikke, og Hjerting blev snart stillet i skygge af Esbjerg, som tiltrak færdsel og nye vejanlæg.

(Ribe amts ark. Vejsager).

Vald. Andersen, f. 1904, pens. overlærer. Liljevej 8, Vejen. Litterære arbejder: Bøger af lokalhistorisk/historisk indhold. Artikler i amtshistoriske årbøger og andre tidsskrifter.

Historisk Samfunds mærke

I årbogen 1912 skrev J. Richter følgende om samfundets mærke, som da bragtes første gang.

»Historisk Samfund for Ribe Amt« er Hr. Arkivar A. Tiset i København overmaade taknemmelig for det smukke Mærke, som han har tegnet og foræret til Samfundet, og som her for første Gang fremstilles for vore Læsere. Hr. Tiset er uimod-sagt vor første Avtoritet paa Vaaben- og Seglkundskabens Omraade, og paa hans fine Tegnekunst, hvad Vaaben- og Seglbilleder angaar, foreligger der mangfoldige Prøver rundt-om i vor historiske Literatur.

En kort Forklaring af og historisk Redegørelse for, hvad dette Mærke forestiller, vil ventelig ikke anses for overflødig.

Mærkets Bund eller Baggrund indtages af *Ribe Bys* Vaaben. I denne By har Amtets og Stiftets øverste Styrelse sit Sæde, saa det er i sin gode Orden, at dens Vaaben faar en Hovedplads. Til den ene Side ses Halvdelen af det danske Rigsvaaben: de tre Løver (af den midterste er her dog kun Poterne og Halen synlig), den anden Side dannes af en stili-

seret Gengivelse af Ribe Domkirke i dens ældgamle (i vore Dage fornyede) Skikkelse: med *to*Taarne, det større »Stormklokketaarne« og det mindre »Mariataarne«. Allerede 1295 findes dette Vaaben i Seglet under et Dokument blandt Ribe Stiftskistes Breve (i Rigsarkivet). Men en senere Tid forstod ikke denne Deling mellem Rigets (Løverne) og Kirkens (Domkirken) Vaaben, man lod Domkirken indtage en stadig større Plads, medens man ud fra Taarnet paa en ret meningsløs Maade lod springe tre smaabitte Løver! (Se saaledes de 2 første Udgaver af Trap: Danmark).

Mærkets Midte er forbeholdt Vaabnene for de to andre Byer i Ribe Amt: Varde til venstre, Esbjerg til højre. Varde har en gaaende Løve (eller som Vaabenvidenskaben i saa Tilfælde kalder det: en Leopard) i sit Vaaben, det gamle middelalderlige Signet med Omskriften SIGILLVM . VILLANORVM . IN. OPIDO WARWITH (Varde Bys Borgeres Segl) omkring Byvaabenet haves endnu. *Esbjergs* Byvaaben er selvfølgelig af meget ny Oprindelse, efter Hr. Thisets Tegning (1903) blev det et mangebladet Træ med et Anker paa hver Side, hvorved symbolsk er udtalt Haabet om rig Trivsel for Byen, der jo i fremragende Grad er en Havneby.

Uden om de 2 Byvaabener samler sig saa i en Kreds Amtets *Herreders* Vaabener. Strengt taget er disse allerede for over et Par Aarhundreder siden gaaet af Brug, men af og til opfriskes Mindet og Brugen alligevel, hvilket bl. a. kan ses på Facaden af Gørding-Malt Herreders ny Kontorbygning og Herredsfogedbolig i Holsted. — Herredernes Vaaben er i Reglen meget yngre end Byernes, det er endog tvivlsomt, om adskillige af dem overhovedet har haft noget Vaaben, før de skulde besejle Hyldingsakten ved den unge Prins Christians Valg til Tronfølger 1584, i alt Fald kendes flere af dem først fra dette Dokument. Nogle af dem er, hvad man i Vaabenvidenskaben kalder »talende«, idet man i Vaabenet satte et Billede, der mindede om vedkommende Vaabenejers Navn, selv om dette maaske i Virkeligheden betød noget helt andet.

Øverst til venstre har vi nu *Øster Horne Herreds* Vaaben: to Drikkehorn, det kendes først fra 1610. — Nedenfor dette kommer vi til *Skads Herreds* Vaaben: et stilfuldt Lindetræ, dette smukke gamle Vaaben er næppe yngre end d. 15. Aarhundrede, det bar Omskriften: SECRETVM . SCASST . IVTIE . THHZ (Skads Tings Segl i Jylland). — Derefter kommer vi til *Malt Herreds* Vaaben: tre Bygkorn, stillede paa skraa ind imod Skjoldets Midtpunkt, selvfølgelig har Herredets Navn givet Anledning til Valget af dette Mærke. Signetet med Omskriften SIGILLVM MOLT . HERD (Malt Herreds Segl) er vistnok middelalderligt og var endnu i Behold 1655. — Allernederst ses *Gørding Herreds* Vaaben: en harniskklædt Rytter med Lanse, selv om det først kendes fra 1584, er det dog vist — efter Rytterens Bevæbning at dømme — meget ældre. Seglet bar Omskriften: SECRETVM. GYRING . HERETH (Gørding Herreds Segl). — Gaar vi nu opad Mærkets højre Side, har vi nederst *Anst Herreds* Vaaben: en foran en Blomst gaaende And, saa Vaabenet tydeligt nok skal være »talende«, uagtet Seglets Omskrift allerede tidlig (vist i d. 15. Aarhundrede) var S' PROVINCIE . HANSTHERIT (c: *Hanst Herreds* Segl). Herredets ældste kendte Navn var dog »*Anstath*« (1150), men det har næppe noget med Fuglen »And« at gøre. — Vaabenet med den bevæbnede Arm er *Slavs Herreds*, det skal vist ogsaa være »talende«. Før 1648 kendes det ikke. — Endelig har vi det sidste Vaaben: *Vester Horne Herreds*: tre Drikkehorn (Øster Horne Herred maatte som ovenfor set nøjes med to), det er sikkert meget gammelt, omend det først kendes som brugt i 1584.

J. Richter.

I foranstående har J. Richter udtrykt Historisk Samfunds taknemlighed over for vor store heraldiker A. Thiset og samtidig beskrevet de segl og våben, hvormed Thiset på sin smukke og stilfulde måde har opbygget seglet. Hvert bind af samfundets

årbog bærer stadig dette fornemme mærke. Imidlertid er der i det forløbne par menneskealdre fremkommet nye resultater og synsmåder, navnlig ved P. B. Grandjeans store arbejder. Der kan da være grund til at komme med en tilføjelse:

Varde byvåben. Det omtalte segl med løven (leoparden, der viser ansigtet en face) er ikke det ældste. Det gengivne har ordene »in opido« (i købstaden), byen fik sine første købstadprivilegier 1442. Fra denne tid må dette våben stamme. Men byen havde dengang længe været købstad og havde brugt et ældre våben, også med løven (leoparden) og med omskriften: SIGILLUM VILLANORUM IN WARWITH (segl for borgerne i Varde). Det kendes fra byens segl på et dokument, der er havnet i Statsarkivet i Lybeck. C. Lindberg Nielsen har dateret skrivelsen til 1368-70, men våbenet er ældre. Stilhistorikere mener, det kan være fra omkring 1300. Netop 1340 skete noget vigtigt med »hus og stad og fogedi i Varde«, idet grev Gerts sønner da solgte dette til hertug Valdemar af Sønderjylland. I mangfoldige år havde Varde og en stor del af Varde syssel hørt under tyske herrer. Indtil først i 1300-tallet fandtes kun 3 løver i det danske konge- og rigsvåben. Da hertug Valdemars hertugelige stamfar, Abel, fik overdraget Sønderjylland, satte han løven fra sit fædrene våben i sit hertugelige. Derfra har hertug Valdemar arvet det. Med stor sandsynlighed kan det være ham, der har givet sin nyerhvervede by en løve i dens våben. Og således kan man sige, at Varde bys løve både stammer ned fra det sønderjyske våben og dermed fra det danske rigsvåben.

Esbjergs byvåben udtrykker ikke alene ønsket om fremvækst, men træet viser tillige slægtskabet med våbenet for det herred, hvori byen voksede op. *Skast herreds segl* er fundet brugt under en skrivelse 1556 og viser et oprevet træ. Gravøren har nok ikke helt behersket latinen eller bogstaveringens kunst. Omskriften læses ikke mere som angivet foran. Grandjean fastslår følgende læsning: SECRETUM SCAS (STADT) HZ (Skasstad herreds segl). De 3 bygkorn i *Malt*

herreds våben hentyder til stednavnet, men har næppe noget med dettes oprindelse at gøre. De 3 korn danner et særligt kors, et gaffelkors, og er anbragt i et skjold, hvorved det får et særligt præg af heraldik. Det er brugt 27. feb. 1535. I *Gørding herreds segl* bærer den harniskklædte rytter en tøndehjælm. Efter dennes form daterer O. Nielsen i sin *Gørding Herred seglet* til det 13. århundrede. Som hjelm ved adelsvåben forekommer tøndehjelmen også i det 14. århundrede, så man må vist nøjes med at sige, at seglet er middelalderligt. Det er tidligst fundet brugt 1584. Selve signetet findes i Nationalmuseet og består af messing. O. Nielsen oplyser, at det blev fundet i Ribe, og mener, det blev fremstillet, da *Gørding herred* i sidste del af 1200-tallet blev udskilt fra *Malt herred*. Fra 14. århundrede har man de først kendte herreds-segl, nemlig *Kalvslunds*, hængende i et pergament fra 9. aug. 1365, og *Hviding herreds* fra 24. april 1385. *Gørding herred* brugte senere et andet segl, hvor rytteren galopperer mod venstre og svinger et sværd. Det er fundet brugt 1648 og har omskriften: GIØRING HERIT IACOB IENSEN. Jakob Jensen var herredsfoged dengang og havde en selvejer-gård i Tømmerby (se J. Kusk: *Sneum Tjæreborg II* 291).

I *Slavs herreds segl* skal den fremstrakte arm med krumsa-belen vel også minde om navnet (!). Signetet blev fundet i Løvlund, Grene sogn 1887, da en mand harvede sin mark. Det opbevares nu på Grindsted tinghus. *Vester, Øster og Nørre Horne herreder* har alle Horne i deres navn og et eller flere horn i deres segl, men af forskellig betydning, drikkehorn, oksehorn og måske jagthorn. 1440 nævner et brev *Vester herreds »indsegl«*, seglet er for længst faldet af brevet, men har vel været det samme som det, der kendes 1556 og senere, nemlig 3 opretstående drikkehorn og 2 små kors med omskriften: S' PROVINIE WESTER HORNS H. (Segl for landsdelen *Vester Horns herred*). *Øster Horne herred* havde to drikkehorn og omskriften: S' Ø(STER HOR)NS HERRETS - - SVSEL. (Segl for *Øster Horns herreds* (?)). Det er fundet

brugt 1610, men seglet er middelalderligt. Senere fik man et andet med et par oksehorn med omskriften: ØSTER HORENS HER (IDZ S) - (1)648. Det er fundet brugt 1655. Nørre Horne herred i Ringkøbing amt brugte 1610 et segl med et horn, der måske kan være et jagthorn, og med omskriften: NØR HORNS HERET. Senere havde man et med et par oksehorn, brugt 1648. Det havde da samme mærke som Øster Horne og for øvrigt også som Hornum herred i Himmerland.

De forskellige horn er inspireret af navnet. Oprindelig udgjorde de 3 Horne herreder ét stort herred, indtil det mellem 1231 og 1300 deltes i tre. Nogle har gættet på, at det har fået navn efter landsbyen Horne, andre mener, det har navn efter Hornet, halvøen ned mod Hornsrev.

H. K. Kristensen.

Gørding herred

Thomas Hillerups optegnelser om Darum sogn

Af Vald. Andersen

Oluf Nielsens *Gørding herred*, der udkom i 1872 og i 1978 blev genudgivet af Historisk Samfund for Ribe amt, omfatter sognene Gørding, Vejrup, Åstrup og Bramming. I en efterskrift til bogen nævner forfatteren, at der kunne ventes en fortsættelse, der skulle omhandle sognene Darum, Jernved, Vilslev og Hunderup, som oprindeligt havde hørt til Gørding herred, men siden kom under det i 1859 oprettede Ribe herred. Det blev imidlertid aldrig til noget med denne fortsættelse. En undersøgelse af Oluf Nielsens efterladte samlinger (Institut for Navneforskning, Kbh.s universitet) viser, at forfatteren havde gjort optegnelser til de nævnte sognes historie, et ret spredt og uensartet kildemateriale. 1766-68 skrev sognepræst *Knud Lang*, Vilslev, om Vilslev og Hunderup sogne efter en af den historisk interesserede biskop *J. C. Bloch* i Ribe opgivet plan (Se Jy. Saml. 3 rk. IV bd. 38 f.) 1768 indgav sognepræst *Thomas Hillerup*, Darum, en lignende beskrivelse til biskop Bloch om Darum og Bramming sogne. Den foreligger i afskrift ved *P. G. Thorsen*, Varde, 1831, i Oluf Nielsens samlinger. Da Darum-beskrivelsen vist ikke tidligere er publiceret i sin helhed, bringes den her som et supplement til *Gørding herred*.

1. Darum sogn. Dets oprindelse er vanskeligt at sige, det kan ikke gives for andet end gisning, at det skal være af det gamle dar om, qv. darom.

2. Imod østen grænder det til Hunderup sogn, mod sydvest til Vilslev, imod vesten til en bugt af Vesterhavet, som

skiller Fanøe fra det faste land, imod norden til Sneum sogn, fra hvilket det adskilles ved den såkaldte Darum å.

3. Længden fra østen til vesten er 3 fjerding vej.

4. Bredden fra norden til syden fuldkommen lige så stor.

5. Imod østen ligger Hunderup kirke fra Darum kirke på en distance af 3 fjerding vej, mod sydøst Vilslev en fuldkommen dansk mil, imod norden Sneum 3 fjerding vej, imod nordøst Bramminge $1\frac{1}{2}$ mil med den ordinære vej, men distancen er ellers kun 3 fjerding vej.

6. Imellem Sneum og Darum sogn løber den forhen omtalte Darum å eller som den også kaldes Sneum å, der kommer fra Holsted sogn, løber igennem Gørding sogn, hvor den kaldes Gørding å, derfra til Bramminge, hvor den kaldes Bramminge å, noget vesten fra Bramminge gård forenes den med en anden strøm, kaldet Nørå, bliver derved en del forstørret og 1 fjerding vej vesten for denne conjunction er Sneum bro, hvorover landevejen falder imellem Ribe og Vardø, endelig løber den ud i havet imellem Darum og Allerup enge.

7. Sognet består kun af 2de byer, Stordarum og Lildarum. I Stordarum by, som er inddelt i 3de grandelauge, er 17 halve gårde, hver til 6 tdr. hartkorn, og 30 fjerdeparter, hver til 3 tdr., alt sammen Kiærgaard gods. Her foruden 2de mensalgårde til præsten for Sneum og Tjæreborg, hver til 4 tdr. 1 skp. $2\frac{1}{2}$ fjdk., ialt 211 tdr. 6 skp. 1 fjdk. Disse gårde, 51 i tallet, har lige så mange beboere. Præstegårdens hartkorn er 13 tdr. 1 skp. Boelsmænd og husmænd er i tallet 33. Deres hartkorn er ulige og udgør 7 tdr. 1 skp., følgelig bliver hele byens hartkorn 232 tdr. 1 fjdk.

I Lildarum er 6 gårdmænd og 2 boels, hartkornet 30 tdr. og $\frac{1}{4}$ part (gård) på 3 tdr. Disse bliver nu opbygget igen alleryderst på marken imod Kiergaard, hvor al deres agermark er dem udskiftet på ét sted. Der siges, at de skal kaldes Lund Ager, efter et sted, som forhen har stået der ved lunden.

8. og 9. forbigås.

10. Her i Stordarum blev 1766 med alle lodsejeres samtykke foretaget en almindelig udskiftning af hele byens mark, som var så meget mere fornøden, som den gamle inddeling var meget ulige og for mange fornærmelig. Årsagerne dertil var fornemmelig disse: Efter den i gamle dage brugelige inddeling var byen delt i 8 boele, men i matriklen inddelt efter hartkorn. Hver gård havde sin part i boel, f.eks. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ part og så videre. Men imellem boelsparten og hartkornet var ingen lighed. En gård f.eks. af 5 tdr. htk. kunne have $\frac{1}{3}$ i boel, en anden af samme htk. $\frac{1}{8}$. Agermarken var 2de slags. En del såkaldt gribsjord, muligt fordi enhver i gammel tid har grebet til at opbryde af heden, hvad han lystede. En del var boels jord, hvor jorden først var delt i 8 lige dele, og hver del igen siden inddelt efter enhver gårds part i boel. I nogle boele var 5-6 såkaldt boels brøder, i andre 10-12. Disse boel adskiltes fra hverandre ved visse mærker, f.eks. ved et anker, et kors, en husgavl og så videre, ja, endog en og den samme gård kunne have part i 2-3 boele, f.eks. $\frac{1}{4}$ part i anker, $\frac{1}{6}$ part i kors. Var nu i en boel mange boels brøde, blev agrene til stor skade følgelig ganske smalle. Endnu var ved den gamle inddeling en anden ikke mindre ulejlighed, foruden en såkaldt alsæd tægt havde byen 5 andre tægter. 3 af dem var gribsjord, 2 boelsjord. Men uligheden i tægternes inddeling var stor. I en tægt f.eks. havde en mand 2 tdr. sædeland, i en anden 6-7 tdr. og deraf flød, at man det ene år ikke havde jord nok til sin gødsel, et andet år ikke gødsel nok til sin jord. Just dette havde nødt byen til at indtage fuldkommen $\frac{1}{4}$ part af marken til alsæd til en kendelig skade i avlen, thi erfaringen viser, at alsæd jord, som altid bruges, kan langt fra hverken til trave eller skæppe svare imod den hvilte jord. Ved den ny inddeling derimod, som ikke blev taget efter boelpart, men efter hartkorn, fik hver td. hartkorn lige meget, og det med vilkår, at hver uden at følge tægt med andre, kan bruge sin jord hvor

længe og hvor på marken han vil. Det står altså enhver frit for, om han fremdeles vil bruge alsæd eller ikke, men de fornuftigste, og med tiden følger andre vel deres eksempel, begynder alt at lade den alsæd jord hvile, og finder sig bedre ved at dyrke en hvilt jord, som langt bedre lønner landmandens gødsel og arbejde end ved idelig brug (af) udsælbt og forarmet jord.

2den slags, noget kaldt kiændt eng, hvor enhver vidste sin skifte, andet kaldtes boels eng, hvilket var det eneste, som hvert forår ved lodtrækning blev delt i 8te boelparter og siden hver boelpart delt imellem boels brødene, så mange som fandtes i boelen. Disse boelsskifter var så vildsomme, at de fleste, endog gamle mænd, som var født i byen, ikke vidste at udvise dem. Her var heller ingen proportion efter hartkorn, nogle havde meget kiændt eng og dog stor part i boel, andre havde så godt som ingen kiændt eng og dog ikke derfor des større part i boel. Det var desuden i mange skifter meget småt uddelt til stor hindring i avlingstiden. Nu derimod fik hver efter hartkorn sin eng i 4te skifter med frihed til at indlukke det, og kan altså bjærge det, når han selv finder for godt, udlede vandet deraf efter fornødenhed og selv benytte sig af eftergrøden. Ved denne udskiftning mødte (man) vel den vanskelighed, at hverken ager eller eng var på alle steder lige god, men for at afhjælpe dette, brugte man en dobbelt metode, enten gav man den, som traf et ringe skifte på et sted, frihed til at tage først uden lodkastning på andre steder eller også havde overmål, indtil skaden efter billighed syntes at kunne være oprettet. Vel sandt, at der endnu kan være ulighed, men den er dog ingenlunde at ligne mod den forrige. Af udskiftningen flød og den forskel, (at) gårdene blev gjort lige i hartkorn og derfor lige i udgift og hoveri.

11. Kirken ligger i den nørre side af byen, og en halv fjerding vej norden for ligger Lilddarum. Darum eller Sneum å løber altså norden for sognet.

12. Agerjorden her til Stordarum er den meste part ret god

og tilstrækkelig efter hartkornet, men engen i ligning med andre byer her i egnen kun lidet, dog det, der er, er mestendel godt marsk. Lilddarum derimod har mindre og sidere (lavere liggende, fugtigere) agerjord, men mere og lige så godt marskeng.

13. På Stordarum mark kan sås alle de her i egnen brugelige kornslags rug, byg, havre og boghvede, dog som ageren er temmelig høj, så sås rugen mindst, ligesom byg og havre, derimod mest på Lilddarum mark.

14. Noget rug sælger bønderne her mest til øboerne.

15. Hindindtil har jorden her på Stordarum mark været brugt i 3 år og hvilt i 2 år, men da enhver nu råder for sin jord, så vil de fleste unde den mere hvile. Lilddarum mark bruges næsten alt sammen bestandig uden hvile.

16. Iblandt alle de måder, som i vor tid angives tjenlige til at forbedre avlingen, vil nok ingen i praxis bedre holde stik, end at lade jorden få sin tilbørlige hvile og gødsel, på begge dele er man nu mere end forhen betænkt.

17. Her i byen brændes en temmelig quantitet mursten årlig, som afsættes i almindelighed til øboerne og betales med 3 mark for 100de.

18. Skove har her i fordums tid været i overflødighed, hvorom de allevegne her i moser og enge endnu værende træerødder noksom bærer vidne, men nu er her næppe nok nogle få buske tilbage. Tørveskær haves her så godt som intet af, men til byen er 2de store moser. Så længe samme lå i fællig, var det meget vanskeligt, både at grave, såvel som også at bjærge klyne deraf, formedelst de mange med vand opfyldte gamle pytter, men siden mosen er blevet udskiftet, så bliver den nu søkast (?), og vandet ved grøfter udledet, og den frygt er nu aldeles forsvunden, hvormed en præst siges at have yttret sig for nu 60 år siden, nemlig: Her er lidet til os, hvad vil der blive til vore børn og efterkommere? Klynen er vel ikke den bedste, dog hjælper man sig ret godt med den.

19. Forleden år blev der solgt nogle 100de læs til øboerne,

som aldrig tilforn er sket, men kan herefter ske uden skade, så længe man tager det på den fod, man nu begynder.

20. forbigås.

21. Her haves lidt laksefangst med skydegarn i den foran omtalte Darum å, men samme er af ringe betydning og næppe lønner umagen.

22. Her bruges en egen måde med at fange butter eller skulder: I åens udløb i havet kryber de fiskende på hænder og fødder og føler skulden op på bunden og griber den med hænderne, men denne fattige og kolde fangst drives derfor heller ikke uden af fattige. En anden noget bedre måde er med de såkaldte skulde-gårde, hvilke består af en lang række af ris, satte tæt ved hinanden. Når det er ebbe, står risene på tør land, men når floden kommer, et par alen i vand. Ved vandets udløb bliver skulden stående for risene, ja vel undertiden nogen sild, laks og ørter.

23. Harer er her det eneste af nyttigt vildt, men undertiden strejfer ulve herind fra hederne og gør betydelig skade på kreaturerne. Det var derfor at ønske, at der ved ordentlige klapjagter måtte gøres anstalt til deres udryddelse.

24. Her findes agerhøns og til visse tider vildænder, vildgæs, regnsøver, brokfugle og kåberhøns (kobbersnæppe).

25. Her findes de på landet almindelige håndværkere, smede, tømmere, snedkere, skomagere, skrædere og en del vadmel- og lærredsvævere.

26. Ordentlige anlagte fabrikker findes her ingen.

27. De fleste bygninger består her endnu af bindingsværk med lervægge, men mange begynder nu og at bygge med grundmur.

28. Her vides ingen spor til mineralie.

29. Ved sidste nytår var personernes antal over 12 år 326.

30. I almindelighed blæser det her mere end en mil østen for, thi så snart man kommer nær til byen, op på en bakke, mærker man en kiendelig forandring både i henseende til blæst såvel som luftens større skarphed, hvilket forårsages af

havets nabolaug og synes ganske fast at bestyrke hr. von Justi^{*)} mening, at luften generes af vandet, ligesom erfaring og alle vegne viser, at det blæser mest ved vand. Ellers er luften her ofte opfyldt med tåge og den såkaldte hav-sue. Jordens beskaffenhed er forhen vist.

31. De fødtes tal kan ohngefehr være årlig 20, hvormed de døde næsten balancerer.

32. Deraf findes intet.

33. Findes intet.

34. De fattige her i sognet er 4 og nyder hver årlig 1½ til 2 tdr. rug og 2-3 mark i penge.

35. Følgende er mig af degnen leveret.

Her i Darum sogn i Stordarum by er efter kgl. allernådigst udgangne forordninger opbyggt et skolehus til hele sognets ungdom, som tillige med degneboligen blev opsat 1742, hvorudi degnen holder skole årlig fra mikkelsdag til påske og efter oprettet fundats af forhen Christopher Friedrich von Gersdorff til Kiærgaard som største lodsejer, bliver tillagt i løn 6 rdl. iberegnet lysepengene 3 rdl. 2 mark. Til ildebrand tillægges ham 26 læs tørv eller klyne. I stedet for græsning fri på marken til 1 ko og 4 får med byens kreaturer, blev ved fællesskabets ophævelse et stykke jord beliggende ved degneboligen degnen som skoleholder tilsagt. Dette stykke jord tog han for 7-8 (år) siden i possession og på egen bekostning ladede indhegne, eftersom det blev ham tildelt uden mindste hans forlangende eller begæring og uden vilkår, ja, uden at blive opmålt, - som på den tid ikke lettelig kunne ske, formedelst den der holdende overflødig vandstand, der forrådnede bunden - og at betjene sig af, som bedst kunne synes, efterdi det var ham nær liggende, hvorover han anser det, som en frivillig gave og at blive et tillæg til degneboligen. Men da det formedelst anvendt bekostning og gjort arbejde var bedre i stand, blev det året 1766 opmålt og beløb sig til

*) J. H. V. Justi, tysk mineralog, der virkede her i landet o. 1757.

1 1/3 demat land og ham tilsagt som skoleholder til ovennævnte kreaturer. Som degn er han udelukt fra græs til kreaturer og moseskær til egen fornødenhed, hvorover han idelig sukker og klager. Dette stykke jord, ham tilsagt som skoleholder og selv holder indhegnet, bliver ham mere til udgift af hans liden degneindkomst end at regnes til part i hans løn for hans skolehold. Intet nyder han af hø og halm til vinterfoder til kreaturerne, så han efter udbetaling til en tagen medhjælper ved skoleholdet ser ganske lidet, undertiden så godt som intet, for eget arbejde.

B. Her i sognet findes ingen herregårde.

C. 1. Kirken kaldes Laurentie.

2. Dens alder vides ikke.

3. Den er bygt mestendels med hugne kampesten og i god stand, hvad muren er angående, men blyet er gammel og utæt.

4. Er tækt med bly.

5. Dens tårn og spir står for nærværende tid under reparation, så man ikke kan bestemme dets højde.

6. Kun en klokke, hvorpå står med munkebogstaver: Jens Nielsen Borgermester tho Warden, Bartheld Klasen Borger tho Ripen, Ingvard Fransen tho Alderop. (ulæseligt) Ao 1590.

7. Kapeller er ingen.

8. På altertavlen er gammelt, men smukt bildhuggerarbejde. Inskriptionen er ulæselig.

10. Kalk og disk er af sølv, forgyldt, uden inskription. Giveren vides ikke.

11. Funten er en huulet kampesten. Dækelen hænger ved en træarm, som går ud af en fiskes mund. Hvoraf ellers det ordsprog er kommen: Den er så stor som Darum funt, vides ikke, siden den er ikke større end på andre steder. På dækelen læses: Uden så er, at nogen bliver født af vand og ånd, kan han ikke komme i Guds rige. Joh. 3. Ao 1632. *)

*) Se F.R.A. 1968 s. 72 f.

12. På prædikestolen er et ret smukt forgyldt billedhuggerarbejde. De 4re evangelister og Jesus midt imellem står udhuggen. Inskription over disse er denne (u). Ao 1526.

13. På den ene pille imellem kirken og koret sidder et stort Mariæ-billede i et skab med 2de låger for, og neden under et a parte rum, som formodentlig har været til at gemme relikvier udi. Ligeledes sidder oppe i koret et mindre Laurenti-billede, også indesluttet i et skab.

14. 30 mands stole til 4re personer og 32 Qvinde stole til 5 personers sæde udi hvert.

15. Her er et pulpitur, hvorudi ved den nu forehavende reparation bliver lagt et nyt loft, har 10 stole til mandspersoner og hver til 5 personer. Årstallet 1624.

16. Om denne post vides intet.

17. Heraf vides intet.

18. Ved alteret i sten udhuggen: Her under hviler den sal. Guds mand Christen Sørensen Sevel, ordineret til Darum og Bramming sogne Ao 1674 den 4. oktober, efter 30 års tro tjeneste i Herrens vingård døde i Ribe Ao 1703, den 9. september i hans alders 54 år. Hans efterladte vidue, hæderlig matrone Maren Jensdatter Bramming, med hvilken han levede 28 år og avlede 4 børn har sin salig mand til ære ladet denne sten nedlægge, som salig hensov i Herren Ao 1720, den 27. august i hendes alders 65 år og her med ham under den samme hviler, men nu begge i himlen med de udvalgte ævig glæde. Inskription i øvrigt (u).

2. Lige ud for prædikestolen også i sten: Her under hviler velærværdige og højlerde mand, sal. hr. Peder Thomsen Lyngbye, født i Hørby præstegård i Sælland den 1. august 1673, sognepræst til Darum og Bramming menigheder 16 år og provst over Gørding herred i 1½ år, hensov i Herren den 17. september 1709 i hans alders 38 år, og herhos hviler hans kære hustru, hæderbårne matrone sal. Dorthé Margrethe Christensdatter Sevel, født i Darum præstegård 1678, den 23. oktober, efter 4 års ægteskab og 9 års enkesæde døde hun

1718, den 5. november udi hendes alders 40 år. I håb om en glædelig opstandelse. Bibelsprog (u).

3. Tæt ved, ligeledes i sten: Støvet, herunder hviler, er sal. Søren Christensen Sevel, som er født i Darum præstegård den 24. maj Ao 1680 og døde sammested den 28. januar 1698 i hans alders 18 år, og her hos ham hviler hans kære søster, sal. Christiane Barbara Christensdatter Sevel. Hun er født den 21. august 1687 og døde sal. på Krogsgaard den 27. oktober 1722 i hendes alders 43 år. De forventer af støvet en ærefuld opstandelse. Bibelsprog (u).

4. I træ udhuggen: Her under hviler i Herren sal. Hans Nielsen Thierreborg, fordem værge til Darum kirke, som boede og døde her i Darum 1677 den 23. marts, i hans alders: 69. Samt hans kære hustru Kiersten Jesdatter, som døde 1690 den 12. august i hendes alders 77 år. Gud give dem en ærefuld opstandelse. 1692. Jes Hansen T. B.

19. Her findes ingen åbne begravelser.

20. På den nørre side af kirken på kirkegården en ligsten, hvorpå findes: Denne sten gemmer det dødelige af en retsindig Guds mand, den i livet velærværdige og vellærde hr. Hans Curtz, sjælesørger for Darum og Bramminge menigheder i 24 år, født her i Darum præstegård 1714, kaldet til præst 1740, ved døden bortkaldet 1764. Hans efterladte enke Anne Steensdatter, med hvilken han levede i 17 års kærlig ægteskab med 4 efterlevende børn, 3 sønner og 1 datter, har til højlovligst æreminde ladet hans grav skjule med denne sten.

21. Kirkegården er indhegnet med en steen gærde.

22. Til kirken har hidindtil lagt 3 gårde her i byen, hvorpå en 5 beboere. Herligheden heraf hører til Kiærgaard, men bondeskylden har fra gammel tid hørt kirken til, ligesom gården, og i kgl. skøder kaldes kirkens gårde, ikke desto mindre blev nu ved fællesskabets ophævelse fra disse gårde taget over 5 tdr. hartkorn og lagt under andre gårde af Kiærgaards gods, så at gårdene nu ikke er i stand til at udrede de sæd-

vanlige bondeskylds afgifter. Til kirken hører desuden 3 1/3 demat eng i byens enge og en ager tæt ved kirken til 7 skp. sæd.

23. Af fornævnte gårde har den 7 tdr. 3 skp. 2 fdk. rug, byg 8 tdr. 2 skp. Af kapitaler eller legater har den ingen. Dens hartkorn er 41 tdr. 2 skp.

24. Expenser til Akademiet er 7 rdl. 4 mk. 13 sk. Lysepenge til skolen 3 rdl. 2 mk. Matrikelskatten 6 rdl. 5 mk. 4 sk.

25. Har ingen bygninger at vedligeholde.

26. For vin og brød at holde gives årlig 5 rdl.

27. Derom vides intet.

28. Kan nok rumme menigheden.

29. Generalmajor Johan Rantzov købte den 1679, den 22. juni. Efter ham ejede hans søn Christian Rantzov den. Ved giftermål med dennes enke blev geheimeråd og stiftsbefalingsmand Gabell ejer af den. Efter hans død købte sekretær Wormskiold den tillige med Bramminge gård og dertil øvrige annekterede ejendomme. Den nuværende ejer er byskriver Rasmus Øllgaard i Varde.

30. Denne tillige med Bramminge og Gørding kirker blev købt af Johan Rantzov for 2493 rdl, men 1721 blev desuden betalt relations rettighed (tilbagekøbsret) med 1 rdl. kroner for hver tønde hartkorn. Siden er den under et blevet solgt med Bramminge gård.

31. Kirken er solgt med jus vocandi (kaldsret).

32. Siden denne tillige med Bramminge kom fra kronen, har de begge haft en (samme) ejer, og i den tid er hertil kaldet 4 præster.

Kongetienden. Derom kan rektoren i Ribe give bedste oplysning, siden den hører til hans embede.

En vestjysk skippers lastningsbesværligheder i året 1600

Af H. K. Kristensen

Den 12. december 1600 vidnede 8 dannemænd på Kærgård birks ting, at de hørte og så, at Rasmus Nielsen fra Sønderside stod for dom og lod læse et åbent papirs brev, lydendes ord for ord som efterfølger:

»Vi efterskrevne Christen Hansen, boendes på Sønderside, Arendt Olssen, født i Nordstrand i Norge, og Jep Perssen på Sønderside bekender for alle i dette værende åbne brev, at vi har været i Nyløse i Sverrig, hørte og så, at Hans Mørck af Hamborg fragtæde ærlig mand Rasmus Nielsen på Sønderside, vores egen skipper, sit skib af på en grob (grøft, grav) fra forne Nyløse og til Hamborg og skal give ham 80 rdl. til penge og 2 daler derover udi svenske mynt, og skal forne Hans Mørck, købmand, lade skibet lade og indføre al last, hvad han der indhave vil, indtil 14 dage efter St. Mickels dag i det år 1600 i det allerseneste, og dersom forb. Rasmus Nielsen ikke indfinder sig last inden forskrevne dag og termin og skal ligge og tøve efter ham med lading, da lover forne Hans Mørck at holde hannem skadesløs i alle måder, og så derfor stå ham til rette. Og over samme kontrakt lå forne Rasmus Nielsen 1 dag ringer end 14 dage og indfik lasten i skibet, som lovet var, og der han indlagde sit skib for Elfsborg, måtte han leje en karl tilbage ind til Nyløse efter forne Hans Mørck, da kom forne Hans Mørck med en bådfuld gods, som han siden indskibede i samme skib, og det var den 25. dag oktober og er 26 dage, som han så lå efter kontrakt og ledte efter ladning, forsømte forne Hans Mørck forne Rasmus Nielsen god vind og bør for, som imidlertid blæste. At så er sandheden, vidner vi på vores højeste Helligånds ed med zig-
neter undertrykt.

Sønderside den 27. november 1600«.

Videre oplyser Kærgård birks tingbog, at to mænd fra Ho sogn den følgende tirsdag havde opsøgt Hamborg-købmanden i Oksby og forbudt ham at drage af birket, før han havde stillet Rasmus Nielsen tilfreds, og dernæst havde de på Rasmus Nielsens vegne forbudt Niels Nielsen i Oksby at afhænde noget af Hans Mørcks gods, som »han der havde opbjerget«, før han havde betalt fragten.

Vi kan altså forstå, at skipperen havde afbrudt sejladsen til Hamborg og var landet hjemme i Sønderside, hvorefter Mørck havde losset godset eller en del af det og fået det anbragt hos en mand i Oksby. Købmand Mørck havde jo i vidners nærværelse lovet at holde skipperen »skadesløs i alle måder og så derfor stå ham til rette«. Efter en sådan forpligtelse blev han altså udsat for »indlager«, idet de to Ho-mænd åbenbart har »indmanet« ham, dvs. højtidelig har forbudt ham at rejse uden for retskredsen, dér skulle han blive på egen regning, til gælden var betalt. Dette kaldes indlager, og var en slags gældsfængsel. Danske lov kom med den væsentlige forandring, at kreditor skulle betale fangens underhold. Derefter aftog gældsfangslingen!

Sønderside er det store, nu forsvundne fiskerleje i Ho. Nordstrand ligger syd for Oslo ved fjordens østside. Nyløse må være Nya Lödöse, liggende et kort stykke oppe ved Göta-Elven, hvor nu Göteborg ligger. Nya Lödöse blev begyndelsen til Göteborg. Elfsborg er Gamla Älfsborg, hvoraf nogle stenvolde endnu findes i Göteborg. Fæstningen Elfsborg, der er bekendt fra Tordenskjolds historie, blev først anlagt ved midten af 1600-tallet.

Vide for Maade by af Jerne sogn

Af Henning Schlanbusch

I landbofællesskabets tid var det selvfølgelig nødvendigt med faste regler for fællesskabet, og efterhånden blev disse mange steder skrevet ned og blev til de såkaldte vider, dvs. vedtægter for landbrugsfællesskabet. De ældste, som haves, er fra det 16. og 17. århundrede, men langt de fleste er fra det 18. århundrede. I årene 1904-10 samlede og udgav højskolelærer Poul Bjerge og oberstløjtnant Thyge Söegaard mange af disse, navnlig dem, som kunne findes i arkiverne, men naturligvis var der mange, som alene lå hos bønderne og var vanskelige eller umulige at finde. I den lille by Maade i Jerne sogn var der således en vide fra 1779, som gårdmand Morten Sørensen (f. 1737, d. 1802) i Maade har taget en kopi af i sin optegnelsesbog, og som er således:

COEPIA

I den Hellig trefoldigheds Navn haver vi samtlige Maade beboere ved en nøye Agtelse over tængt hvor mange Creature paa Marcken aarlig kan gregses, saa bliver same herved efter Hartkorn fastsat som følger og skal af os urygelig aldtid her efter holdes og efterleves - først i vester Marck for Hyrden regnis foruden en Boel Endrupholm tilhørende, nemlig efter 22 tønder, Søren Nielsen 7 td., Jes og Morten Sørensen 8 td., Knud og Malte Hansen 7 tønder er 22 tønder = af hver tønde Hart Korn en og en halv Nød og firre faar. Hvo som ikke haver den fulde Antall i et Slags, modsætter et andet Slags - og da regnis imod en Nød fiere faar eller mod fiere faar en Nød.

Paa øster Mark og Noer Norden byen aldsamen paa slaer eftter Hart Korn og Reegnis efter 22 tønder og 6 skiepper nemlig Søren Nielsen 7 td., Malte og Knud 7 tønder - Jes Sø-

rensen af sin fæste gaard 4 tønder af sin tilkøbte ager og eng 4 skieper Morten Sørensen af sin fæste gaard 4 tønder samt af sin tilkiøbte Ager Jord og fæste boel Toe skiepper, er toogtve tønder og sex skieper, af hver tønde paa slaaes en Hæst og Tvende Kiøer, hvo som fattis i Eet Slags Mod Sætter et andet Slags. Og da Reggnis imod en Hest En Koe og en Kalf, imod En Koe tvende Kalve, imod en Kalv en Patte føll, er half aar gammel Regnis Den for Koe, Saaleedis som foreskrevet staar haver vi samtlige Tilstaaet og samtøgt aldtid her efter dags At vede efter Rættlig, at indet meere af nogen maa paaslaas hvad enten vi i Hegenstiid vogte paa voris egne tilskiftte aagre eller for og efter aars fældes gregsning Men skal herved have sit forblivende saa længe som voris iord i fællig liger som det nu befindes, Men hvad som i de nu indhægnede tofter kand grægses en hver paa sit bliver for sig selv og er ike her udi beregnet, til bekræftelse under voris Hænder og anmoder tillige vor kiere Husbonder om behagelig dette Med os til Vitterlighed at underskrive, datum

Maade, den 22 Juni 1779.

Søren Nielsen

M. Sørensen

Jes Sørensen

Malthe Hansen

Knud Pedersen

Til Vitterlig efter begiering

S. C. Spangsberg.

Mindeord

H. N. Skade

Historisk Samfunds gode ven, fhv. kontorchef Hans Niels Skade afgik 30. marts d. å. ved døden. Han var født den 20. december 1892 i Hunderup som søn af gårdejer H. P. Hansen og hustru Ane Marie, f. Skade. Faderen døde, da Hans kun var et år gammel, og moderen flyttede til Sejstrup med sine børn og overtog en gård dér, som hun drev på ypperlig måde samtidig med, at hun gav sine to sønner en omhyggelig opdragelse, og var også senere en meget stor hjælp for dem begge. Skade blev student fra Ribe 1911, og efter at være blevet cand. polit. 1917 blev han s. å. assistent i Statistisk Departement og 1919 sekretær, 1924 fuldmægtig, 1931 ekspeditionssekretær og kontorchef 1936-62. Han udarbejdede tillige årlige industriberetninger og i 1935 bogen »Margarineindustrien 1883-1933« og flere artikler. Under departementchef Cohns fravær blev han fungerende departementschef og som sådan medlem af besættelsestidens »departementschefsstyre«, en spændende tid. Efter krigen ofrede han megen tid og kraft på FNs institutioner som ECE, ILO, FAO og især samarbejdet med de øvrige nordiske statistiske institutioner. 1930 blev Skade gift med Rigmor, f. Gran, der da var sekretær i samme departement og også blev kontorchef og udførte et stort arbejde både i embedet, kommissioner og udvalg og som leder af forskellige understøttelsesforeninger. Hun var desuden medarbejder ved Traps Danmark. Sine sidste år boede Skade i Roskilde, men glemte aldrig Ribe-egnen, hvor hans forslægt havde haft hjemme gennem århundreder. Han følte suget i sit sind, når han hørte læge Agnes Filskovs digt »Efterår« med bl.a. følgende vers:

»Der driver tåge og regn over marskbondens land -
der står væde i fenner og kjær.
Øde og grå ligger vidderne hen
og varsler, at vinter er nær.

Som skygger på vagt dukker ledstolper frem,
mens jeg går ad den klægede sti.
Langt borte høres den knækkende lyd
fra vildgæs, der drager forbi.

Da Skade blev pensioneret og fik bedre tid, kastede han sig over studiet af slægten og egnen herude. Ingen ringere end personalhistorikeren, fhv. borgmester Arne Sundbo blev hans hjælper og senere lærer Hyldtoft, Sejstrup. De gamle medarbejdere inden for statistikken har nok trukket på smilebåndet, om de havde set chefen blive nægtet adgang til folketællingslister, som var yngre end 1911, når han var i Rigsarkivet! Det bliver alle nægtet. Skade udsendte nu en række lødige bøger: Skadeslægtens Historie fra Sneum og Vilslev, 1964. Af Pallesenslægtens Historie, 1965. Gredstedbro ved Kongeåen, 1968 (udgivet af vort samfund og hurtigt udsolgt). Noget om Sejstrups Historie i Hunderup Sogn, 1974. Elever i Hunderup Skole 1900, 1977. - De er alle omtalt i vore årbøger.

Æret være vestjyden, kontorchefen H. N. Skades minde!

H. K. Kristensen.

Anmeldelser

J. TH. ARNFRED FORTÆLLER. *Ved Richard Andersen. I kommission hos Konrad Jørgensens bogtrykkeri A/S, Kolding. 75 s. 1977.*

For nogle år siden var det for mange en særlig oplevelse at høre Arnfred fortælle i radioen om sin barndom og ungdom i Vestjylland. Der fremkom da også forslag om at lade de fem radiosamtaler, som Richard Andersen ikke uden besvær fik formidlet, udkomme på tryk. Men Arnfred afslog. Han ville ikke have sine erindringer udgivet, mens han levede. Det kunne vente til efter hans død. Han havde selvfølgelig liggende materiale til belysning af hans mangeårige virke på fremtrædende poster. Lidt havde han dog ladet publicere, således i Ribe Stifts Årbog og i Historisk Samfunds Årbog.

Efter Arnfreds død i 1977 blev tanken om en erindrings- og mindebog taget op af redaktionen af Dansk Udsyn, Richard Andersen, Askov. Resultatet blev en smuk lille bog, der indledes med radiosamtalernes stof, om hjemmet i Sønderbøl, Aal sogn, og det vestjyske landsbymiljø sidst i forrige århundrede. Faderen var venstremand og kunne ikke med sognepræsten, J. Nik. Schou, der var ivrig missionsmand og vækkelsesprædikant. Derimod kom »Vor præst« til at betyde ikke så lidt for drengen, og Arnfred omtaler pastor Schou med nogen sympati, uden at han dog lod sig bevæge til at blive teolog og hedningemissionær.

Kapitlerne *På vej mod Askov* og *Forstander på Askov højskole* er dækkende for hovedperioden i Arnfreds liv og vil være ret velkendt højskolehistorie. Omtalen af arbejdet inden for andelsbevægelsen og de mange andre gøremål, herunder det sydslesvigske engagement og arbejdet for Løgumkloster-refugiet afrunder beretningen om forstander Arnfreds vidtspændende virke. Der afsluttes med *Ved dagens begyndelse, 5 andagter*.

I en tid, hvor større biografier over kulturpersonligheder er blevet sjældne udgivelser, vil denne lille bog give et indtryk af J. Th. Arnfred, der trods sin høje alder aldrig blev egentlig *forhenværende*.

ESBJERG - BY OG EGN. *Af H. Meesenburg, F. Lauridsen, P. Dragsbo og S. Tougaard. Udgivet i anledning af Esbjerg kommunale Skolevæsens 100-års jubilæum. BYGD 1977.*

Når en bog på ca. hundrede sider, hvoraf knap halvdelen er tekst, skal spørre over en udvikling fra vestkystens naturforhold i fortiden til dagens olieborring i Nordsøen, må der selvsagt blive tale om et oversigtsværk. Efter omtalen af vestkyst- og vadehavsnaturen følger Bondestenalderen, dækkende ca. 10.000 år og i hovedsagen skrevet med »Mark og Montre« som kilde. Efter et langt spring følger vikingetid med en beretning om fundet af en landsby i Sædding.

Og så er vi fremme ved 1845 med redegørelse for befolkningsforholdene i landsbyerne i Veldbæk og Novrup. Mandens og kvindens arbejde året rundt er vist ved tegninger, årstallene 1700-1850 er dog vist for snæver en ramme. Så er vi ved Esbjerg, hvis opridsede historie ikke er ukendt. Afsnittet *Esbjergs kvarterer* går lidt dybere i emnevalg og -behandling, og det samme gælder det følgende afsnit *Hvad er en by?* Trafikforholdene, A/S Vestkraft samt omtalen af kommune og amtsråd bringer mange tal, men er dermed på forhånd dømt til ret hurtigt at tabe aktualitet. Fritidsmulighederne er jo mange i Esbjerg. Efter en omtale af omegnsbyerne og -kvartererne, hører vi om esbjergensernes alder, statistisk opdelt. Havnen får den fyldige beretning, den har krav på, og fiskerihavnen omtales ud fra den aktuelle situation, hvorefter bogen slutter med olieboring i Nordsøen.

Rask må der gå. For hele bogen gælder, at her er sagt meget med få ord. De mange billeder og kort i farver er fortræffelige. Måske kan det undre, at bogen som et jubilæumsskrift ikke får et par ord tilovers for jubilæets genstand - det kommunale skolevæsen. Det står dog klart, at det må være her, bogen med sine vidt spændende emner vil finde anvendelse.

SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1977. *Historisk Samfund for Sønderjylland.*
250 s. Indb.

Årbogen indledes med en artikel af førstelæret J. H. Jensen: *Et stykke landsbyhistorie i kildebelysning.* I Tumbøl berettede traditionen om herremanden kaptajn Petersen på Ladegård i Kværns. Han var bondeplager, og det kom til en retssag mellem kaptajnen og hans bønder, der vandt sagen, hvorefter de købte deres gårde til selveje. Det bemærkelsesværdige er, at historien kan underbygges ved en fyldig, lokalt bevaret dokumentation 1714-66. H. F. Garde omtaler en: *Dansk højskolemand i Sønderjylland efter 1864. Breve fra Adolf Knudsen 1866-71.* Brevskriveren er københavner, blev cand. teol. og meldte sig som frivillig i treårskrigen. Adolf Knudsens vigtigste gerning i Sønderjylland var som forstander for den i 1869 åbnede højskole på Sandbjerg. Hans breve til A. V. Gram og Hans Rosendal er præget af en pessimistisk tone, og til de daglige besværligheder kom Adolf Knudsens dårlige helbred, brystsyge, der efter et par års forløb nødte ham til at opgive højskolen. Han flyttede til København, hvor han døde i 1873. *Indre Mission i Nordslesvig før årtusindredskiftet. Af Günter Weitling.* Emnet har jo en vis forbindelse med det nationalpolitiske i landsdelen. En central skikkelse i den nordslesvigske vækkelse var præsten Hans Tonnesen, Hoptrup, hvis tidsskrift »Sædekornet« fik betydelig udbredelse. Men der var også modstand. En del af landsdelens præster protesterede mod lægprædikanterne, missionærerne, der heller ikke fandt støtte hos generalsuperintendent Th. Kaftan. M. h. t. det nationalpolitiske gav Vilh. Beck udtryk for, at Indre Mission måtte kunne gøre noget for nordslesvigerne, en indstilling som også kom til udtryk i dansk presse. En instruks for indremissionærerne krævede dog, at »Guds riges fremme« måtte gå forud for den nationale og politiske kamp i Nordslesvig. Dette standpunkt

fandt støtte hos præsterne i den slesvig-holstenske landskirke. *H. P. Jensen: Det preussiske forligssystemets praksis i Tislund sogn 1880-1919.* Hvervet som forligsmand var et æreshverv, men borgerligt ombud. Loven kom 1879, og allerede året efter var der en sag i Tislund, hvor en tjenestepige havde brugt mindre pæne udtryk mod en mand. Forliget lykkedes. Sagerne var mangeartede. Den sidste forekom i 1919. *Agnes Schmidt Poulsen* skriver om: *Etableringen af partiet Venstre i Nordslesvig efter genforeningen 1920.* Det er en meget grundig redegørelse for de danske nordslesvigeres vanskeligheder ved at placere sig i dansk partipolitik. Ved valget 1920 fik Venstre 47 % af stemmerne i landsdelen. Senere fremkom ønsket om et særligt *Sønderjysk Venstre*, der også blev dannet, men af grunde, som artiklen gør god rede for, fik partiet jo ikke lang levetid. *Dorrit Andersen: Tyve år i en sønderjysk redaktion. Redaktør Ernst Christiansens optegnelser om Flensborg Avis 1892-1912.* I hundredåret for Ernst Christiansens fødsel fremdrages hans optegnelser. Han blev lærling i redaktionen på Flensborg Avis, og dermed var hans livsbane bestemt. Det var som bekendt en »farlig« arbejdsplads, hvor personalet - således især redaktør *J. Jessen* - ofte måtte tage imod fængselsstraffe for deres artikler, hvad Ernst Christiansen, der var redaktør af Flensborg Avis 1906-40, dog undgik.

Ud over ovennævnte indhold bringer årbogen som sædvanlig fyldige anmeldelser, bognyt samt institutionsberetninger m.v.

L. S. Ravn: LÆRERNE I NORDSLESVIG CA. 1814-1920. Historisk Samfund for Sønderjylland. 1978. Duplikeret.

Det er en bemærkelsesværdig opgave, fhv. stadsskoleinspektør *L. S. Ravn* her har givet sig i kast med. Hans navn vil dog være kendt fra to tidligere værker af lignende karakter: *Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre. 1966.* Og: *Lærerne under spørgreskripterne 1851-64.*

Ved at bringe lærernes personalia samlet i bd. I og de enkelte skolars lærer-rækker i bd. II har forfatteren - vel med Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten som forbillede - skabt et opslagsværk, som fremtidens skole- og personalhistoriske forskere vil vide at skønne på. Omfattende ca. 3150 kortfattede biografier skulle det være mærkeligt, om der ikke i værket kan være mindre unøjagtigheder, men det store og troværdige kildemateriale samt forfatterens forudsætninger vil dog udelukke enhver forhåndsskepsis. Det seminariehistoriske afsnit s. 489 f. vil, selv om ikke alt stoffet er nyt, kunne påregne særlig interesse.

Ved afslutningen af sit kæmpearbejde har forfatteren stået over for spørgsmålet om bogens udgivelse - egentlig et ganske urimeligt problem, som en forfatter efter at have gennemført et stort og som regel uselvisk arbejde burde være forskånet for.

Bemærkelsesværdigt er det da også, at Historisk Samfund for Sønderjylland er trådt hjælpende til og har med bistand af landsarkivets arbejdskraft kunnet påtage sig materialets stencillering, duplikering og indbinding.

Lars N. Henningsen:

FATTIGVÆSENET I DE SØNDERJYSKE KØBSTÆDER 1736-1841.

Historisk Samfund for Sønderjylland. 1978.

Det er ikke noget særsyn, at historiske specialopgaver fra universiteter og seminarier finder optagelse i historiske tidsskrifter, amtshistoriske årbøger o. a. s., mens en udgivelse i bogform - som i dette tilfælde - er sjældnere. En sådan publicering vil og må selvsagt afhænge af, om emnet og dets behandling, dog især fremstillingen opfylder visse krav, så det videnskabelige lærdomspræg, der ofte kendetegner sådanne specialopgaver, ikke gør læsningen besværlig for det brede publikum, man henvender sig til.

Bogen bygger på forfatterens specialopgave ved Århus universitet i 1974 og er efter titlen en klart afgrænset opgave. Imidlertid var fortidens fattige og deres kamp for at bjærge det strengt nødvendige til livets ophold jo et overordentlig påtrængende problem, hvis faktiske omfang er ukendt. Det er da også rimeligt, at forfatteren indledningsvis opgiver at beskæftige sig med tiggerne. Fremstillingen samler sig herefter om »de fattige«, hvoraf der endnu omkring 1800 i Haderslev, efter beregninger, skulle være ikke mindre end 35 % af byens befolkning, som levede på eller under eksistensminimum. Fattigforordningen af 1736 skyldtes et kongeligt initiativ. Christian VI havde i 1734 på rejse til Altona følt sig ilde berørt ved synet af de mange tiggere såvel i byerne som på landevejen, og myndigheder fik ordre til at afgive betænkning om, hvorledes hertugdømmerne bedst kunne »renses for de mange tiggere«. Året efter, 1735, stadfæstede kongen en ny fattigordning for Flensborg, hvorefter tiggeriet skulle ophøre, og de hjemmehørende fattige skulle have ugepenge.

Som det kunne ventes, gik det ikke så let at få gennemført forordningens målsætning i de sønderjyske købstæder. Fattigproblemet vedblev at bestå og forstærkedes under hårde vintre og dyrtid. En rejsende, nationaløkonomen Christian Martfelt, der mortensaften 1761 var i Haderslev, fik - kritisk som han var - ikke det bedste indtryk af byen, men hæftede sig ved »sådan en sang og tralallen på gaden om aftenen af omløbende betlere, at man let kunne ansee byen for en dårekiste og selv tabe forstanden derover«.

Forfatteren følger med grundighed udviklingen op til den opgivne grænse for undersøgelsen, fattigordningen af 1841. Trods det noget tunge emne, må bogen betegnes som letlæselig, og den placerer sig godt i Historisk Samfunds skriftrække.

MARK OG MONTRE 1977

Niels Thomsen fortsætter og afslutter sin gennemgang af Sydvestjyllands spor af yngre stenalderes tragtbrægerkultur, omfattende sognene Skads, V. Nebel, Tjæreborg, Bramming, Gørding, Grimstrup, Vejrup, Årre, Fåborg og Åstrup. Forudgående artikler i M. o. M. 1971 og 1974.

Sreen Hvass: Vikingerbebyggelsen i Vorbasse. Om denne interessante udgravning har forfatteren tidligere skrevet i M.o.M. 1970 og F.R.A. 1977.

hvortil der henvises. *Ingrid Stoumann* omtaler vikingetidsbebyggelsen i Sædding, der er undersøgt af Esbjerg museum. Resultaterne kan sammenholdes med forannævnte Vorbasse-undersøgelse.

Erik Einar Holm skriver om Det Gamle Apothek i Ribe. En selvejende institution af samme navn oprettedes i 1971 og havde bl.a. som formål at skaffe boligmuligheder i Ribe for medarbejdere ved det sydjyske universitetscenter. Der gives en udførlig redegørelse for bygningens og grundenes ejerforhold fra ca. 1600, mens selve bygningen med sin enkle konstruktion ikke bragte mange bygningsarkæologiske spor for dagen. *Bodil Busk Laursen*: To dyreserier fra Det Gamle Apothek. Dyrerbillederne fremtræder i to serier og har vel relation til apotekets funktion, men en nærmere datering er usikker. *Charlotte Portman* skriver om: Broderede billeder. Traditionen for disse går langt tilbage og omfatter både broderede portrætter og blomsterstykker. Den antikvariske Samling, Ribe, har syv sådanne billeder, tre findes i Varde museum. Artiklen gør rede for nogle af »kunstnerne«, der stammede fra Ribe. *S. Manø Hansen* har besøgt Jakob Nielsen, Vesterballe i Ho, der laver reb af brugte materialer. Der bringes en anvisning på Jakob Nielsens rebfremstilling.

MARK og MONTRE er som sædvanlig smukt trykt med mange illustrationer.

En vestjysk privatbane 1978 »VESTBANEN«. Udgivet af Varde Museum. 1978.

Den 15. marts 1978 kunne »Vestbanen« A/S fejre 75 års jubilæum. Allerede i 1878 begyndte drøftelserne om en bane, der kunne betjene egnen vest og nord for Varde. Efter den første plan skulle banen gå fra Nymindegab til Varde. Der fulgte nu mange års drøftelser. Resultatet blev en privatbane fra Varde til Nr. Nebel, som kunne indvies den 15. marts 1903, og banen har, i modsætning til mange andre privatbaner, vist sig at være levedygtig.

Man har valgt at forme jubilæumsskriftet som en billedreportage, som viser banens situation i dag.

Vald. Andersen.

FANØ - BEBYGGELSE OG LANDSKABER

En fryd for øjet, en øjnenes lyst er den jubilæumshilsen, Rosendahls bogtrykkeri udsendte med sin bog »Fanø - bebyggelse og landskaber«. Fornemt tryk, skønt opsat og med de mest klare og bedårende gengivne farvebilleder, som smykker bogen og levendegør teksten fra ende til anden. Et værdigt arbejde og repræsentant for den 75-årige, en manifestation af trykkeriets høje stadi. -Indholdet svarer i al sin enkelthed dertil, i det væsentlige skrevet af H. Meezenburg og med mindre bidrag af P. Uhd Jepsen (om fuglereservat og fuglekøjer) og Jesper Termansen (om Sønderho). Det samler sig således om havet, sandet, vinden, planter og dyr, Nordby, Rindbyklitten, turismen, eng og

fuglekøje, Hønen (sydspidsen) og Sønderho. - Vadehavets sand når næsten uden hældning ud til øernes vestrand, øerne er blot sandfladens brændingskabte begrænsning mod det egentlige hav. Videre skildres, hvordan brænding og tidevand fører sand til, og sandbindende planter indvandrer, øst for klitrækkens læ dannes marsk, og et mylder af dyr indvandrer. Bortskæring og nedbrydning er også iøjenspringende, dog vandrede Søren Jessens sand i 10 år 400 m nærmere mod Fanø. Den lille bog er en enkelt, kortfattet populær kvartærgeologi. Så følger skipperbyernes idyl, Rindbys fremvækst som naturødelegger trods planlægning og miljøsnak samt hundrede års turisme, som viderefører af Fanøs gamle vidtredte berømmelse. En fornem geografi.

DET NATIONALHISTORISKE MUSEUM PÅ FREDERIKSBORG
1878-1978. *Ved Povl Eller.*

Det er også en jubilæumsbog, udgivet i anledning af 100-års jubilæet og ligeledes indeholdende en vrimmel dejlige billeder fra det skønne slot. Eller giver her en kyndig rundgang gennem slottet, så bogen er rar for besøgende at have ved hånden, når man skal nyde synet af slottets skatte.

Det berømte trekantrelief over Kathoveddøren i Ribe domkirke, forestillende det himmelske Jerusalem, diskuteres stadig. Som nævnt i vor årbog 1973 tyder Erik Moltke det som et pragtepitaf, Valdemar Sejr satte over sønnen Valdemar, der omkom ved et vådeskud 1231. Tage Christiansen kritiserede denne tydning og mener, det er ældre, muligvis hentydende til Knud Lavard. I det lige udkomne bind »*Årbøger Nord. Oldk. Hist. 1975*» har Moltke taget til genmæle, han fastholder tydningen og uddyber begrundelsen herfor. Navnlig dateringen af indskriftens bogstavformer spiller en rolle, især et M med »pyntesving«, som ifølge Moltke ikke forekommer før 1200, hvad der støtter den yngre datering og tydning. Det er også hævdet af flere, at personen, der skal forestille Valdemar den Unge, ikke kan være denne, da han har hat på hovedet. Her henviser Moltke til den kendsgerning (påvist af Nør-lund), at danske stifterbilleder fra 1100-erne og 1200-erne altid står op uden at bøje sig for Herren, som de rækker en kirkemodel op til, og oftest har de hue på hovedet. Først omkring 1300 skifter de karakter. Når en kirkebygger, dvs. en almindelig stormand, kunne fremstilles med hat på over for Gud, kunne en kongesøn vel også!

H. K. Kristensen.

EN DANSK BONDESKIPPERS HISTORIE - *Søren N. Raschs optegnelser ved H. K. Kristensen. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1977. 205 s. 50,- (65,-) illustreret.*

De seneste år har vist, at det ikke kun var »de dannede og formuende« der i fortiden udtrykte sig i skrift om deres liv og tilværelse. Som det nu viser sig,

har ikke så helt få af »almuen« nedfældet deres liv på papiret, ganske vist oftest i en mere nøgtern form af dagbøger og regnskabsbøger.

I modsætning til den kendte memoirlitteratur er imidlertid kun få af disse kilder blevet trykt, og der er derfor grund til at glæde sig over, at Historisk Samfund for Ribe Amt nu har udgivet Søren Raschs optegnelser i deres helhed, ikke mindst da der her er tale om en bondeskipper, en repræsentant for en livs- og erhvervsform som vi i virkeligheden ikke ved så forfærdelig meget om, men en gruppe som varetog en meget stor del af landets transportbehov, helt til jernbanerne og især lastbilerne slog dem ud. Søren Rasch blev født 1783 i Ho og boede her hele sit liv. Hans optegnelser omfatter hvert år fra 1792 til kort før hans død i 1848, skrevet ofte længe efter, men på basis af skibsjournaler, regnskabsbøger og egentlige dagbøger, som han af og til referer til, men som nu desværre er tabt.

Raschs hovedindtægtskilde var traditionel bondeskipperfart, i fragt for andre, men også, som det var almindeligt, med jydepotter, landbrugs- og fiskevarer for egen regning, til markedet i Ribe og især til Altona, Danmarks dengang næststørste havneby, nabo til Hamborg. En virksomhed, der svingede med konjunkturerne, men som i gode tider bragte ham i konflikt med både købmændene i Varde, som han gik i næringen, og med de efter hans mening alt for emsige toldere.

Bogen igennem får man et levende - omend også meget selvbevidst - billede af handelens og søfartens ofte meget usikre vilkår gennem krig og fred, set med en af aktørernes egne øjne. Vi hører også om Raschs lille, men intensive og stadigt forbedrede landbrug, om hans, ret uofficielle, høker- og gæstgivervirksomhed og ind imellem får vi hans kommentarer til verdenssituationen. Rasch holdt nemlig, som en af de få, aviser, og ivrde i øvrigt for en bedring af skoleundervisningen og for oprettelse af sognebiblioteker. Hans livsform må i det hel taget have stået præstens og lærerens nær, den har, trods hans opvækst i sognet, været langt mere bypræget end de fleste af hans sognefællers.

H. K. Kristensen har med vanlig omhu besørgt udgivelsen af optegnelserne med Raschs egne ord, blot tillempet moderne retskrivning, hvilket givetvis letter læsningen meget. Heldigvis har man også medtaget forskellige regnskaber og indbofortegnelser som bilag. Bogens illustrationer er velvalgte og oplysende, og der findes både et person- og stednavneregister samt et fortrinligt emneregister. Et kort forord giver en kort, men præcis biografi af Rasch, og noterne røber et omhyggeligt og nødvendigt detektivarbejde med at få rede på de mange personer og i dag helt ukendte stednavne, der nævnes undervejs.

Noterne røber dog også udgiverens næsten alt for store indforståethed med stoffet, man kan f.eks. næppe forvente, at enhver læser ved, at »landprange« betyder ulovlig handel uden for købstæderne, eller at en »kommercelæst« svarer til en lasteevne på ca. 2 registertons i et skib. Undertiden kunne man ønske, at f.eks. en stærkt detaljeret noteforklaring om en enkelt episode under krigen var blevet erstattet med et ganske kort rids af disse kriges hovedforløb og væsentligste årsager. På samme måde kunne man ønske en lidt

mere fylldig forklaring, end den der gives i forordet, om de ydre rammer for Raschs handel, hans forhold til Vardekøbmændene og de toldregler han var underlagt. Sådanne kommentarer kunne nok have gjort det lettere for læseren at få sammenhæng og fuld mening i de notater, der jo er skrevet til en indforstået samtid.

Også uden dette er bogen jo imidlertid fuld af værdifuldt stof om handel og landbrug, reforminitiativer, omfattende velgørenhed, varmt familieliv og familietragedier, som her er gjort letlæseligt. Her er mere end rigeligt af interesse for såvel den almindelige læser som skolernes historieundervisning.

S. Manøe Hansen: STRANDINGER OG REDNINGSAKTIONER, FRA SKALLINGEN TIL NYMINDEGAB 1852-1975. Historisk Samfund for Ribe Amt 1977. 50. - (65.-). Illustreret.

I 1975 nedlagdes bl.a. redningsstationerne i Blåvand, Vejers, Hennegård og Nymindegab, og dermed afsluttedes, med forfatterens ord, en epoke i redningsvæsenets historie.

Denne begivenhed er for Manøe Hansen blevet anledningen til at skrive de fire redningsstationers historie fra deres oprettelse (de ældste er fra 1852) til 1975.

Bogen rummer indberetningerne til redningsvæsenet om samtlige redningsaktioner udført ved hver af de fire stationer. Man kan her med redningsfolkernes egne knappe ord læse om de ofte risikable og altid krævende aktioner, som har reddet mange, mange menneskeliv. Ikke uden grund var Jyllands vestkyst en af de mest frygtede blandt søfolk. Bogen er nok ikke mindst tænkt som en højt berettiget hyldest til de dristige og dygtige folk, der bemandede redningsstationerne.

Alligevel kan man ikke lade være med at beklage, at bogen er opbygget på en måde, så dens anvendelighed begrænser sig til dette ene formål. Det kan være myterne om gamle dages skumle strandboer, der efter sigende lokkede skibene til stranding, der så godt som helt har fået Manøe Hansen til at holde sig fra den økonomiske side af sagen. Bjærgelønnen var beskednen, men den var der dog. Og når man nu ved, at det var bjærgeløn og belønning for den ganske vist helt usædvanlig omfattende redningsaktion for mandskabet på »Alexander Nevskya«, der ca. 1900 gjorde det muligt for Harbøerfiskerne at skifte deres sejlbåde ud med motorbåde, ja, så kunne man unægtelig ønske sig, at forfatteren i det mindste havde medtaget indberetningernes oplysninger om bjærgeløn m.m. for hver enkelt aktion og ikke kun enkelte eksempler. Derved havde man dog haft mulighed for ud af det store materiale at drage oplysninger om redningsvæsenets direkte økonomiske betydning for de alt andet end velhavende beboere i disse sogne.

End ikke en nærmere redegørelse for arbejdet og organisationen omkring vagter m.m. er der blevet plads til, bortset fra en kort bemærkning, placeret lidt tilfældigt, ved en illustration s. 178. De historiske oplysninger om redningsvæsenet indeholder kun rent teknisk information om oprettelse, udstyr og mandskab.

Det er skuffende, at det righoldige og spændende stof, som bogen rummer, er så fuldstændig ubearbejdet og ligesom drukner lidt i ren opremsning, fordi alle, også de temmelig intætsigende, aktioner skal med, uden at de oplysninger, der kunne gøre også disse aktioner anvendelige for en mere systematisk bearbejdning, er med.

Som det er, må man nøjes med at glæde sig over de spændende skildringer af vanskelige og modige aktioner, ofte udført med fare for redningsfolkernes egne liv og lemmer.

Bogen er fyldt med gode illustrationer, ikke mindst er Jørgen Bruuns fine tegninger en fryd for øjet. Bogen er desuden forsynet med en række registre over skibsnavne, person- og stednavne, og tilmed et specielt register over lokale stednavne, samt en ordforklaring.

Dorte Haahr Carlsen.

Beretning 1977-78

Der afholdtes årsmøde den 6. oktober 1977 i Billundcentret, Billund. Borgmester A. Chr. Andersen, Grindsted, holdt foredrag om: *Slaugs herreds historie og udvikling de sidste 100 år.*

Generalforsamlingen, som sædvanligt med kaffebord, vedtog en ændring af vedtægterne. Til bestyrelsen valgtes borgmester A. Chr. Andersen i stedet for afdøde stiftamtmand M. Edelberg, og i stedet for antikvar Mogens Bencard, der ikke ønskede genvalg, valgtes købmand Johannes Hansen, Brørup. I øvrigt genvalg.

Derefter var der foredrag af borgmester J. Bach Pedersen, Billund, der fortalte om: *Billund fra landsby til moderne industriby.*

Årsmødet var som sædvanligt velbesøgt.

Samfundet har 1977 udgivet tre bøger: *Børn*, et billedværk, redigeret af Mogens Bencard. Bogen udsendes som gavebog til medlemmerne i anledning af Historisk Samfunds 75 års jubilæum. *En dansk bondeskippers Historie. Søren Raschs optegnelser.* Ved H. K. Kristensen. Og S. Manøe Hansen: *Strandinger og redningsaktioner fra Skallingen til Nymindegab 1952-1975.*

Om bestyrelsens fordeling af posterne henvises til omslaget side 2.

— — —

Sommerens udflugt foregik 11. juni. Man begyndte i Nørre Snede, hvor man samledes i kirken. Herfra kørtes forbi Matrups hovedgård til Tamdrup, hvor man besøgte kirken og Tamdrups Bisgård. På Uldum højskole spistes den medbragte forkost. Skolen forevistes, hvorefter der var fælles kaffebord. Videre gik turen til Horsens, og undervejs besøgte man jættestuen Grønhøj ved Bygholm sø. I Horsens besøgte Industrimuseet og Klosterkirken. Udflugten, der var tilrettelagt og ledet af G. Ibsen Sørensen og Johannes Hansen, havde ca. 120 deltagere.

Nye medlemmer 1977

Alslev: Oberstløjtnant P. E. Juvre. *Andst:* Agnes Jensen, lærer Randy Johansen, lærerstuderende Peter Olesen Müller. *Billum:* gdr. Kr. Simonsen. *Bo-bøl:* Ingeborg Elbeck. *Brørup:* redaktør Anne Marie Allesøe, Anna Høher, Else Maasbøl, revisor Hans H. Petersen, Julius Petersen. *Darum:* Lissi Jensen. *Dragør:* lærer Kirstine Bjerrum. *Dyreby:* landmand Georg Bloch Jørgensen. *Esbjerg:* løjtnant N. H. Bjerre, Per Deskov, toldass. Søren Frederiksen, Jens Munk Futtrup, Ella Gregersen, kørselsleder Lars Boutrup Groth, Gunnar Hansen, sygeplejerske Jenny Stensig Jensen, Georg W. Jørgensen, lærerstuderende Mogens Falk Jørgensen, kaptajn S. A. Kristensen, Bent Nielsen, bogtrykker Børge Nielsen, sekretær Anna Noer, Jens Thykær Poulsen, civilingeniør N. E. Skjærbæk, Strandby-Foto, Kirsten Tofte. *Filskov:* Åge Jakobsen. *Fredericia:* overpaktmester H. Jepsen. *Føvling:* kontorass. Birgit Harbo, Niels Chr. Nielsen. *Gentofte:* Gerda Scherfig Jensen. *Gesten:* Marie Vaaben. *Grenå:* adjunkt Tom Mortensen. *Grindsted:* fabrikant Bue Agersnap, Ellen og Inger Holt, civilingeniør Søren H. Kjærsgård. *Gørding:* gdr. Hans Ejler Nielsen. *Hadsund:* Bent Boye. *Hellerup:* Svend Jacobsen. *Himmelev:* toldkontrollør J. Raun Petersen. *Hjerting:* lærer Halfdan Kjær Andersen. *Holstebro:* Holstebro Museum. *Hovborg:* mejeribestyrelse Erling Bruhn. *Janderup:* gdr. Gunner Bennedsen, mag. art. Ole Faber, Inga Jørgensen, lærer Inger Birgit Knudsen, Jens Vind Nielsen, gdr. Niels Peder Nielsen, Åse Friis Nielsen. *Kolding:* personalechef Lars Stig Duehart, overlærer Else Warming. *København:* fhv. sygeplejerske Gertrud Marie Gravesen, toldass. Gunner Jakobsen, direktør Henning Paludan, Carl Verner Petersen, cand. polit. Verner Pugård. *Lustrup:* projektleder Andreas Jørgensen. *Nordby:* M. Sonnichsen. *Nordenskov:* dyrlæge Leif Olesen. *Nymindegab:* major Svend O. Jensen. *Næsbjerg:* Niels Jørgen Poulsen. *Odense:* korrespondent Jytte M. Koch. *Orten:* Kr. Knudsen. *Oxbøl:* radiotelegrafist Preben Bukholt, major H. Ebert, major E. F. Nielsen, materielforvalter K. E. Pedersen, major S. Slot, kaptajn G. Soll, materielforvalter Åge Thuesen, overtelegrafist Henning Thøisen, major Mogens Wester. *Ribe:* stud. med. Jørn Jepsen, lærer Dorte Larsen, kst. stiftamtmand Henrik Moltke-Leth, cand. mag. Ingrid Nielsen, fuldmægtig Poul Nielsen, rektor Thomas Rasch, Kirstine Bruhn Sørensen. *Ringkøbing:* tandlæge Bent K. Andresen. *Roskilde:* malermester Søren Pedersen. *Ry:* Ingrid Koch. *Rødekro:* overportør Peter B. Lautrup. *Seem:* Thor-kild Demuth. *Sig:* lærer Jørgen Madsen, skoleinspektør Åge Vestergård. *Skads:* dyrlæge Svend Hansen. *Skjern:* sygeplejerske Hanne Mette Pedersen. *Varde:* oberst N. P. M. Bohn, Helle Grell, fuldmægtig Gunner Hansen, dyrlæge I. Stefan Jørgensen, smedesvend I. P. Lauge Kristensen, lærerstuderende Kim Lauge Kristensen, sygeplejerske Kirsten Møller, Adjunkt Ole Nørskov Nielsen, Ulla Rosenlund, kaptajn S. D. Spangsberg, direktør H. P. Svenningens, tandlæge Jens Thau, Varde Handelsskole. *Vejen:* konsulent I. P. Hansen, arbejdsmand Karl Schlünssen, lærer Søren Schousen. *Vejrup:* centerchef Per Himmelstrup. *Vester Vedsted:* Arne Jørgensen. *Vorbasse:* skolebibliotekskonsulent Benny Birger. *Værløse:* mekaniker Tage Frederiksen. *Ølgod:* skoleinspektør Jørgen Føns, major S. A. M. Nielsen, lærer Sten Rasmussen. *Øse:* sognepræst Frede Dalum.

Regnskab for 1977

1. januar-31. december

INDTÆGTER

Kassebeholdning pr. 1. jan. 1977	109.739,97	
Kontingenter	62.827,00	
Bogsalg	56.072,76	
Indgået moms af bogsalg	9.167,89	
Portogodtgørelse	3.241,10	
Renter af legater	577,50	
Renter af beholdninger i sparekasse	12.418,91	
Refunderet moms	11.047,00	
Diverse	257,85	
<i>Tilskud:</i>		
Staten	4.800,00	
Ribe Amtsråd	15.000,00	
Kommuner	42.100,00	
Pengeinstitutter	13.900,00	
Fonds	16.000,00	91.800,00
Balance		<u>357.149,98</u>

UDGIFTER

Forfatterhonorar	6.130,00	
Forsikringer, kontingent S.L.F.	2.299,84	
Årbogen »Fra Ribe Amt« 1977	70.757,90	
Publikationerne:		
»En dansk bondeskippers historie«,		
»Strandinger og redningsaktioner«,		
»Børn, fotografier fra Ribe Amt«		
forarbejde til »Peder Hegelund - en biografi«,		
indkøb af »Danmark - historisk billedbog«	169.168,63	
Porto ved udsendelser	15.210,18	
Kontorartikler og telefon	2.975,16	
Møder, foredrag og udflugter	7.342,42	
Kurser	1.710,10	
Repræsentation	1.577,72	
Bogkøb og bibliotek	2.145,97	
Vandreudstillingen »Børn«, foredragsrække, husleje m.v.	7.692,94	
Udgået moms	21.225,20	
Indsendt moms	2.245,00	
Udgifter i alt	310.481,06	
Beholdninger at overføre til 1978	46.668,92	
Balance		<u>357.149,98</u>

AKTIVER

Indestående i Ølgod Sparekasse:

Konto 00-03804.....	840,61
Konto 656-06-18728.....	16.678,18
Konto 656-06-21109.....	6,88
Konto 656-02-17014.....	19.784,19
Konto 656-02-25629.....	7.258,58
	<hr/>
	44.568,44
Kontant beholdning.....	144,61
Girokonto nr. 6043194.....	1.955,87
	<hr/>
Pengebeholdning at overføre til 1978.....	46.668,92
Th. Mølhedes legat.....	12.700,00
Boglager.....	3.000,00
	<hr/>
Formue.....	62.368,92
	<hr/>

Ølgod, den 6. januar 1978.

Manøc Hansen,
kasseret.

Omstående regnskab er gennemgået og fundet i bedste orden. Beholdningens tilstedeværelse er konstateret.

Grindsted, den 25. januar 1978.

J. Kusk.

Svend B. Troelsen.

Ordinære tilskud:

Staten		4.800,00
Ribe Amtsråd		5.000,00
<i>Kommuner:</i>		
Billund Kommune	400,00	
Blåbjerg Kommune	300,00	
Blåvandshuk Kommune	250,00	
Bramming Kommune	300,00	
Brørup Kommune	400,00	
Esbjerg Kommune	1.500,00	
Grindsted Kommune	500,00	
Helle Kommune	150,00	
Holsted Kommune	700,00	
Ribe Kommune	1.100,00	
Varde Kommune	500,00	
Vejen Kommune	1.500,00	
Ølgod Kommune	500,00	8.100,00
<i>Pengeinstitutter:</i>		
Andelsbanken, Esbjerg	200,00	
Den danske Bank, Esbjerg	200,00	
Handelsbanken, Bramming, Esbjerg, Grindsted, Varde, Vejen	2.000,00	
Privatbanken, Esbjerg, Ribe	400,00	
Provinsbanken, Ribe	200,00	
Sparekassen »Bikubene«, Esbjerg	500,00	
Sparekassen »Bikubene«, Ribe	400,00	
Sparekassen Grindsted	1.000,00	
Sparekassen »Syddjylland«	1.200,00	
Sparekassen Ølgod	1.000,00	7.100,00
I alt		<u>25.000,00</u>

Ekstraordinære tilskud til publikationerne:

»Biskop Hegelunds almanakoptegnelse»: Carlsbergfondet	10.000,00
»En dansk bondeskippers dagbog»: Sydvestjysk Samfund	1.000,00
Tuborgfondet	5.000,00
»En dansk bondeskippers dagbog» og	
»Strandinger og redningsaktioner»:	
Blåbjerg Kommune	6.500,00
Blåvandshuk Kommune	7.500,00
Esbjerg Kommune	10.000,00
Varde Kommune	7.500,00
Handelsbanken, Varde	500,00
Varde Bank, Varde	1.000,00
»Børn, fotografier fra Ribe Amt»:	
Ribe Amtsråd	10.000,00
»Gørding herred»:	
Bramming Kommune	1.500,00
Holsted Kommune	1.000,00
Jubilæumsudstillingen »Børne»:	
Sparekassen »Bikubene», Ribe	300,00
Sparekassen »Syddjylland»	5.000,00
I alt	<u>66.800,00</u>

Indhold

<i>Henning Schlanbusch: Dommerfuldmægtig i Varde</i>	3
<i>Peter Dragsbo: Gavl og tårn. Nogle træk i bygningskulturen</i>	11
<i>H. K. Kristensen: Svinedrifter</i>	27
<i>Bue Kaae: Ripensiske studenter i København</i>	44
<i>Friis Legardt Skov: Gamst ca. 1900</i>	110
<i>Evald Larsen: Noget om nogle af Varde Skovbogades gamle gårde</i>	126
<i>Karl Krummes: Højbjergningen i Filsø</i>	155
<i>Laurids Lauridsen (f): En daglejers hjem og dets skæbne</i>	165
<i>F. S. Grove-Stephensen: En Sønderho kaper</i>	178
<i>Vald. Andersen: Den »mindre landevej« Hjerding-Kolding</i>	183
<i>H. K. Kristensen m. fl.: Historisk Samfunds segl</i>	193
<i>Vald. Andersen: Oluf Nielsens Gørding herred. Et supplement, Darum sogn</i>	199
<i>H. K. Kristensen: En vestjysk skippers lastningsbesværligheder</i>	210
<i>Henning Schlanbusch: Vide for Maade by af Jerne sogn</i>	212
<i>Mindeord: H. K. Kristensen: H. N. Skade</i>	214
Anmeldelser	216
Beretning	225
Nye medlemmer	227
Regnskab	228